

บทที่ 6

การวิเคราะห์โดยรวม

6.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์

ผู้อุปถัมภ์การสร้าง และปฏิสังขรณ์

การที่พระอารามในกลุ่มขุนนาง – ข้าราชการบริวาร มีจำนวนมากที่สุด ทั้งยังมากกว่ากลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์อย่างชัดเจนย่อมแสดงให้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ชนชั้นขุนนางต้องมีฐานะทางการเงินและบทบาททางสังคมสูงเป็นพิเศษ ซึ่งปัจจัยสำคัญคือ ความมั่นคงที่ได้มาจากการค้ากับต่างชาติโดยเฉพาะการค้าสำเภากับเมืองจีนที่ค่อนข้างเปิดกว้าง ถือได้ว่ากลุ่มขุนนาง – ข้าราชการบริวาร มีบทบาทสำคัญต่อความรุ่งเรืองทางศิลปสถาปัตยกรรมในรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมาก ในฐานะเป็นผู้ขยายความ “พระราชนิยม” แห่งพระราชศรัทธาและศิลปะของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้กลายเป็น “สมัยนิยม” แห่งการสร้างสรร สถาปัตยกรรมไทยในพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างไปจากอดีต

พระราชศรัทธา + ทรัพย์ + อิทธิพลศิลปะจีน = พระราชนิยม

ภาพที่ 6.1 แสดงความเชื่อมโยงปัจจัยของรูปแบบศิลปะในสมัยรัชกาลที่ 3 สู่ความเป็นสมัยนิยม

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาตัวผู้อุปถัมภ์การสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามทั้งหมดซึ่งเป็นข้าแผ่นดิน มีผู้ที่มิบทบาทโดดเด่นในการสนองตอบพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

- (1) กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์ศิลปเสพ
- (2) ขุนนางและข้าราชการในตระกูลขุนนาง

กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์ศิลปเสพ ทรงอยู่ในที่พระมหาอุปราช ซึ่งเป็นรองแต่เพียงพระเจ้าแผ่นดิน จึงทรงพร้อมด้วยกำลังทรัพย์ ไพร่พล ทั้งยังทรงมีพระปรีชาในทางช่างอยู่แล้ว ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น หากทรงมิได้สวรรคตไปในเวลาอันรวดเร็ว ก็น่าจะมีผลงานพระอารามที่ทรงสร้างสรรมากกว่าเท่าที่เป็นอยู่ ส่วนขุนนางตระกูลขุนนางนั้น เป็นที่ทราบกันที่ว่า มีบทบาทและอิทธิพลในทางราชการสูงอย่างยิ่ง โดยเฉพาะหลังจากการสวรรคตของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่หลายพระองค์ ก็ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ว่าราชการในตำแหน่งหน้าที่สำคัญ โดยเฉพาะการว่ากรมท่าและกลาโหม

6.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงกายภาพ

6.2.1 ตำแหน่งที่ตั้งพระอาราม

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบโดยรวม จะพบว่าที่ตั้งของพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาสามารถจำแนกปัจจัยออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ แบ่งตามความเป็นวัดเก่าที่ได้รับการปฏิสังขรณ์และวัดสร้างใหม่ ได้ดังนี้

วัดเก่าที่ได้รับการปฏิสังขรณ์

- ก. ผู้สร้างมีศรัทธาเป็นการส่วนตัว
- ข. เป็นวัดในละแวกนิเวศสถานของตระกูล
- ค. เป็นวัดในละแวกพื้นที่ทำงาน

วัดสร้างใหม่

- ก. เป็นพื้นที่ซึ่งได้จากการซื้อ
- ข. เป็นพื้นที่อื่นเป็นสมบัติส่วนตัวอยู่แล้ว
- ค. เป็นบริเวณนิเวศสถานของคน ซึ่งยกถวายเป็นที่สร้างพระอาราม

นอกจากปัจจัยการเลือกตำแหน่งที่ตั้งพระอารามในแต่ละแห่งแล้ว หากพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์กับความเป็นย่านและชุมชนของเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่าพระอารามต่าง ๆ จะอยู่ร่วมกับชุมชน ทั้งนี้ เป็นลักษณะปกติของสังคมชาวพุทธมาแต่โบราณ ซึ่งวัดจะเป็นศูนย์กลางของชุมชน และเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โดยเมื่อกำหนดตำแหน่งพระอารามหลวงต่าง ๆ ทุกกลุ่มลงในแผนที่จะมีลักษณะดังนี้

แผนผังที่ 6.1 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพระอารามหลวง
ที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด ในเขตกรุงเทพมหานคร

จากแผนที่แสดงตำแหน่งพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด จะพบความแตกต่างระหว่างพระอารามในฝั่งพระนคร และพระอารามในฝั่งธนบุรี โดยพระอารามในฝั่งพระนคร ส่วนใหญ่เป็น พระอารามที่สร้างขึ้นใหม่ โดยพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนพระอารามในฝั่งธนบุรีส่วนใหญ่เป็น พระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์ โดยขุนนางและข้าราชการ ซึ่งลักษณะดังกล่าวสัมพันธ์กับตำแหน่งนิเวศสถานของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ ส่วนใหญ่การสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ มักเกิดขึ้นในละแวกใกล้เคียงกับนิเวศสถานของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ ฝั่งพระนครนั้นเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง และวังของพระบรมวงศานุวงศ์อีกเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการสร้างพระอารามแห่งใหม่ จึงเลือกสถานที่ก่อสร้างที่อยู่ใกล้กับที่ประทับนั้น ส่วนฝั่งธนบุรีนั้น เป็นที่ตั้งนิเวศสถานของเหล่าขุนนางน้อยใหญ่ เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะขุนนางที่สืบเชื้อสายมาในตระกูลขุนนางเก่าตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ซึ่งมักได้รับพระราชทานที่ดินสร้างบ้านอยู่ใกล้กับพระราชวังเดิม หรือ อยู่ในย่านที่เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ โดยกระจุกตัวอยู่ในย่านต่าง ๆ ดังนี้

- (1) บริเวณทิศเหนือจากคลองบางกอกน้อย ใกล้คลองบางยี่ขัน (วัดคฤหบดี, วัดดาวดึงษาราม)
- (2) ทิศเหนือของพระราชวังเดิม (วัดศรีอโศก)
- (3) ริมคลองบางกอกใหญ่ ตั้งแต่ปากคลองริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นต้นมา (วัดกัลยาณมิตร) จนถึงบางยี่เรือ (วัดอินทาราม, วัดจันทาราม, วัดเวฬุาราม)
- (4) ริมคลองด่าน (วัดอัปสรสวรรค์, วัดนางชี)
- (5) ริมคลองสาน มาจนถึงคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งกลุ่มนี้ได้แก่ วัดของตระกูลขุนนาง (วัดพิชัยญาติการาม, วัดอนงคาราม, วัดประยูรวงศาวาส, วัดบุปผาราม)

เส้นทางคลองบางกอกใหญ่ มาจนถึงคลองด่านนี้เอง เป็นเส้นทางสัญจรสำคัญจากเมืองธนบุรีไปยังหัวเมืองทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงปรากฏชุมชนต่าง ๆ เรียงรายตลอดสองฝั่งคลอง ซึ่งเป็นทั้งของวัดโบราณหลายแห่ง อยู่ในย่านชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้

6.2.2 ฝั่งพระอาราม

(1) ขนาดฝั่งพระอาราม

ฝั่งพระอารามในที่นี้หมายถึงบริเวณที่มีการกำหนดอาณาเขตชัดเจน พื้นที่ภายในประกอบด้วย เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตสาธารณะ โดยไม่นับรวมเขตอุปจารและที่ดินอันเป็นผลประโยชน์ของพระอาราม

ขนาดฝั่งพระอารามนั้น ก่อนข้างเห็น ได้ชี้ชัดว่า สัมพันธ์กับฐานะของผู้สร้าง กล่าวคือ พระอารามที่มีขนาดใหญ่จะเป็นผลงานของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ที่มีฐานะอันศักดิ์สูงและ / หรือมีทรัพย์มาก ประกอบด้วย

- พระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระมหากษัตริย์ (วัดราชโอรสาราม, วัดนางนองวรวิหาร, วัดราชนัดดาราม, วัดเฉลิมพระเกียรติ)
- พระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยขุนนางที่มีทรัพย์มาก และมีตำแหน่งราชการสูง (วัดกัลยาณมิตร โดยพระยาราชสุภาวดี (โต), วัดประยูรวงศาวาส โดยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ), วัดพิชัยญาติการามโดยพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต))
- พระอารามที่สร้างโดยพระบรมวงศานุวงศ์นั้น โดยรวมมักไม่ใหญ่มากนัก ซึ่งอาจเป็นเพราะพระบรมวงศานุวงศ์ส่วนใหญ่ในครั้งนั้น อาจมิได้ร่ำรวยเหมือนเหล่าขุนนาง (ยกเว้น กรมพระราชวัง

บรมมหาศกคิพลเสพ ซึ่งทรงมีผลงานการออกแบบก่อสร้างสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมาก ทั้งพระอารามและอาคารต่าง ๆ ภายในพระราชวังบวรสถานมงคล) เช่นเดียวกับขนอนนางอื่น ๆ ซึ่งมีได้ทรงอิทธิพลและร่ำรวยเหมือนขุนนางในตระกูลขุนนาง

ในประเด็นความสัมพันธ์ของขนาดพระอารามกับความเป็นวัดเก่า - วัดสร้างใหม่นั้น พบว่า พระอารามขนาดใหญ่ส่วนมากเป็นการสร้างใหม่ ซึ่งสามารถกำหนดขอบเขตของพระอารามได้ตามกำลังการจัดหาพื้นที่ของผู้สร้าง หรือเป็นการปฏิสังขรณ์วัดเก่าโดยสร้างถาวรวัตถุเสนาสนะต่าง ๆ ใหม่เกือบทั้งหมด ซึ่งผู้ปฏิสังขรณ์ก็สามารถจัดซื้อหรือขยายพื้นที่ของวัดเพิ่มเติมไปอีกได้ตามกำลังทรัพย์เช่นกัน ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางที่มีกำลังทรัพย์ไปไม่มากนัก จึงมักเลือกปฏิสังขรณ์วัดเก่าโดยซ่อมสร้างเฉพาะแต่อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส และเสนาสนะบางส่วนในเขตสังฆาวาส ภายในอาณาบริเวณของวัดเดิม

(2) การวางทิศทางเข้าหลัก

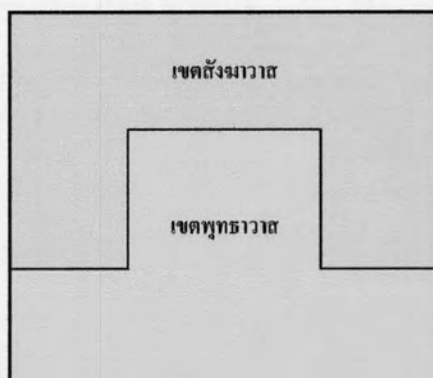
จากการศึกษาในเบื้องต้น พบว่า การวางทิศทางเข้าหลักของพระอารามนั้น อาจมีได้คำนึงถึงทิศเป็นเรื่องสำคัญที่สุด จากลักษณะทางกายภาพ ปัจจัยหลักนั้นจะเป็นเส้นทางสัญจรหลักของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือ คลองต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การวางทิศของทางเข้าหลักและทิศทางของอาคารภายในพระอารามนั้นก็ยังคงมีปัจจัยเรื่องทิศเกี่ยวข้องอยู่บ้าง ไม่มากนักน้อย ซึ่งจากการเปรียบเทียบกรณีศึกษาจะพบลักษณะการกำหนดทิศทางเข้าหลักของพระอารามแบบต่าง ๆ ดังนี้

- ด้านหน้าพระอารามหันสู่แม่น้ำหรือคลองซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักของชุมชน โดยตรง เช่น วัดราชโอรสาราม, วัดหนัง, วัดนางนอง, วัดเครือวัลย์, วัดพิชัยญาติการาม เป็นต้น
- ด้านหน้าพระอารามหัน ไปสู่แม่น้ำหรือคลอง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลัก โดยมีกำแพงพระนครกั้นอยู่ พระอารามกลุ่มนี้ ได้แก่ พระอารามหลวงซึ่งตั้งอยู่ริมกำแพงพระนครที่ติดกับคลองรอบกรุง คือ วัดเทพธิดาราม, วัดราชนัดดาราม และวัดบวรนิเวศวิหาร
- ด้านหน้าพระอารามหัน ไปสู่คูซึ่งเชื่อมจากคลองที่เป็นเส้นทางสัญจรหลักของชุมชน เช่น วัดดาวดึงษาราม, วัดทองนพคุณ

(3) การจัดผังพระอาราม

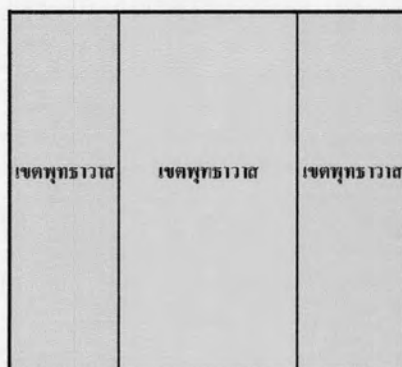
ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ภายในพระอารามหนึ่ง ๆ จะแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนหลัก ๆ คือ เขตพุทธาวาส อันเป็นที่ตั้งของอาคารหลักในพระอารามที่มีประโยชน์ใช้สอยทางศาสนกิจ, เขตสังฆาวาส อันเป็นที่ตั้งของกุฏิเสนาสนะต่าง ๆ อันเป็นที่อยู่และใช้สอยจำเพาะสงฆ์, เขตสาธารณะ อันเป็นพื้นที่ว่างสำหรับจัดกิจกรรมของชุมชนอย่างเอนกประสงค์ การจัดวางตำแหน่งของเขตต่าง ๆ เหล่านี้ มีลักษณะพื้นฐานทั่วไป คือ เขตสาธารณะมักอยู่ด้านหน้าวัด เพื่อสะดวกแก่การเข้าถึงของประชาชน และมีเขตติดต่อกับเขตพุทธาวาส ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะอยู่ในบริเวณที่สงบวิเวก เพื่อเหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรของสงฆ์ อย่างไรก็ตามการกำหนดรูปร่างของอาณาเขตและตำแหน่งของเขตต่าง ๆ นั้นยังต้องคำนึงถึงทั้งความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความสง่างามของทัศนียภาพ รวมทั้งต้องคำนึงถึงรายละเอียดปลีกย่อยของพื้นที่โดยรอบ ซึ่งทำให้เกิดลักษณะการจัดผังพระอาราม ในเชิงความสัมพันธ์ของเขตพุทธาวาส, เขตสังฆาวาส กับอาณาเขตของพระอารามในแบบต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ 1 เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ด้านหลังโอบเขตพุทธาวาสเป็นรูปเกือกม้า เช่น วัดราชโอรสาราม, วัดราชนันทคาราม, วัดเฉลิมพระเกียรติ, วัดสามพระยา, วัดประยุรวงศาวาส เป็นต้น

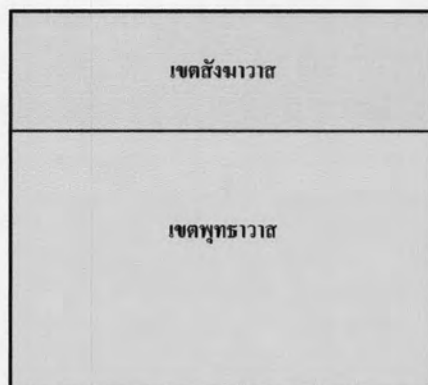
แผนผังที่ 6.2 ผังพระอารามชนิดเขตสังฆาวาสโอบอยู่ด้านหลังเขตพุทธาวาสเป็นรูปเกือกม้า

แบบที่ 2 เขตสังฆาวาส แบ่งเป็นสองฟาก ขนาบข้างเขตพุทธาวาส เช่น วัดพิชัยญาติการาม, วัดดาวดึงษาราม เป็นต้น

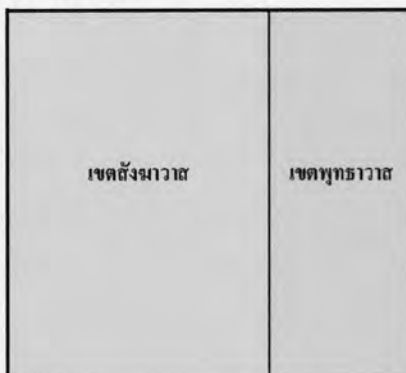
แผนผังที่ 6.3 ผังพระอารามชนิดเขตสังฆาวาสขนาบข้างเขตพุทธาวาส

แบบที่ 3 เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ด้านหลังเขตพุทธาวาส เช่น วัดเทพธิดาราม, วัดเครือวัลย์, วัดกัลยาณมิตร เป็นต้น

แผนผังที่ 6.4 ผังพระอารามชนิดเขตสังฆาวาสตั้งอยู่ด้านหลังเขตพุทธาวาส

แบบที่ 4 เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ด้านข้าง ฟากใดฟากหนึ่งของเขตพุทธาวาส เช่น วัดโพชนัด์พลเสพ, วัดโปรดกศเชษฐาราม, วัดนางนอง, วัดนางชี เป็นต้น

แผนผังที่ 6.5 ผังพระอารามชนิดเขตสังฆาวาสตั้งอยู่ด้านข้างเขตพุทธาวาส

6.2.3 ผังบริเวณเขตพุทธาวาส

(1) ขนาดของเขตพุทธาวาส

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบขนาดเขตพุทธาวาสของกรณีศึกษาทั้งหมด พบว่า ฐานันดรของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ มิใช่ปัจจัยจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบขนาดเขตพุทธาวาส แต่จะเป็นตัวกำหนดปัจจัยต่อเนื้อที่จะเป็นตัวกำหนดขนาดของเขตพุทธาวาส ดังต่อไปนี้

- จำนวนและชนิดของสิ่งก่อสร้าง ที่อยู่ภายในบริเวณเขตพุทธาวาส
- ขนาดของสิ่งก่อสร้างที่อยู่ภายในเขตพุทธาวาส ซึ่งนอกจากจะหมายถึง พื้นที่สำหรับก่อสร้างอาคารแล้ว ยังหมายความรวมถึง การกำหนดที่ว่างโดยรอบอาคารที่จะเหมาะสมกับการสัญจรใช้สอย และความสง่างามของอาคารตลอดจนบริเวณโดยรวม
- การวางตำแหน่งอาคารภายในเขตพุทธาวาส ซึ่งสัมพันธ์กับการเข้าถึงอาคารและที่ว่างโดยรอบเช่นกัน
- ขนาดของเขตพุทธาวาสเดิมและตำแหน่งของอาคารเดิมในวัด กรณีที่เป็นการปฏิสังขรณ์ วัดเก่า ซึ่งสัมพันธ์กับการสร้างสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เพิ่มเติมภายในพระอาราม

ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ มีที่มาจากฐานันดรและกำลังทรัพย์ของผู้สร้าง ซึ่งจะสะท้อนออกมาเป็นปัจจัยต่อเนื้อที่ต่าง ๆ ผสมผสานกัน ส่วนลักษณะทางศิลปะของสิ่งก่อสร้างภายในเขตพุทธาวาสนั้น ไม่มีอิทธิพลในการกำหนดขนาดของเขตพุทธาวาสแต่อย่างใด ดังนั้นจึงพบพระอารามที่มีเขตพุทธาวาสขนาดใหญ่ ได้ทั้งแบบประเพณีนิยมและพระราชนิยม ในทุกกลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ ดังแสดงในตารางดังนี้

กลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์	แบบประเพณีนิยม	แบบพระราชนิยม
กษัตริย์	วัดราชนัคคาราม	วัดราชโอรสาราม, วัดนางนอง, วัดเทพธิดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ
พระบรมวงศานุวงศ์	วัดบวรสถานสุทราวาส	วัดมหรณพาราม วัดบวรนิเวศวิหาร
ขุนนาง - ข้าราชการ	วัดประยุรวงศาวาส	วัดพิชัยญาติการาม วัดกัลยาณมิตร วัดโปรดเกศเชษฐาราม

ตารางที่ 6.1 รายชื่อพระอารามที่มีเขตพุทธาวาสขนาดใหญ่

พระอารามหลวงที่มีเขตพุทธาวาสขนาดใหญ่ในตารางล้วนเป็นพระอารามที่ผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ มีฐานันดรสูง และมีทรัพย์มากหรือได้รับพระราชทานเงินอุดหนุนร่วมในการก่อสร้างพระอารามนั้น (วัดมหรณพาราม, วัดกัลยาณมิตร) นอกจากนี้ยังสองคล้องกับขนาดของพระอาราม ซึ่งเป็นลักษณะเบื้องต้นที่สะท้อนออกมาจากลักษณะฐานันดรและทรัพย์ของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

(2) การจัดผังบริเวณเขตพุทธาวาส

(2.1) จำนวนและชนิดของสิ่งก่อสร้างสำคัญภายในเขตพุทธาวาส

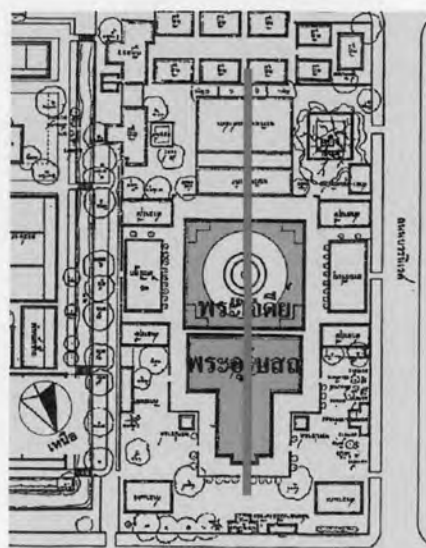
เมื่อเปรียบเทียบโดยรวมทุกกลุ่มแล้ว จะเห็นได้ว่า จำนวนและประเภทของอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมดนั้น สอดคล้องกับฐานานุศักดิ์และกำลังทรัพย์ของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์และสอดคล้องกับขนาดของเขตพุทธาวาสเช่นกัน โดยพระอารามหลวงโดยพระมหากษัตริย์ มีจำนวนและประเภทของอาคารสำคัญมากและหลากหลายที่สุด ส่วนพระอารามหลวงในกลุ่มของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางนั้น แต่ละวัดจะมีจำนวนและประเภทของอาคารสำคัญต่างกันไปตามตำแหน่งราชการและกำลังทรัพย์ โดยที่บางแห่งอาจมีรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนอาคาร กับขนาดของเขตพุทธาวาสและขนาดของพระอารามโดยรวม ที่มีลักษณะเฉพาะ คือ มีจำนวนอาคารน้อย แต่มีองค์ประกอบอื่น ๆ และที่ว่างโดยรอบเพิ่มเติมเสริมให้ขนาดของเขตพุทธาวาสใหญ่โต

นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยของจำนวนอาคารในเขตพุทธาวาสที่ปลีกย่อยลงไปอีกคือ กรณี พระอารามที่ปฏิสังขรณ์จากวัดเก่า บางแห่งมีพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง หรือทรงปรางค์ที่เป็นของดั้งเดิมอยู่แล้ว ทำให้จำนวนและประเภทของอาคารภายในเขตพุทธาวาสหลังจากทำการปฏิสังขรณ์แล้ว มีความครบถ้วน โดยอาจไม่ต้องใช้กำลังและทรัพย์ มากเท่ากับการสร้างใหม่ทั้งหมด

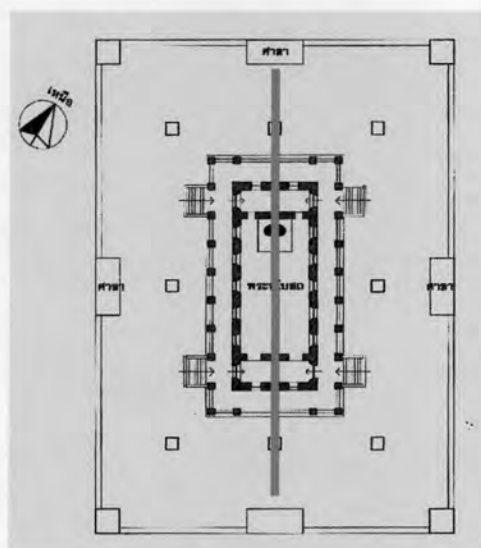
(2.2) การวางผังบริเวณเขตพุทธาวาส

เมื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบลักษณะการจัดวางตำแหน่งอาคารภายในเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวง โดยรวมทุกกลุ่ม สามารถแบ่งรูปแบบการวางผังในความสัมพันธ์เชิงแกนเป็นลักษณะต่างๆ ได้ ดังนี้

แบบที่ 1 : ผังแบบวางอาคารเรียงเป็นแกนทางตั้งแกนเดียว พบในพระอารามที่มีพระอุโบสถเป็นอาคารหลักเพียงหลังเดียว ได้แก่ วัดบวรสถานสุทธารวาส, วัดดาวดึงษาราม หรือพระอารามที่มีเพียงพระอุโบสถ และพระเจดีย์ด้านหลัง ได้แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดพิชัยญาติการาม

วัดบวรนิเวศวิหาร

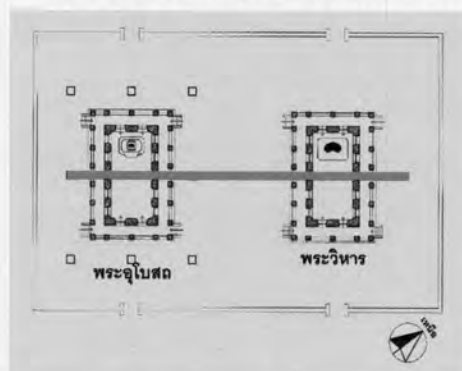

วัดดาวดึงษาราม

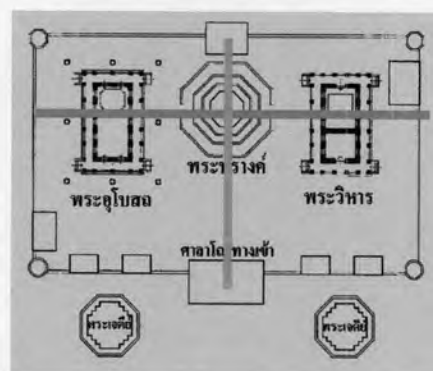
แผนผังที่ 6.6 - 6.7 ตัวอย่างผังบริเวณเขตพุทธาวาส แบบแกนตั้งทาง

แบบที่ 2 : ผังแบบมีอาคาร 2 หลังวางคู่กัน ซึ่งแบ่งย่อยตามลักษณะการวางตำแหน่งพระเจดีย์ ดังนี้

- ไม่มีพระเจดีย์ ได้แก่ วัดมหารณพาราม, วัดสามพระยา, วัดคฤหบดี, วัดประจวบวงศาวาส
- มีพระเจดีย์อยู่ในแนวแกนกึ่งกลางระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร ได้แก่ วัดหนัง, วัดนางชี, วัดทองนพคุณ
- มีพระเจดีย์อยู่ในแนวแกนกึ่งกลาง ค่อนไปทางด้านหน้าหรือด้านหลัง ได้แก่ วัดไพชยนต์พลเสพ, วัดเศวตฉัตร, วัดเครือวัลย์, วัดอัมรินทร์วราราม

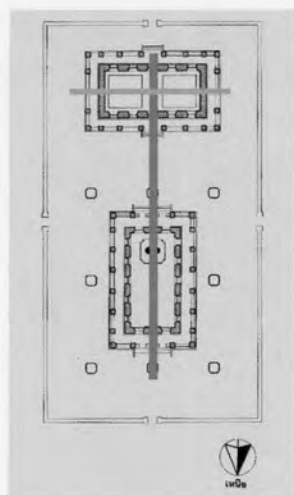
วัดคฤหบดี

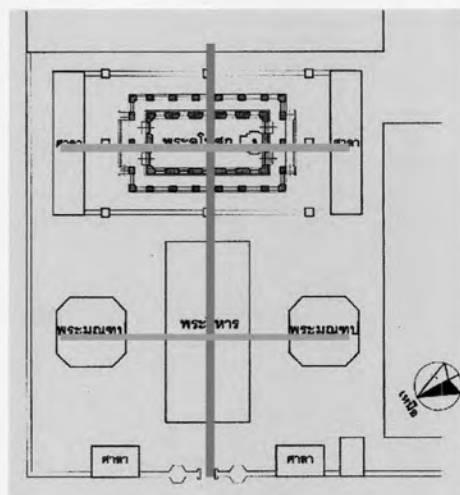
วัดหนัง

แผนผังที่ 6.8 - 6.9 ตัวอย่างผังบริเวณเขตพุทธาวาส แบบอาคาร 2 หลังวาง

แบบที่ 3 : ผังแบบมีอาคาร 2 หลังวางในแนวแกนทางตั้ง มีอาคารวางขวางแกน 1 หลัง ผังลักษณะนี้เกิดขึ้น
เนื่องจากการกำหนดทิศทางการเข้าถึงเขตพุทธาวาสและการเข้าถึงตัวอาคาร ได้แก่ วัดจันทาราม และวัดอนงคาราม

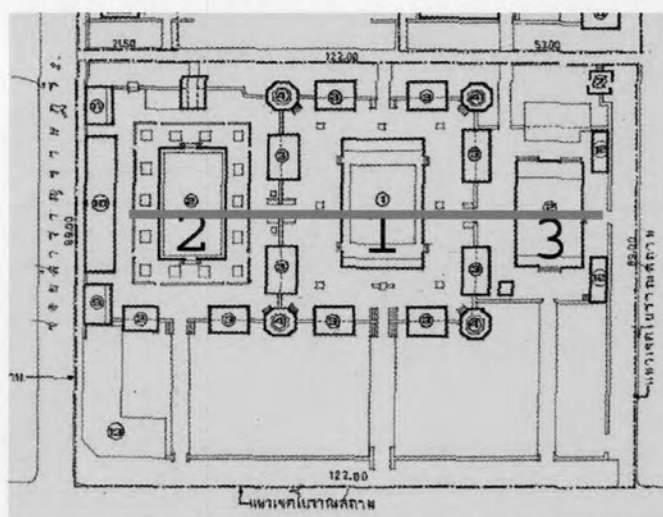
วัดจันทาราม

วัดอนงคาราม

แผนผังที่ 6.10 – 6.11 ตัวอย่างผังบริเวณเขตพุทธาวาส แบบอาคาร 2 หลังวาง

แบบที่ 4 : ผังแบบมีอาคาร 3 หลังวางเรียงกันเป็นแนวหน้ากระดาน ได้แก่ วัดเทพธิดาราม, วัดบุปผาราม

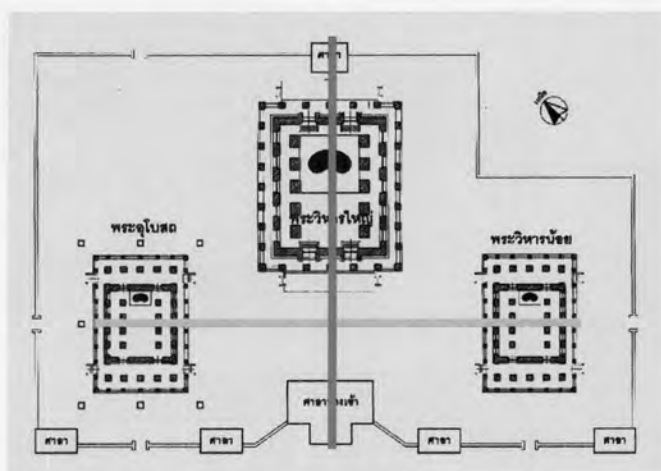

วัดเทพธิดาราม

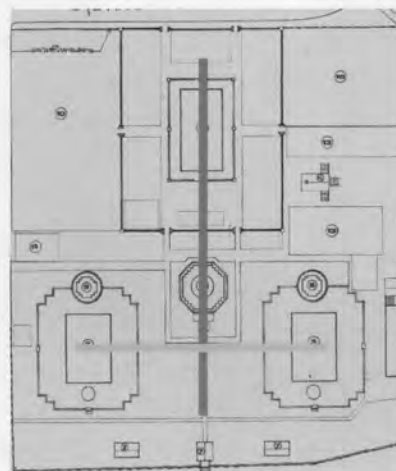
แผนผังที่ 6.12 ตัวอย่างผังบริเวณเขตพุทธาวาส แบบอาคาร 3 หลังวางเรียงกัน
เป็นแนวหน้ากระดาน

แบบที่ 5 : ผังแบบอาคาร 3 หลัง ซึ่งมีอาคารประธานตั้งอยู่ด้านหลังสุด วางล้อมรอบที่ว่าง ซึ่งแบ่งย่อยเป็น

- ล้อมที่ว่างซึ่งไม่มีสิ่งก่อสร้างอื่น ได้แก่ วัดโปรดกษेत्रฐาราม, วัดกัลยาณมิตร
- ล้อมที่ว่างโดยมีพระเจดีย์แทรกอยู่ด้วย ได้แก่ วัดนางนอง

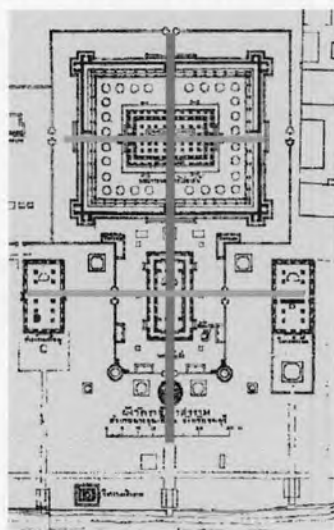
วัดกัลยาณมิตร

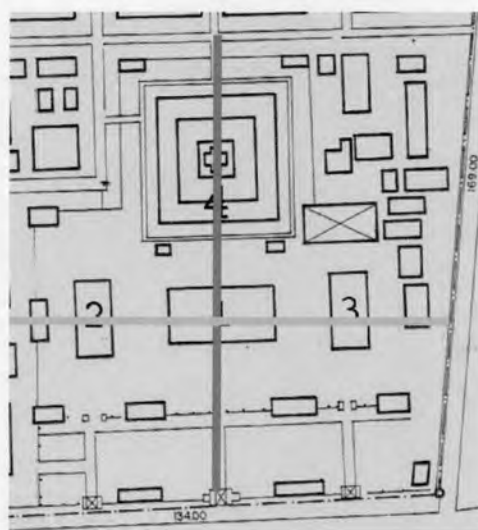
วัดนางนอง

แผนผังที่ 6.13 – 6.14 ตัวอย่างผังบริเวณเขตพุทธาวาส แบบอาคาร 3 หลังวางล้อม

แบบที่ 6 : ผังแบบอาคาร 3 หลัง วางเรียงกันและมีอาคารประธานตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ ได้แก่ วัดราชโอรสาราม, วัดราชนัคคาราม, วัดเฉลิมพระเกียรติ

วัดกัลยาณมิตร

วัดนางนอง

แผนผังที่ 6.15 – 6.16 ตัวอย่างผังบริเวณเขตพุทธาวาส แบบอาคาร 3 หลังวางเรียงกัน
มีอาคารประธานวางอยู่ด้านหลัง

จากลักษณะการวางผังทั้งหมดจะพบว่า ผังแบบ ก, ข, ค จะมีลักษณะแนวแกนที่เรียบง่าย เนื่องจากมีจำนวนและประเภทของอาคารที่ไม่ซับซ้อน ส่วนผังแบบ ง. แม้ว่าจะมีอาคาร 3 หลัง แต่ก็วางเรียงเป็นแนวแกนเดียวคล้ายกับแบบ ข. ในขณะที่ผังแบบ จ., ฉ. จะมีลักษณะแนวแกนระหว่างอาคารที่ซับซ้อน ประกอบไปด้วย ทั้งแกนทางตั้งและแกนทางนอน รวมทั้งความซับซ้อนจากการวางตัวอาคารขวางกับแนวแกนระหว่างอาคาร

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการวางตำแหน่งอาคารในเขตพุทธาวาส คือ ความเป็นวัดสร้างใหม่หรือวัดเก่า โดยการสร้างวัดใหม่นั้น สามารถกำหนดตำแหน่งอาคารได้ค่อนข้างอิสระตามที่ว่างที่มี ในขณะที่การปฏิสังขรณ์วัดเก่านั้น ต้องคำนึงถึงตำแหน่งอาคารดั้งเดิมด้วย ซึ่งมักเป็น พระเจดีย์ หรือ พระอุโบสถ – พระวิหาร หากไม่รื้อและซ่อมเสริมแล้วอาคารดั้งเดิมเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดตำแหน่งของอาคารใหม่ที่จะสร้างขึ้นตามภาพรวมที่ผู้ออกแบบวางแผนไว้แล้ว โดยสังเขป

6.2.4 ลักษณะรูปแบบทางศิลปะของอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส

เมื่อพิจารณาโดยรวม จะพบว่าเกณฑ์ในการเลือกรูปแบบทางศิลปะของอาคารภายในเขตพุทธาวาสในแต่ละกลุ่มผู้สร้างจะมีปัจจัยที่แตกต่างกันไป โดยในกลุ่มพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์มักคำนึงถึงสภาพแวดล้อมโดยรอบและภายในพระอารามเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งพระอารามที่สร้างใหม่และปฏิสังขรณ์จากวัดโบราณ โดยเฉพาะการเลือกใช้ศิลปะแบบประเพณีนิยม อาทิ วัดหนึ่งซึ่งปฏิสังขรณ์ขึ้น โดยคำนึงถึงพระวิหารที่ปฏิสังขรณ์บนฐานอาคารเดิม หรือ วัดราชนัคคารามซึ่งสร้างอาคารต่างๆ ขึ้นใหม่ด้วยศิลปะแบบประเพณีนิยมเพื่อให้กลมกลืนกับโลหปราสาทซึ่งถูกกำหนดให้เป็นประธานของพระอารามตั้งแต่แรกวางแผนสร้าง เป็นต้น ในขณะที่พระอารามในกลุ่มขุนนาง มักขึ้นอยู่กับอภิชายาศัยของผู้สร้าง โดยในแต่ละพระอารามอาจมีรายละเอียดมูลเหตุการก่อสร้างที่แตกต่างกันไป

ภาพที่ 6.2 วัดราชนัคคาราม ใช้ศิลปะแบบประเพณีนิยม เพื่อความกลมกลืนกับโลหปราสาท

ภาพที่ 6.3 วัดอัปสรสวรรค์ ปฏิสังขรณ์จากวัดโบราณ แต่เลือกใช้ศิลปะแบบพระราชนิยม

6.2.5 ผังพื้นอาคาร

(1) ขนาดของผังพื้น

ขนาดของผังพื้นอาคารจะสัมพันธ์กับขนาดของอาคารโดยรวม โดยขนาดในที่นี้แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

(1.1) พื้นี่อาคาร

ข้อมูลทางกายภาพของอาคารภายในเขตพุทธาวาส ซึ่งได้แก่ พระอุโบสถ, พระวิหาร และการเปรียญของพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด เมื่อเปรียบเทียบขนาดของอาคารต่างๆ โดยรวม จะพบว่าโดยเฉลี่ยจะมีพื้นที่ประมาณ 200 – 300 ตร.ม.เศษ อาคารที่มีพื้นที่ใหญ่เป็นพิเศษ คืออาคารที่มีพื้นที่เกิน 400 ตร.ม. ซึ่งจะพบในพระอารามทุกกลุ่มผู้สร้าง โดยจะเป็นอาคารในพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์ โดยพระมหากษัตริย์มากที่สุด รองลงมาคือ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง – ข้าราชการบริวาร ตามลำดับ ลักษณะดังกล่าวนี้ แสดงให้

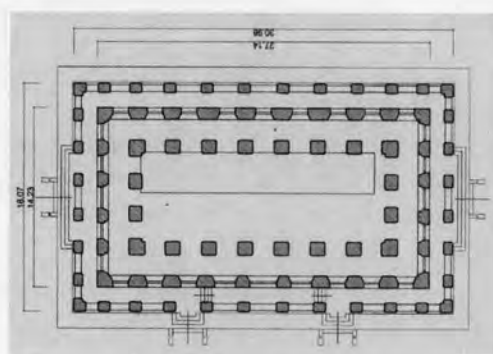
เห็นว่า ขนาดพื้นที่ของอาคารสำคัญภายในเขตพุทธาวาสของพระอารามในรัชกาลเป็นเครื่องแสดงฐานะานุศักดิ์ของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ประการหนึ่ง

(1.2) จำนวนช่องเปิดและช่วงเสา

นอกจากการระบุขนาดของผังพื้นด้วยพื้นที่แล้ว ในงานสถาปัตยกรรมไทยยังมีวิธีการระบุขนาดของผังพื้นด้วยจำนวนห้องหรือจำนวนช่องเปิดในด้านยาวของอาคาร ซึ่งเป็นวิธีการระบุขนาดของอาคารที่ง่ายที่สุดวิธีหนึ่ง โดยจากการเปรียบเทียบผังพื้นของอาคารในพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด พบว่า จำนวนช่องหน้าต่างบนผนังด้านยาวของอาคารแต่ละหลัง เกือบทั้งหมดมีจำนวนเป็นเลขคี่ ตั้งแต่ 3 หน้าต่าง, 5 หน้าต่าง, 7 หน้าต่าง, 9 หน้าต่าง โดยส่วนใหญ่เป็นขนาด 5 หน้าต่าง ที่เหลือเป็นขนาด 3 หน้าต่าง 2 หลัง, 7 หน้าต่าง 5 หลัง และ 9 หน้าต่างเพียง 1 หลัง โดยอาคารขนาด 7 และ 9 หน้าต่าง ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มพระอารามโดยพระมหากษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับขนาดพื้นที่ของผังพื้น

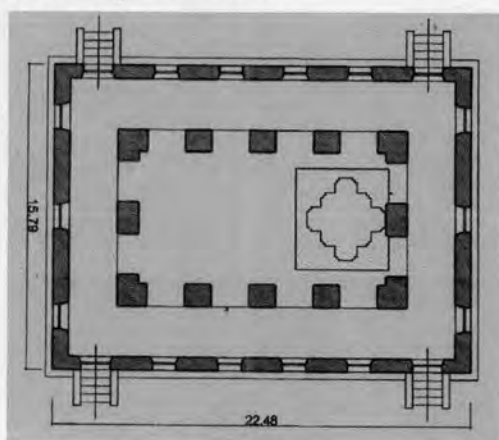

ภาพที่ 6.4 วิหารพระพุทธรไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

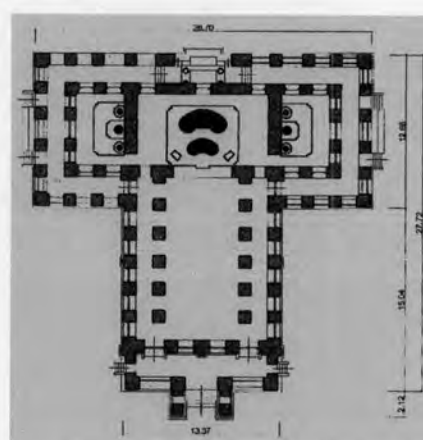

แผนผังที่ 6.17 ผังพื้นวิหารพระพุทธรไสยาสน์
เป็นอาคารขนาด 9 หน้าต่าง

อาคารที่มีลักษณะเฉพาะมี 2 กรณี กรณีแรกคือ อาคารขนาด 6 หน้าต่าง ซึ่งมีเพียงหลังเดียว คือ พระอุโบสถ วัดไพชยนต์พลเสพ กรณีที่ 2 คือ อาคารที่มีผังเป็นตรีมุขและจตุรมุข ซึ่งได้แก่ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส กรณีนี้การระบุขนาดด้วยจำนวนห้องอาจไม่เหมาะสม เนื่องจากผังอาคารไม่ได้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

แผนผังที่ 6.18 ผังพื้นพระอุโบสถวัดไพชยนต์พลเสพ
เป็นอาคารขนาด 6 หน้าต่าง

แผนผังที่ 6.19 ผังพื้นพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร
เป็นอาคารแบบตรีมุข

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะระหว่างอาคารที่มีจำนวนช่องหน้าต่างในผนังด้านยาว แตกต่างกันจะสามารถบ่งบอกความแตกต่างของขนาดอาคารได้ แต่ก็ไม่ทุกกรณีเสมอไป เนื่องจากในอาคารที่มีฐานะานุศักดิ์สูงของไทยนั้น

อาจมีทั้งผังแบบมีผนังอาคารชิดถึงขอบเส้นรอบรูปอาคาร และแบบที่มีระเบียงหรือเฉลียงล้อมรอบ ซึ่งทำให้การระบุขนาดของอาคารด้วยจำนวนห้องมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นตามรูปแบบผังพื้นอาคาร

(2) ผังพื้นอาคารในพระอารามที่เป็นกรณีศึกษาโดยรวม

ด้านหน้าและหลัง พระอุโบสถวัดดอนงคาราม

เมื่อพิจารณาข้อมูลทางกายภาพ เกี่ยวกับผังพื้นอาคาร โดยรวม สามารถแยกประเด็นในการวิเคราะห์ ออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

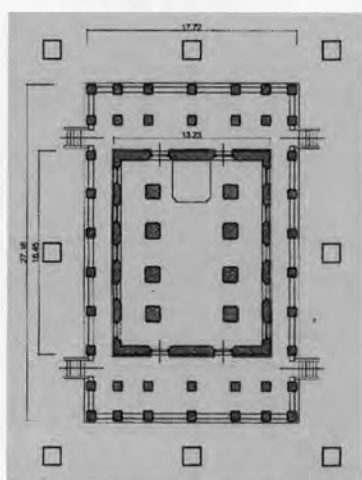
(2.1) ประเภทของรูปแบบผังพื้น

ผังพื้นของอาคารประเภท พระอุโบสถ, พระวิหาร, การเปรียญ มีหลายรูปแบบแตกต่างกันไปตามลักษณะองค์ประกอบโครงสร้างในผังพื้น คือ เสาและผนัง ซึ่งสามารถแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

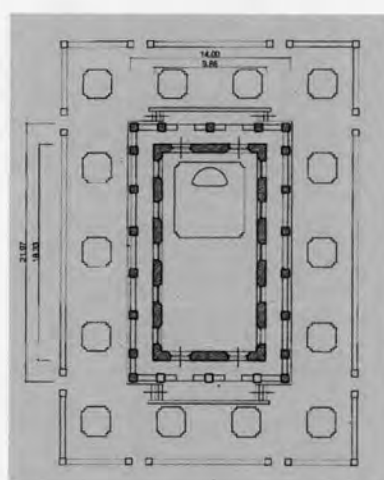
ผังพื้นอาคารแบบที่ 1 ผังพื้นแบบมีเสาระเบียงรอบ

เป็นแบบที่พบได้มากที่สุดในการศึกษาทั้งหมด มีลักษณะเป็นผังที่ทำให้เกิดรูปด้านอาคารที่ซับซ้อน มีมิติต้นลึกที่เกิดจากแนวเสาระเบียง ทั้งยังสามารถป้องกันแดดฝนให้กับผนังและช่องเปิด รวมทั้งใช้เป็นทางเดินรอบอาคาร ได้อีกด้วย โดยสามารถแบ่งย่อย ตามลักษณะเฉลียงและระเบียงด้านสกัดได้ดังนี้

- แบบมีเสาระเบียงรอบช่วงเสาเดียวทุกด้านของอาคาร ใช้กับอาคารได้ทั้งประเภทพระอุโบสถ และพระวิหาร แต่ไม่พบว่าใช้กับการเปรียญ รวมทั้งใช้ได้ทั้งอาคารขนาดใหญ่และเล็กอีกด้วย
- แบบมีเฉลียงหน้าและหลังกว้าง 2 ช่วงเสา สำหรับเป็นพื้นที่รองรับการขึ้นลงของผู้ใช้สอยในเวลาที่มีการใช้งานสูงสุด โดยเพิ่มแนวเสารองรับหลังคาเหนือ มีทั้งแบบที่ระดับพื้นเฉลียงทั้ง 2 ช่วงเสาเสมอกัน โดยตลอด และแบบที่ยกพื้นเฉลียงด้านในแนวเสาสูงขึ้นไป ผังประเภทนี้ มีลักษณะซับซ้อนที่สุด ซึ่งสามารถใช้กับอาคารได้ทุกประเภท แต่ส่วนใหญ่ มักใช้กับอาคารที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ และสำคัญที่สุด คือพระอุโบสถ แต่หากผังพุทธาวาสมีอาคาร 2 หลังคู่กัน ก็จะใช้รูปแบบเหมือนกัน

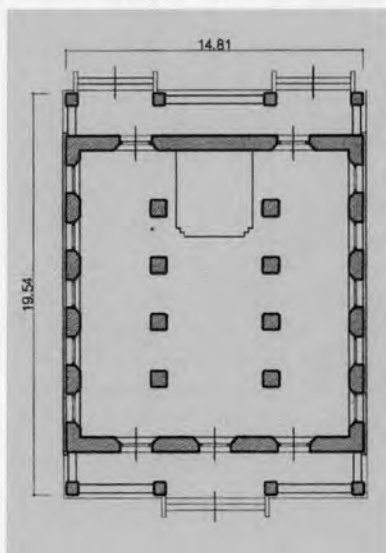
แผนผังที่ 6.20 ตัวอย่างผังพื้นแบบมีระเบียงรอบ
เฉลียงหน้ากว้าง 2 ช่วงเสา
พระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม

แผนผังที่ 6.21 ตัวอย่างผังพื้นแบบมีระเบียงรอบกว้าง 1 ช่วงเสา
พระวิหาร วัดเทพธิดาราม

ผังพื้นอาคารแบบที่ 2 ผังพื้นแบบมีเฉลียงหน้า – หลัง

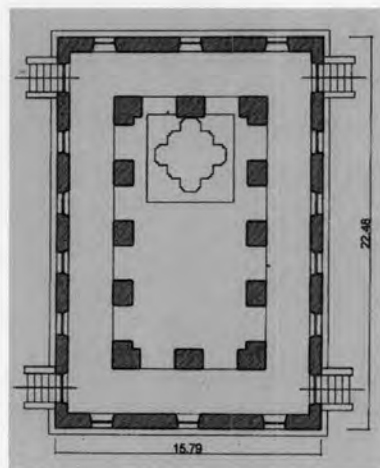
ผังพื้นประเภทนี้ มีพื้นที่ใช้สอยภายในค่อนข้างกว้างขวาง เกือบเต็มรูปอาคาร โดยมีเฉลียงหลังคาคลุม ด้านหน้าและหลังเป็นเสมือนโถงทางเข้าอาคาร ทั้งของฆราวาสจากด้านหน้า และของพระภิกษุสงฆ์จากด้านหลัง ทั้งนี้พบเฉพาะในอาคารประเภทพระอุโบสถกับการเปรียญเท่านั้น โดยเฉพาะหากเป็นพระอารามที่เขตพุทธาวาสมีอาคารทั้ง 3 แบบ ก็จะใช้ผังพื้นประเภทนี้กับการเปรียญ เนื่องจากคุณสมบัติพื้นที่ใช้สอยที่กว้างขวางนั่นเอง

แผนผังที่ 6.22 ตัวอย่างผังพื้นแบบมีเฉลียงเฉพาะหน้าและหลังอาคาร
การเปรียญ วัดเทพธิดาราม

ผังพื้นอาคารแบบที่ 3 ผังพื้นแบบไม่มีระเบียงหรือเฉลียงรอบอาคาร

ผังพื้นประเภทนี้ มีพื้นที่ใช้สอยเต็มรูปอาคารที่สุด โดยการเข้าสู่ห้องภายในสามารถเข้าถึงได้โดยตรง ไม่มีลำดับการเข้าถึงซับซ้อน การเลือกใช้ผังพื้นแบบนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า พบเฉพาะในอาคารของพระอารามหลวง โดยกรมพระราชวังบวรมหาคคีพลเสพ คือ พระอุโบสถวัดไพชยนต์พลเสพ และพระอารามหลวงโดย พระยาเพชรพิชัย (เกศ) คือ พระวิหารวัดโปรดกษเกษฐาราม ซึ่งถือว่าอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรมพระราชวังบวรมหาคคีพลเสพเช่นกัน เมื่อพิจารณาจากผังพื้น โดยเฉพาะตำแหน่งโอบเสมา ซึ่งเป็นเสมาแบบผนัง ของพระอุโบสถวัดไพชยนต์พลเสพแล้ว พบว่ามีความคล้ายคลึงกับอาคารภายในพระอารามหลวงสกุลช่างวังหน้าสมัยรัชกาลที่ 1 อาทิ วัดมหาธาตุ, ชูวรราชรังสฤษฎี และวัดชนะสงคราม เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นไปได้ว่า อาจเป็นการนำเอารูปแบบสกุลช่างวังหน้าดังกล่าวมาปรับใช้ตามพระราชอัชฌาศัย ขององค์ผู้สร้างขึ้นครองตำแหน่งวังหน้าเช่นกัน

แผนผังที่ 6.23 ตัวอย่างผังพื้นแบบผนังชิดขอบนอกทั้ง 4 ด้านพระอุโบสถ วัดไพชยนต์พลเสพ

ภาพที่ 6.5 – 6.6 รูปแบบอาคารของพระอุโบสถวัดไพศณฺ์พลเสท (ซ้าย) อาจเป็นการรับเอารูปแบบสถาปัตยกรรมสกุลช่างวังหน้ารัชกาลที่ 1 มาปรับใช้ ตัวอย่างเช่น พระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ (ขวา)

(2.2) ลักษณะเสาโครงสร้างที่ปรากฏในผังพื้นอาคาร

ลักษณะของเสาโครงสร้าง นอกจากจะมีผลต่อรูปแบบโดยรวมของผังพื้นแล้ว ยังมีผลโดยตรงต่อลักษณะโครงสร้างหลังคา ซึ่งเป็น โครงสร้างที่ต่อเนื่องกัน และยังมีผลต่อรูปด้านของเสาที่ปรากฏในรูปด้านรวมของอาคารอีกด้วย การวิเคราะห์ลักษณะเสาโครงสร้างที่ปรากฏในผังพื้นอาคาร สามารถแยกออกเป็น ประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

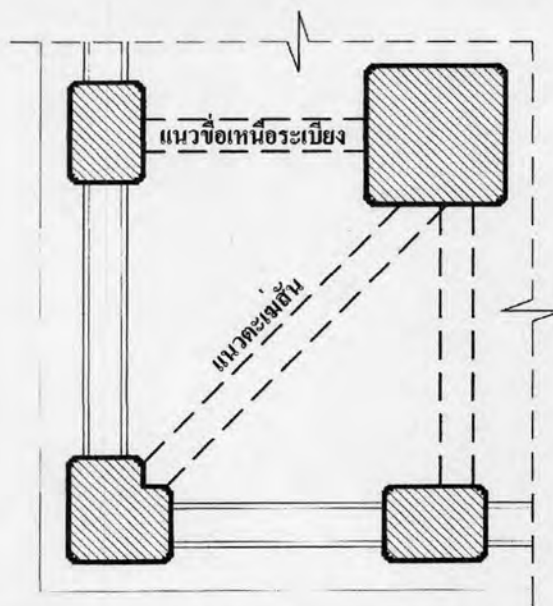
(2.2.1) หน้าตัดของเสา

เสาอาคารในแต่ละตำแหน่งจะมีหน้าตัดแตกต่างกันไป ดังนี้

- เสาระเบียง ช่วงกลาง หน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยหันด้านยาวออกไปด้านนอก
- เสาระเบียง ตรงมุมอาคาร หน้าตัดเป็นรูปตัว L เนื่องจากเป็นเหมือนจุดบรรจบของเสาระเบียงหน้าตัดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จาก 2 แนว มาชนกันเป็นมุมฉาก
- เสาลอยซึ่งตั้งอยู่กลางพื้นที่อาคาร ได้แก่ เสารับหลังเหนือเฉลียงหน้า - หลัง อาคารและเสาในประธานภายในห้องด้านในอาคาร มีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

เสาระเบียงด้านนอกซึ่งมีหน้าตัดแบนนั้น มีข้อดีคือ สามารถทำให้รูปด้านอาคารมีเสาคู่ที่มีความหนาหนักแน่นกลมกลืนตามสัดส่วนอาคารโดยรวม โดยไม่จำเป็นต้องให้หน้าตัดเสามีความหนาเท่ากันทุกด้าน โดยเฉพาะเสาระเบียงที่มุมอาคาร ซึ่งมักมีความหนาในรูปด้านมากกว่าเสาระเบียงช่วงกลาง เสาแบบนี้หากมีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก็จะกินระยะในผังพื้น ทำให้ระยะเบียงรอบอาคารแคบเกินไป ส่วนเสาเฉลียงและเสาในประธานซึ่งเป็นเสาลอย มีหน้าตัดเป็นรูปจัตุรัสเพราะต้องรับแรงจากโครงสร้างหลังคาทั้ง 4 ทิศทาง ซึ่งทำให้เสาดังกล่าวนี้อาจต้องมีหน้าตัดใหญ่ที่สุดเมื่อเทียบกับเสาระเบียงรอบอาคาร

นอกจากนี้ ลักษณะเสาทุกตำแหน่งที่พยายามทำให้มีหน้าเสากว้างอย่างน้อยแนวใดแนวหนึ่งนั้นยังมีข้อดีกับการวางโครงสร้างหลังคา กล่าวคือ ความหนาของโครงสร้างผนังและเสาก่ออิฐนั้นช่วยให้ช่างสามารถปรับแก้ระยะของข้อ คาน อะเสหลังคาให้ลงตัวได้โดยไม่ต้องยึดถือระยะกึ่งกลางของโครงสร้างเสาและผนัง โดยเฉพาะพื้นที่ระเบียงตรงมุมอาคารนั้นผนังและเสาที่หนาช่วยให้สามารถวางข้อและตะเฒ่สัน โดยไม่จำเป็นต้องอยู่ในพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ภาพลายเส้นที่ 6.1 แสดงรูปแบบหน้าตัดเสาทั้ง 3 แบบ และการอาศัยความหนาของเสาและผนังรับน้ำหนัก เพื่อแก้ไขปัญหาความคลาดเคลื่อนของโครงสร้างหลังคา

นอกจากรูปทรงของหน้าตัดที่แตกต่างกันแล้ว ยังมีกรลมนุมหรือย่อมนุมเสา ที่ช่วยให้เกิดความสบายตา และมีมิติของแสงเงาในรูปด้านอาคารที่นุ่มนวลขึ้น ซึ่งเท่าที่พบในกรณีศึกษา มีวิธีการย่อมนุมเสาอยู่ 2 แบบคือ แบบย่อมนุมบัวกบกล้วย ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบได้ทั่วไป และการลมนุมแบบเล็บมือ¹ ซึ่งพบเฉพาะในพระอารามช่วงต้นรัชกาลเท่านั้น อาทิ พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม เป็นต้น

ภาพลายเส้นที่ 6.2 เปรียบเทียบรูปแบบการลมนุมเสา ทั้งแบบย่อมนุมบัวกบกล้วย (ซ้าย) และ ลมนุมแบบเล็บมือ (ขวา)

(2.2.2) การใช้เสาในประธาน

เสาในประธาน มีหน้าที่รับโครงสร้างหลังคาเหนือพื้นที่ภายในอาคาร โดยใช้ในกรณีที่มีความกว้างของพื้นที่ด้านในอาคารมากเกินไปที่จะใช้ข้อไม้พาดตอนเดียวได้ ในอาคารที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด พบว่า อาคารที่มีโครงสร้างเสาในประธานมักเป็นอาคารที่มีพื้นที่ใหญ่ หรือ มีความกว้างของห้องภายในมากเป็นพิเศษ โดยมีระยะความกว้างของห้องอยู่ในช่วงประมาณ 9 – 14 เมตร* ส่วนระยะความกว้างระหว่างเสาในประธาน อยู่ในช่วงประมาณ 4 – 8 เมตร โดยระยะในประธานนี้จะสัมพันธ์กับขนาดของฐานชุกชี ซึ่งจะมีขนาดใกล้เคียงกัน

¹ สมใจ นุ่มเล็ก. สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, สารคดีพิเศษหลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง สถาปัตยกรรมไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2516, หน้า 87.

* ระยะดังกล่าวนี้ ยกเว้น พระวิหารใหญ่ วัดกัลยาณมิตร ซึ่งถือว่าเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่โตเป็นพิเศษ ซึ่งมีระยะความกว้างด้านใน ห้องประมาณ 21.5 เมตร

6.2.6 องค์ประกอบสถาปัตยกรรมภายนอกอาคาร

(1) องค์ประกอบส่วนหลังคา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า หลังคา คือ องค์ประกอบที่สามารถเห็นได้ชัดเจนที่สุด ตั้งแต่เริ่มเข้าสู่ระยะการมอง ทั้งยังถือเป็นจุดเด่นที่สุดประการหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งบรรจระบบสัญลักษณ์อันแสดงสาระสำคัญของอาคารนั้น ๆ ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งที่ปรากฏในหลังคาที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของอาคารแต่ละหลังนั้น มีอยู่ 3 ประการ ดังนี้

(1.1) รูปทรงของหลังคาและหน้าบัน

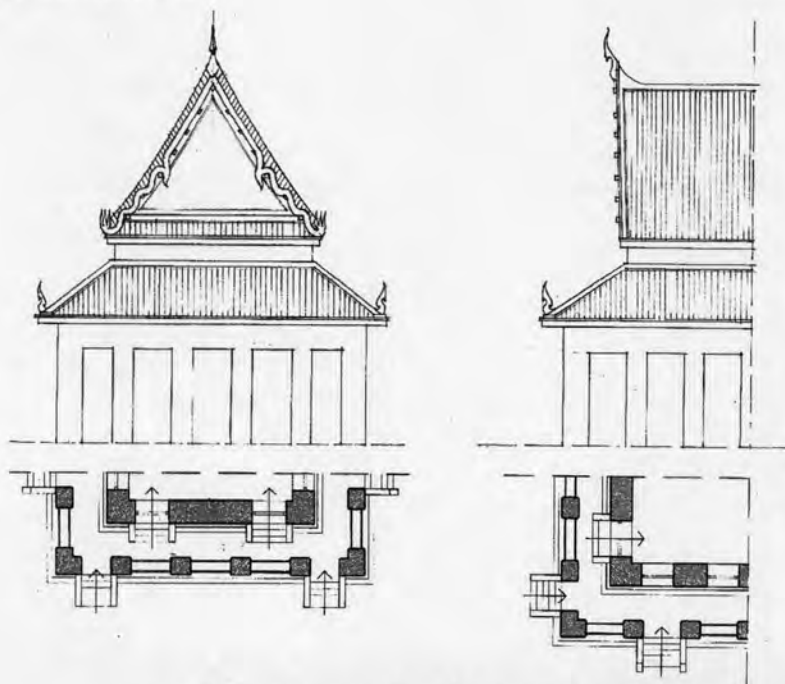
จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบในเบื้องต้น พบว่า กลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ ไม่ได้มีผลโดยตรงต่อรูปทรงของหลังคาและหน้าบันทั้งหมด แต่สิ่งที่มีผลสืบเนื่องจากกลุ่มผู้สร้าง คือ ขนาดและรูปแบบของผังพื้น จะส่งผลต่อขนาดของหลังคาโดยรวม โดยเฉพาะอาคารที่มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ จะมีหลังคาขนาดใหญ่ แบ่งจำนวนดับและชั้นหลังคาซับซ้อนกว่าอาคารขนาดทั่วไป

ส่วนอาคารที่มีขนาดย่อมลงมา ก็จะมีหลังคาที่เล็กลงตามไปและมีรูปแบบหลังคาที่เรียบง่ายลงด้วย ในอีกทางหนึ่งสิ่งที่มีผลโดยตรงต่อรูปทรงหลังคาและหน้าบันกลับเป็นรูปแบบทางศิลปะ ซึ่งแบ่งออกเป็นแบบประเพณีนิยม และพระราชนิยม โดยจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบ รูปแบบหลังคาของอาคารที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด สามารถแบ่งรูปแบบของหลังคาและหน้าบันตามจำนวนดับหลังคา โดยแยกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ตามรูปแบบทางศิลปะโดยรวมของอาคารได้ดังนี้

(1.1.1) อาคารแบบประเพณีนิยม

หลังคา 2 ดับ

หลังคาประเภทนี้มีเพียงแบบเดียว คือ หลังคา 2 ดับคั่นด้วยคอสองยกสูง, หน้าบันตอนเดียวตรงกับหลังคาดับจั่วบนสุด ซึ่งเป็นแบบเฉพาะที่พบแต่ในอาคารที่สร้างโดยกรมพระราชวังบวรมหาดคีพลเสพ ซึ่งได้แก่ พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส

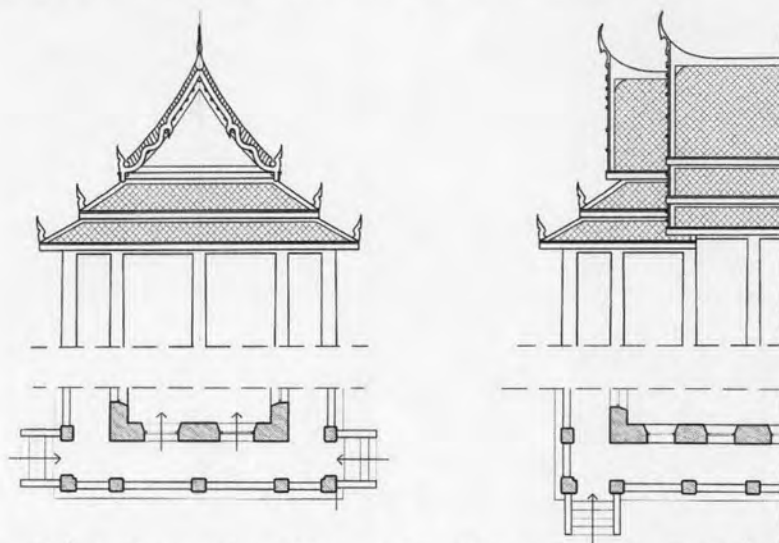

ภาพลายเส้นที่ 6.3 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบ 2 ดับ ยกคอสองสูง

หลังคา 3 ตับ

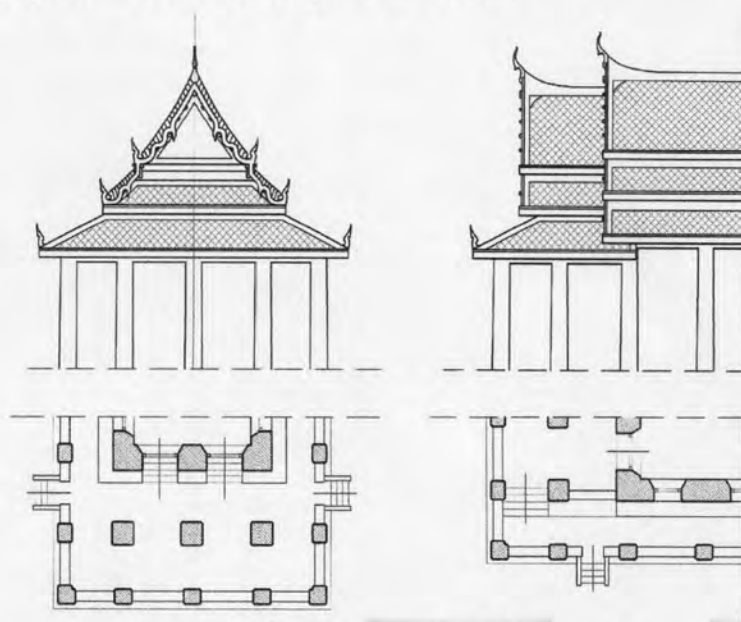
พบทั้งในอาคารขนาดเล็กจนถึงอาคารขนาดใหญ่ โดยแบ่งเป็นแบบย่อยตามลักษณะหลังคาในด้านสกัด เป็น 3 แบบดังนี้

- **หน้าบันตอนเดียว ตรงกับหลังคาตัดจั่วบนสุด** มักใช้กับอาคารที่มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่
 กลุ่มพระมหากษัตริย์ พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดหนึ่ง
 กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดเครือวัลย์

ภาพลายเส้นที่ 6.4 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบ 3 ตับ หน้าบันตอนเดียว ตรงกับหลังคาตัดจั่วบนสุด

- **หน้าบันตอนเดียว ตรงกับหลังคาตัดจั่วบนสุด, หลังคาตัด 2 ชั้นปีกนกในด้านสกัด** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่
 กลุ่มพระมหากษัตริย์ พระวิหาร, การเปรียญ วัดราชนัคคาราม
 กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระอุโบสถ วัดอนงคาราม

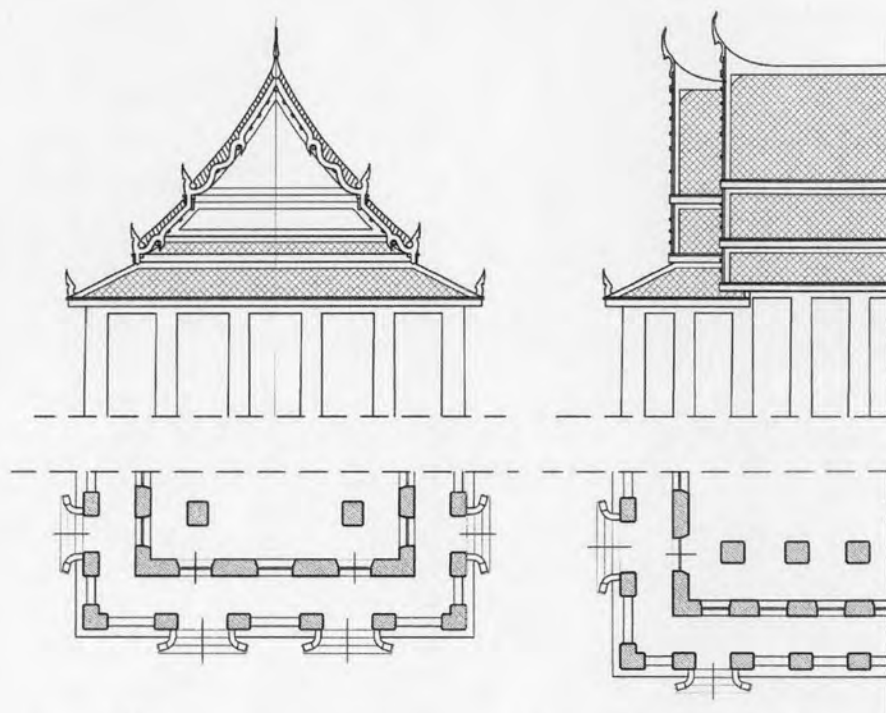

ภาพลายเส้นที่ 6.5 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบ 3 ตับ

หน้าบันตอนเดียวตรงกับหลังคาตัดจั่วบนสุดตัด 2 ชั้นปีกนกในด้านสกัด

- **หน้าบัน 2 ตอน, คับ 2 ชั้นปีกนกในด้านสกัด** ใช้กับอาคารที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งอาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่

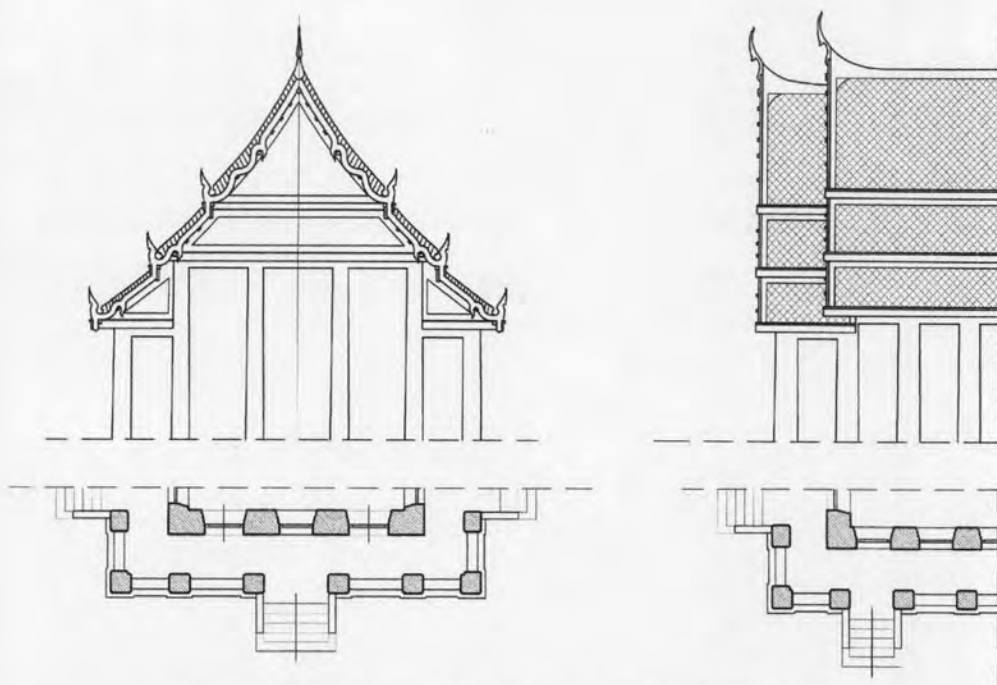
กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระอุโบสถ วัดประยุรวงศาวาส

ภาพลายเส้นที่ 6.6 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบ 3 คับ ,หน้าบัน 2 ตอน คับ 2 ชั้นปีกนกในด้านสกัด

- **หลังคาจั่วเปิด, หน้าบัน 2 ตอน มีหน้าบันจุดปีกนก** ใช้กับอาคารที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งอาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่

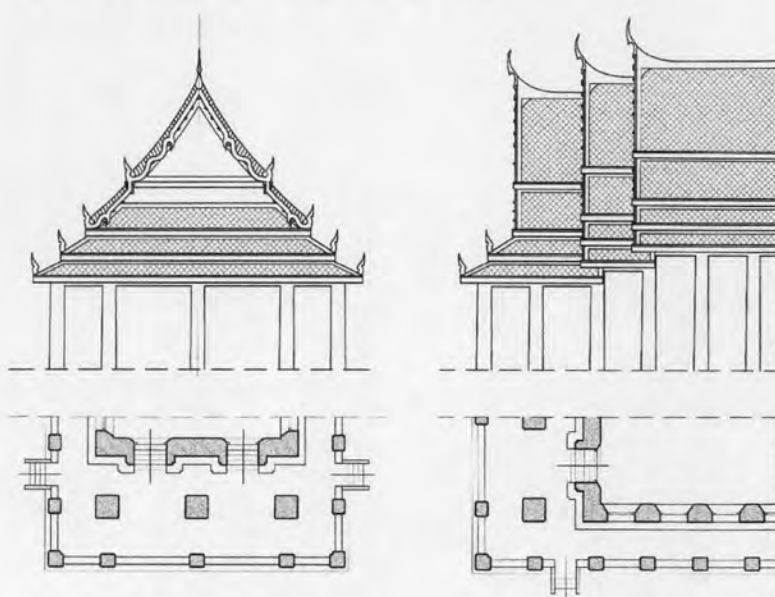
กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระวิหาร วัดประยุรวงศาวาส

ภาพลายเส้นที่ 6.7 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบจั่วเปิด 3 คับ ,หน้าบัน 2 ตอน

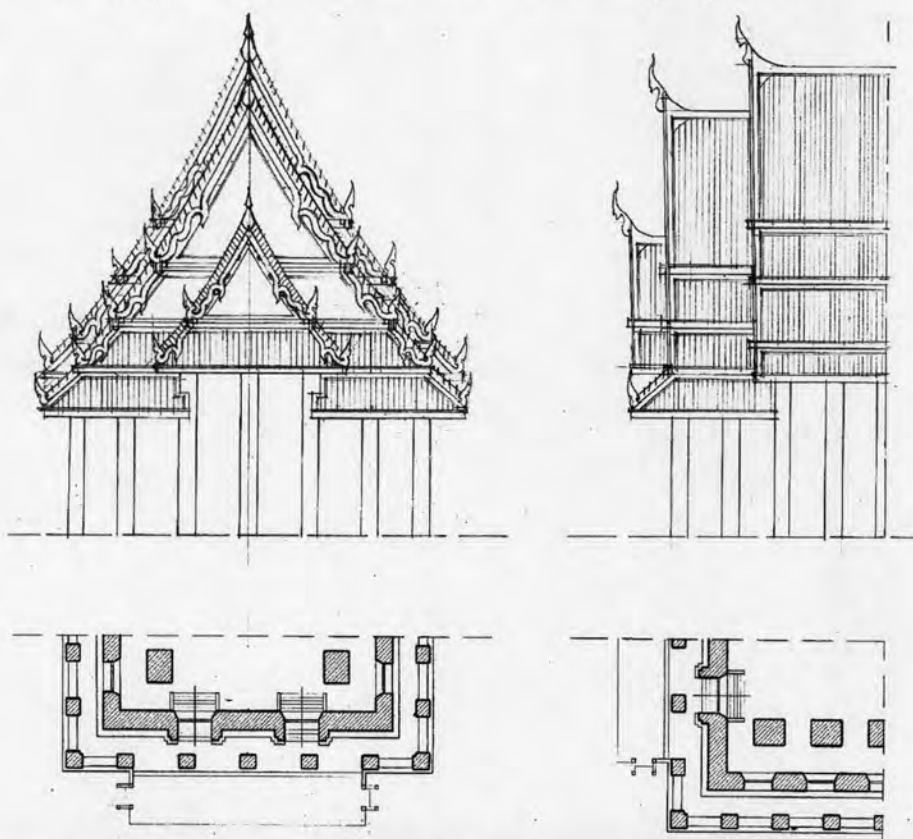
หลังคา 4 ตับ เป็นหลังคาขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มนี้ โดยใช้กับอาคารที่มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ คือมีพื้นที่ประมาณ 600 ตร.ม. ขึ้นไป โดยแบ่งเป็น

- **หน้าบันตอนเดียว ตับ 2 ชั้นปีกนกในด้านสกัด** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่ กลุ่มพระมหากษัตริย์ พระอุโบสถ วัดราชนัดคาราม

ภาพถ่ายเส้นที่ 6.8 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบ 4 ตับ ,หน้าบันตอนเดียว ตับที่ 2 ชั้นหลังคาปีกนก

- **หน้าบัน 2 ตอน ชั้นหลังคามุขเด็จ 2 ตับ หน้าบันตอนเดียว** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่ พระวิหารใหญ่ วัดกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นของหลวงพระราชทานเงินอุดหนุนการสร้าง

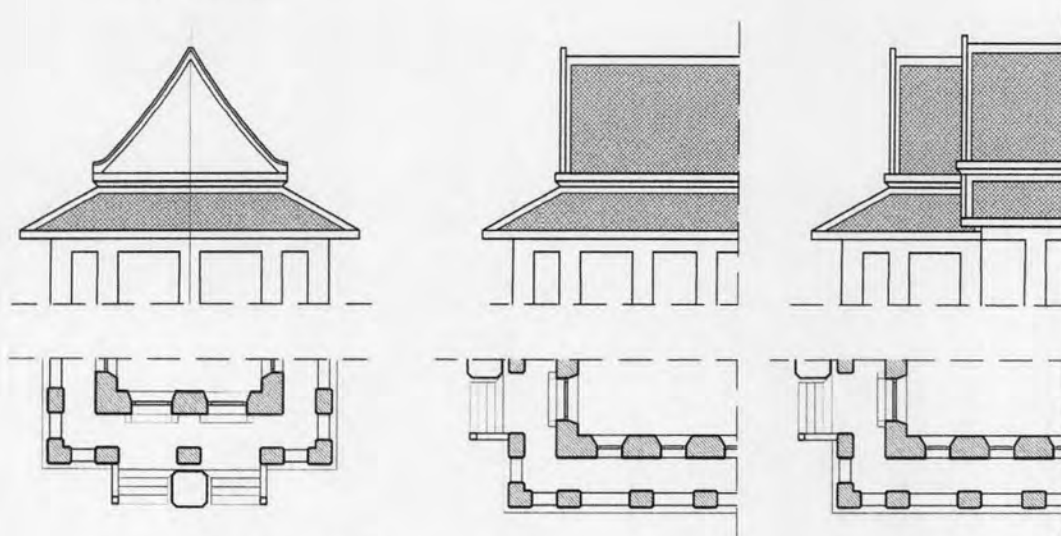
ภาพถ่ายเส้นที่ 6.9 หลังคาอาคารประเพณีนิยม แบบ 4 ตับ หน้าบัน 2 ตอน, ชั้นหลังคามุข 2 ตับหน้าบันตอนเดียว

(1.1.2) อาคารแบบพระราชนิยม

หลังคา 2 ชั้น

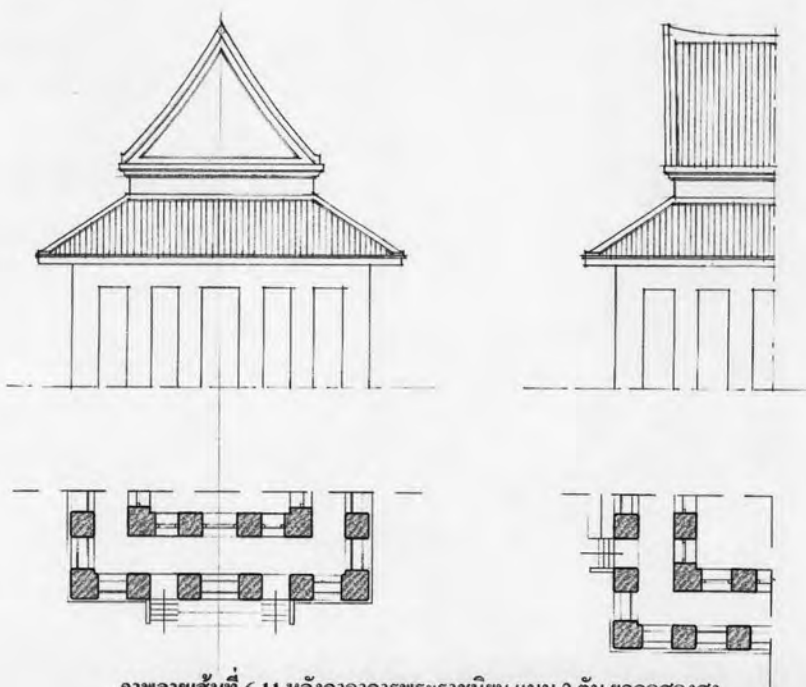
หลังคาขนาดนี้มีหน้าบันตอนเดียวตรงกับหลังคาตัวจั่วบนสุด ซึ่งเป็นแบบที่เรียบง่ายที่สุด โดยแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

- **ตัวจั่วกับตัวกันสาดคั่นด้วยบัวหน้ากระดานธรรมดา** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ โดยไม่ซ้อนชั้น หลังคา ได้แก่ พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดอัมพรสวรรค์ ที่ซ้อน 2 ชั้น ได้แก่ การเปรียญ วัดนางนอง , พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดสามพระยา, พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดจันทาราม, พระอุโบสถ วัดพิชัยญาติการาม

ภาพลายเส้นที่ 6.10 หลังคาอาคารพระราชนิยม แบบ 2 ชั้นธรรมดา

- **ตัวจั่วกับตัวกันสาด คั่นด้วยคอกสองยกสูง** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ ได้แก่ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพลายเส้นที่ 6.11 หลังคาอาคารพระราชนิยม แบบ 2 ชั้น คอกสองยกสูง

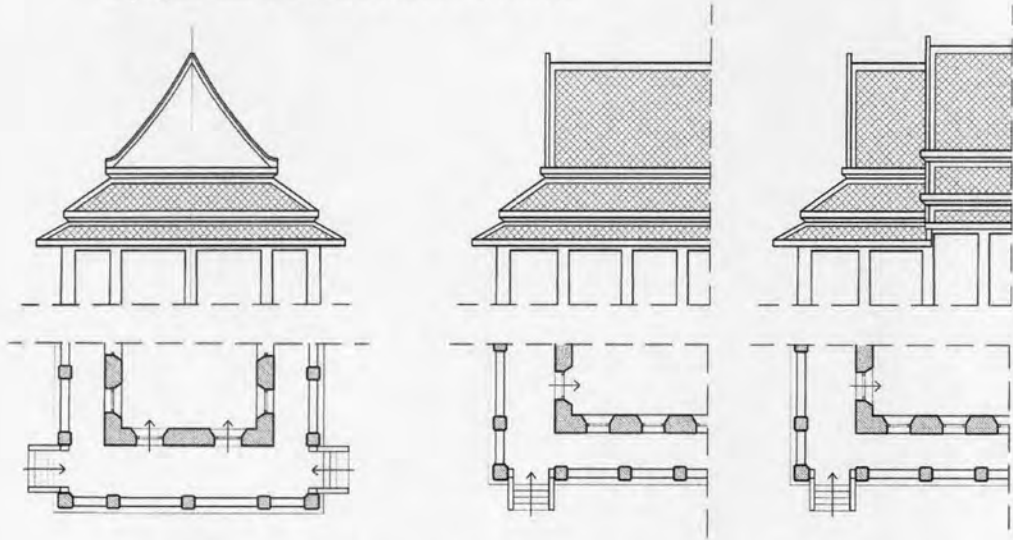
หลังคา 3 คับ

พบทั้งในอาคารขนาดเล็กจนถึงอาคารขนาดใหญ่ โดยแบ่งเป็นแบบย่อยตามลักษณะหลังคาในด้านสกัด 3 แบบดังนี้

- **หน้าบันตอนเดียว ตรงกับจั่วบนสุด** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่

กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดโพชนัดพลเสพ, พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดมเหยงคณ์พาราม

กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระวิหาร วัดนางชี

ภาพลายเส้นที่ 6.12 หลังคาอาคารพระราชนิคม แบบ 3 คับ หน้าบันตอนเดียว ตรงกับคับจั่วบนสุด

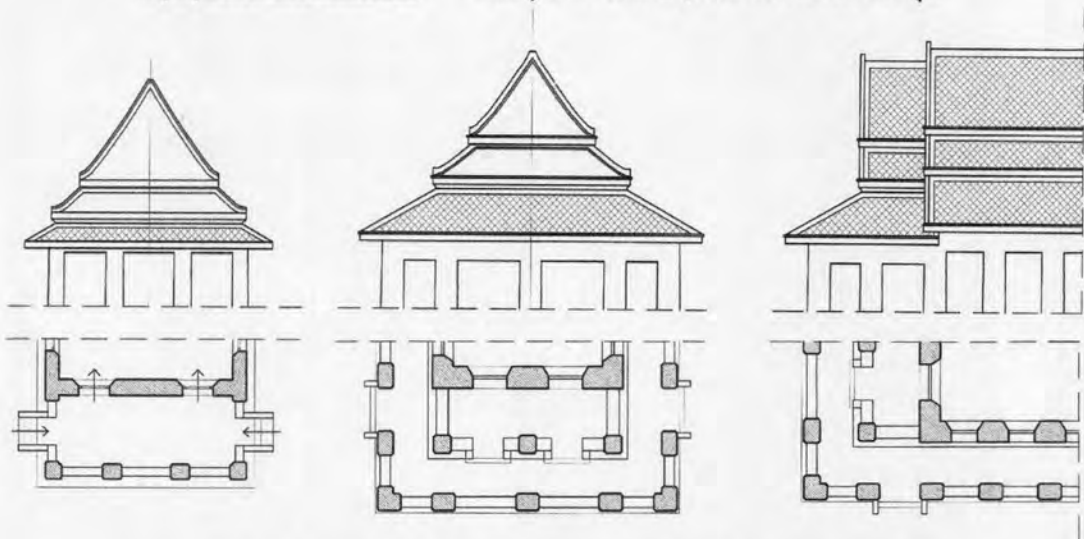
- **หน้าบัน 2 ตอน ตรงกับจั่ว 2 คับบน** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ได้แก่

กลุ่มพระมหากษัตริย์ พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม, พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดนางนอง
พระอุโบสถ - พระวิหาร - การเปรียญ วัดเทพธิดาราม

พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดเฉลิมพระเกียรติ

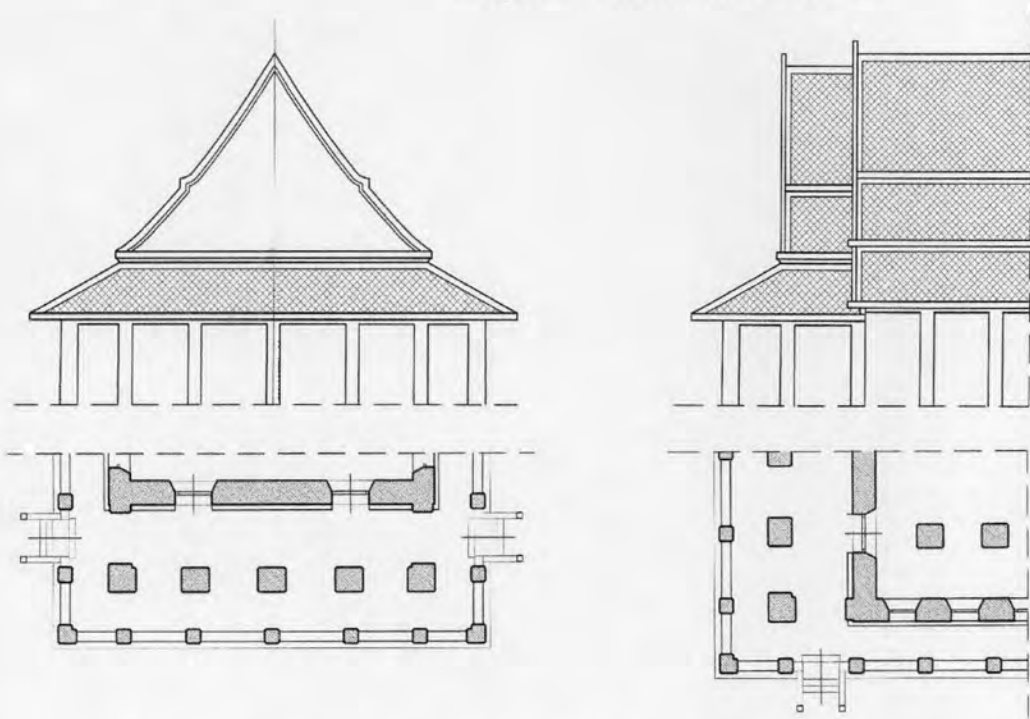
กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดเศวตฉัตร

กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระอุโบสถ วัดนางชี, พระวิหาร วัดทองนพคุณ

ภาพลายเส้นที่ 6.13 หลังคาอาคารพระราชนิคม แบบ 3 คับ หน้าบัน 2 ตอน

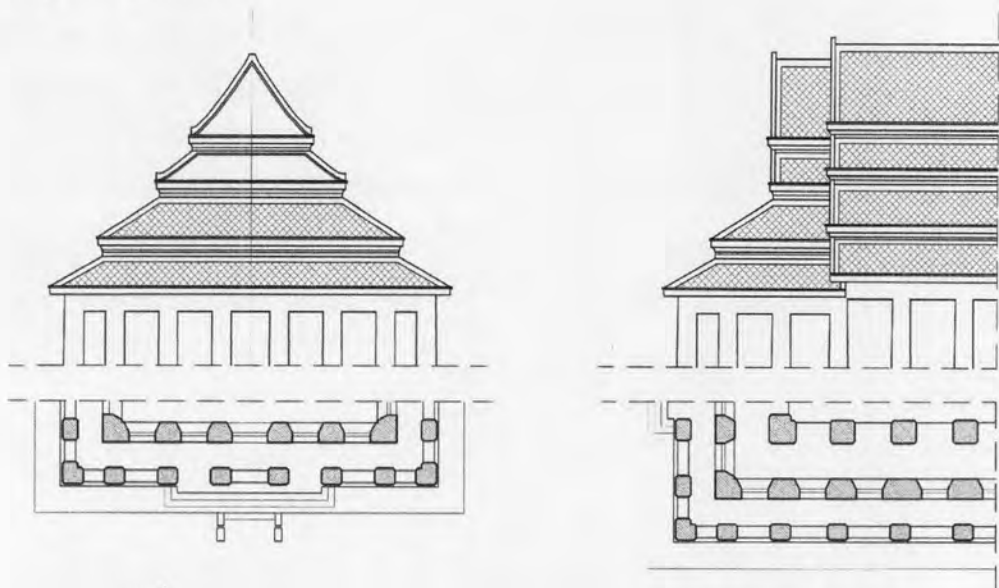
- **หน้าบันใหญ่ตอนเดียว ตรงกับ 2 หลังคาตັบบน** อาคารที่มีหลังคาแบบนี้ ได้แก่
 กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดโปรดกศเกษษฐาราม
 พระอุโบสถ - พระวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตร

ภาพลายเส้นที่ 6.14 หลังคาอาคารพระราชนิคม แบบ 3 ตັบ หน้าบันใหญ่ตอนเดียว ตรงกับหลังคา 2 ตັบบน

หลังคา 4 ตັบ

มีอยู่ลักษณะเดียวคือ หน้าบัน 2 ตอน ตรงกับหลังคา 2 ตັบบนสุด ใ้กับอาคารที่มีผังพื้นขนาดใหญ่ อาคารที่มีหลังคาแบบนี้อยู่ในพระอาราม กลุ่มพระมหากษัตริย์ ได้แก่ วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม, การเปรียญ วัดเฉลิมพระเกียรติ

ภาพลายเส้นที่ 6.15 หลังคาอาคารพระราชนิคม แบบ 4 ตັบ หน้าบัน 2 ตอน ตรงกับหลังคา 2 ตັบบน

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปทรงหลังคา และหน้าบัน โดยรวมแล้ว พบว่า ทั้งหลังคาแบบประเพณีนิยม และแบบพระราชนิยม หลังคาชนิดที่ใช้กันมากที่สุด คือ หลังคา 3 คับ ซึ่งเป็นขนาดที่สามารถจัดให้เข้ากับผังขนาด เล็กถึงขนาดใหญ่ และใช้ได้กับผังพื้นทุกแบบ จึงพบได้ในทุกกลุ่มผู้สร้าง / ปฏิสังขรณ์ ส่วนหลังคาขนาด 4 คับ พบเฉพาะในอาคารขนาดใหญ่ ซึ่งอยู่ในกลุ่มพระมหากษัตริย์

โดยรวมแล้ว แม้ว่ากลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์จะไม่มีอิทธิพลโดยตรงต่อรูปแบบของหลังคาและหน้าบัน อาคาร แต่ข้อสรุปที่ได้จากการเปรียบเทียบ แสดงให้เห็นว่า รูปแบบหลังคาที่เรียบง่ายนั้น ทุกคนสามารถเลือกใช้ได้ แต่หลังคารูปแบบที่ซับซ้อนที่สุดนั้น ใช้เป็นเครื่องแสดงออกถึงฐานะานุศักดิ์ของพระมหากษัตริย์อย่างค่อนข้าง จำเพาะเจาะจง

(1.2) โครงสร้างหลังคา

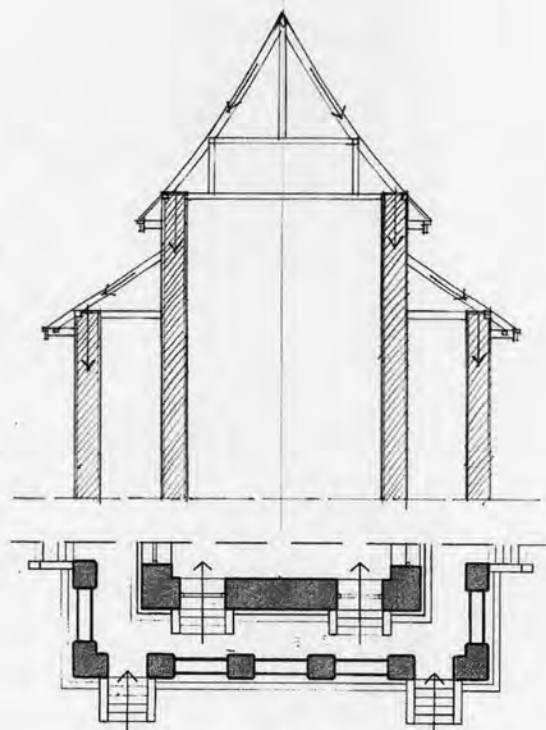
ลักษณะโครงสร้างหลังคาของอาคารประเภทพระอุโบสถ, พระวิหาร, การเปรียญ ในสถาปัตยกรรมไทย สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้ไม้เป็นวัสดุโครงสร้างหลัก แบ่งเป็นส่วนต่าง ๆ ตามพฤติกรรมการรับแรง อาทิ ช่อ คั้ง จันทัน ตี๊กตา ออกไก่ แป กอลอน ระแนง เป็นต้น ถ่ายเทแรงจากวัสดุผนังและชิ้นส่วน โครงสร้างต่าง ๆ ลงมาสู่ผนัง รับน้ำหนัก และเสาโครงสร้างในส่วนเรือน เพื่อส่งผ่านไปสู่ฐานรากต่อไป ล่วงเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หลักพื้นฐานทางโครงสร้างแบบดั้งเดิมยังคงอยู่ แต่ก็ได้พัฒนาปรับเปลี่ยนไปตามองค์ความรู้ที่เพิ่มขึ้น โครงสร้างหลังคามักอ้างอิงกับรูปด้านอาคาร โดยรวมและรูปทรงภายนอกของหลังคาเป็นสำคัญ จากข้อมูลทางกายภาพของอาคารที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด สามารถแบ่งลักษณะโครงสร้าง หลังคาตามขนาดและจำนวนคับชั้นหลังคา โดยแยกตามรูปแบบทางศิลปะของอาคาร โดยรวมดังนี้

(1.2.1) แบบประเพณีนิยม

หลังคา 2 คับ

ดังได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อรูปทรงของ

หลังคาและหน้าบันว่า หลังคา 2 คับแบบไทยประเพณี ที่ปรากฏในกรณีศึกษามีลักษณะเดียว คือ หลังคาแบบ ยกคอสองสูง ลักษณะการวางโครงสร้างจึงเป็นการวาง โครงสร้างหลังคาคับจั่วบนสุด บนช่อซึ่งพาดระหว่าง เสาในประธานหรือผนัง ที่ก่ออิฐขึ้นมาค่อเนื่องเป็นคอสองนั้น แล้วจึงพาดจันทันจากผนังรับน้ำหนักนี้ไปยัง ผนังรับน้ำหนักหรือเสาระเบียง ซึ่งเชื่อมกับ โครงสร้าง รับน้ำหนักด้านในด้วยช่อ ลักษณะเช่นนี้เป็น โครงสร้าง ที่ค่อนข้างลงตัว คือ สามารถถ่ายน้ำหนักจากหลังคา แต่ละคับ ลงไปสู่ผนังและเสาโครงสร้างได้โดยตรง

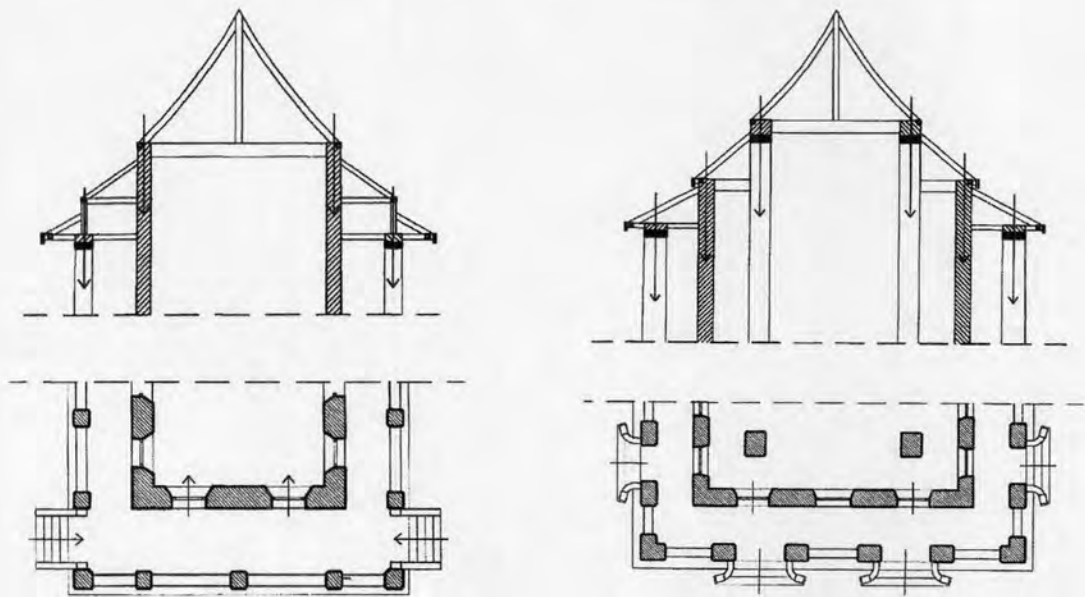
ภาพลายเส้นที่ 6.16 โครงสร้างหลังคาอาคารประเพณีนิยม

แบบ 2 คับ ยกคอสองสูง

หลังคา 3 ตับ

หลังคา 3 ตับ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 แบบย่อยนั้น แม้ว่าจะมีความแตกต่างของรูปทรงและโครงสร้างอยู่ที่ลักษณะของหน้าบัน และกันสาดในด้านสกัด ซึ่งมีสัดส่วนจำนวนต่าง ๆ กัน แต่อย่างไรก็ตามรูปตัดโครงสร้างหลังคาตามขวางของหลังคาทั้ง 3 แบบย่อยนั้น ก็มีส่วนคล้ายคลึงกัน ความแตกต่างอยู่ที่ผังพื้น และโครงสร้างส่วนเรือน ว่ามีเสาในประธานหรือไม่ ดังนี้

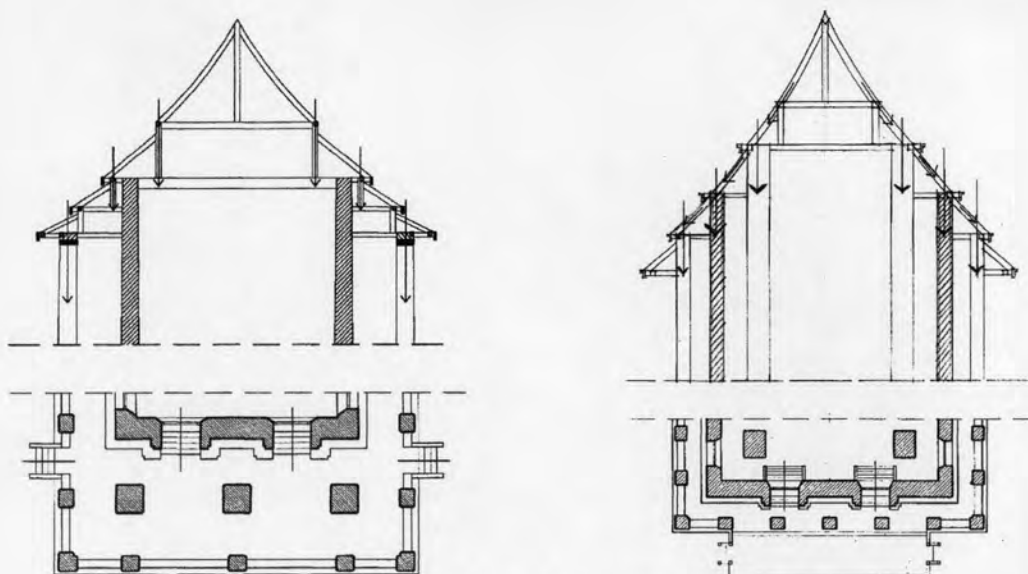
- ไม่มีเสาในประธาน การถ่ายเทน้ำหนักโครงสร้างหลังคามักไม่ลงตัวกับผนังและเสา โดยต้องใช้การตั้งตุ้กดาวน์เพื่อถ่ายน้ำหนักลงสู่ข้ออีกทอดหนึ่ง โดยเฉพาะน้ำหนักจากหลังคาตับจั่ว และตับที่ 2
- มีเสาในประธาน จากการเพิ่มแนวเสาในประธานในผังพื้นตามขวางจะทำให้จังหวะตำแหน่งโครงสร้างผนังรับน้ำหนักและเสาพอดีกับหลังแต่ละตับ โดยเสาในประธานจะรับหลังคาตับจั่ว ผนังรับน้ำหนักรับหลังคาตับที่ 2 และเสาระเบียงรับหลังคาตับกันสาด

ภาพลายเส้นที่ 6.17 แสดงการเปรียบเทียบ โครงสร้างหลังคาอาคารประเพณีนิยม
แบบ 3 ตับ ชนิดไม่มีเสาในประธาน(ซ้าย) และมีเสาในประธาน(ขวา)

หลังคา 4 ตับ

เช่นเดียวกับหลังคาขนาด 3 ตับ ความแตกต่างของโครงสร้างหลังคาของหลังคา 4 แบบในแบบย่อยทั้ง 2 แบบ คือ แบบ 4 ตับธรรมดา ไม่มีเสาในประธาน ส่วนแบบ 4 ตับ ซ้อนหลังคามุขจะมีเสาในประธาน ดังนั้น จึงมีผลทำให้จังหวะเสาของหลังคา 4 ตับแบบแรกไม่ลงตัวกับจำนวนตับหลังคา จึงต้องมีการตั้งตุ้กดาวน์ข้อของหลังคาตับที่อยู่ด้านล่างโดยตลอด ในขณะที่หลังคา 4 ตับ แบบหลังซึ่งมีเสาในประธาน จะมีแนวผนังและเสาที่รองรับหลังคาแต่ละต้นได้อย่างลงตัว

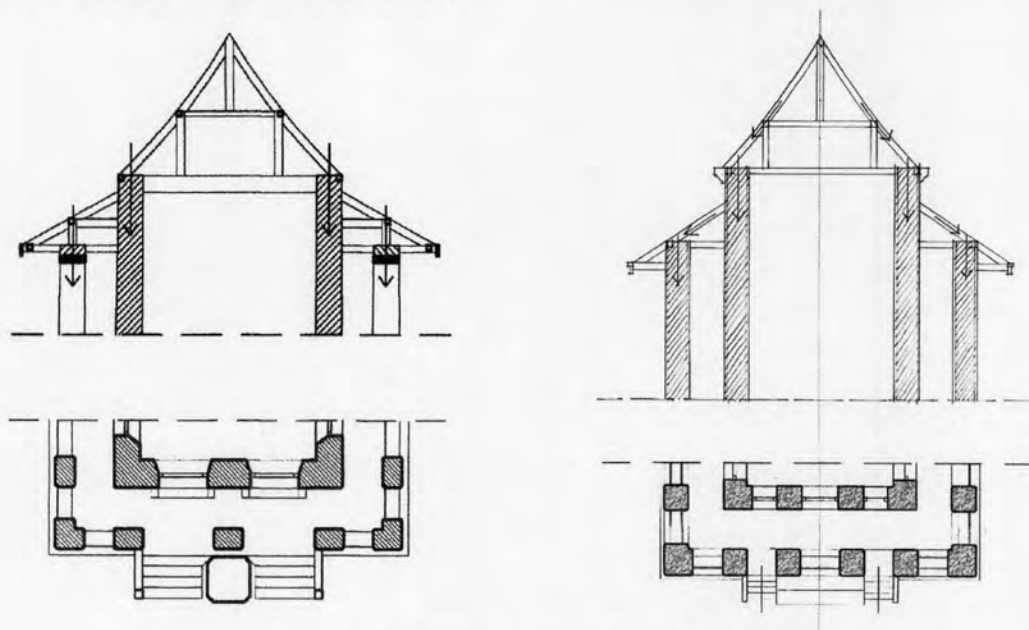

ภาพลายเส้นที่ 6.18 แสดงการเปรียบเทียบโครงสร้างหลังคาอาคารประเพณีนิยม
แบบ 4 ตับ ชนิดไม่มีเสาในประธาน(ซ้าย) และมีเสาในประธาน(ขวา)

(1.2.2) แบบพระราชนิยม

หลังคา 2 ตับ

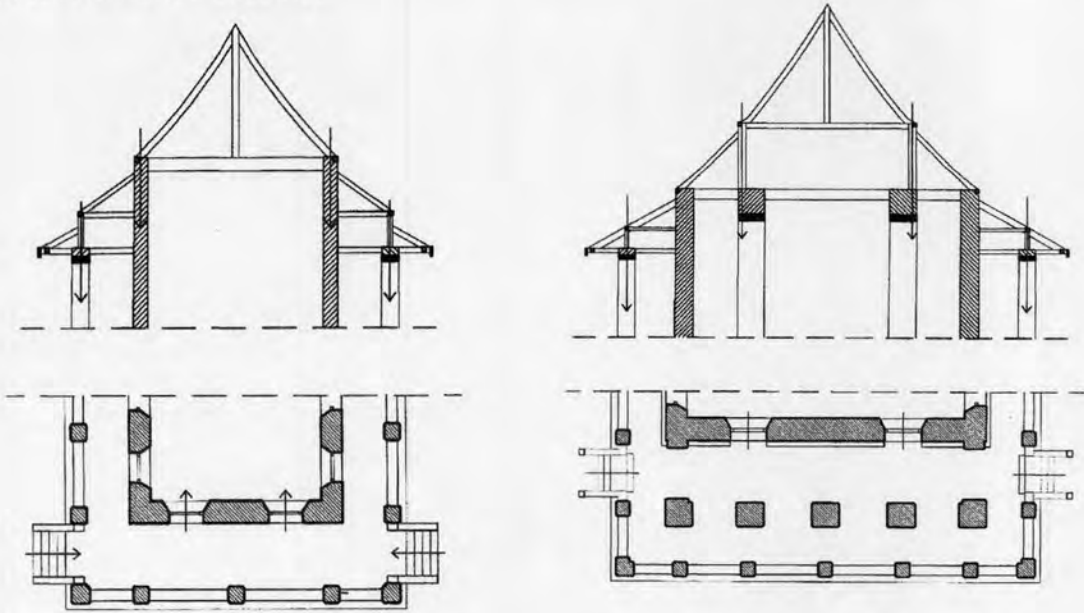
หลังคาแบบ 2 ตับ ซึ่งแบ่งเป็นแบบธรรมดาและแบบยกคอสองสูง มีลักษณะโครงสร้างในรูปตัดตามขวางคล้ายคลึงกัน คือ มีผนังรับน้ำหนัก และเสาพอดีกับตับหลังคาอย่างลงตัว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความเรียบง่ายของหลังคาชนิดนี้ ซึ่งมีจำนวนตับหลังเพียง 2 ตับเท่านั้น

ภาพลายเส้นที่ 6.19 แสดงการเปรียบเทียบโครงสร้างหลังคาอาคารพระราชนิยม
แบบ 2 ตับ ชนิดไม่ยกคอสอง(ซ้าย) และยกคอสอง (ขวา)

หลังคา 3 คับ

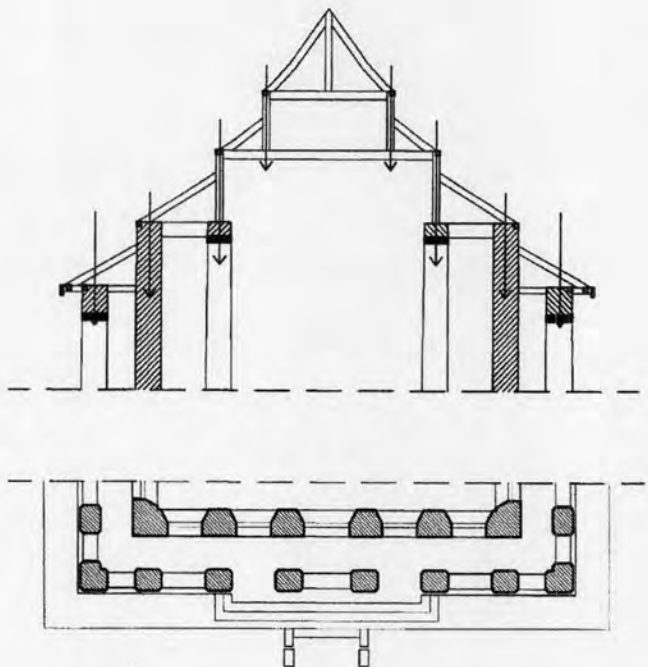
หลังคา 3 คับ แบบพระราชนิคมทุกรูปแบบ โดยรวมมีลักษณะโครงสร้างในรูปตัดตามขวางคล้ายคลึงกัน คือค่อนข้างลงตัว ความแตกต่างอยู่ที่ โครงสร้างรับน้ำหนักในส่วนเรือนว่ามีเสาในประธานหรือไม่ หากมีเสาในประธานก็จะมีจำนวนชุดโครงสร้าง 3 ชุด คือ แนวเสาในประธาน - แนวผนัง - แนวเสากระเบื้องพอดีกับจำนวนหลังคา 3 คับ แต่หากไม่มีเสาในประธาน ก็จะถ่ายน้ำหนักหลังคาคับจั่ว ผ่านเสาดูกตาลงไปยังข้อ พาดยาวระหว่างผนังห้องทั้งสองฟากอีกทอดหนึ่ง

ภาพลายเส้นที่ 6.20 แสดงการเปรียบเทียบโครงสร้างหลังคาอาคารพระราชนิคม แบบ 3 คับ ชนิดไม่มีเสาในประธาน(ซ้าย) และมีเสาในประธาน(ขวา)

หลังคา 4 คับ

หลังคาขนาด 4 คับ โดยรวมมีการถ่ายน้ำหนักค่อนข้างลงตัว เนื่องจากหลังคาขนาดนี้ ใช้กับอาคารขนาดใหญ่ ซึ่งมีเสาในประธาน หลังคา 3 คับล่าง จึงถ่ายเทน้ำหนักลงสู่ โครงสร้างผนังและเสาได้ลงตัว ส่วนหลังคาคับจั่วจะถ่ายน้ำหนักผ่านเสาดูกตาลงสู่ข้อซึ่งพาดระหว่างผนังห้องทั้งสองฟากอีกทอดหนึ่ง

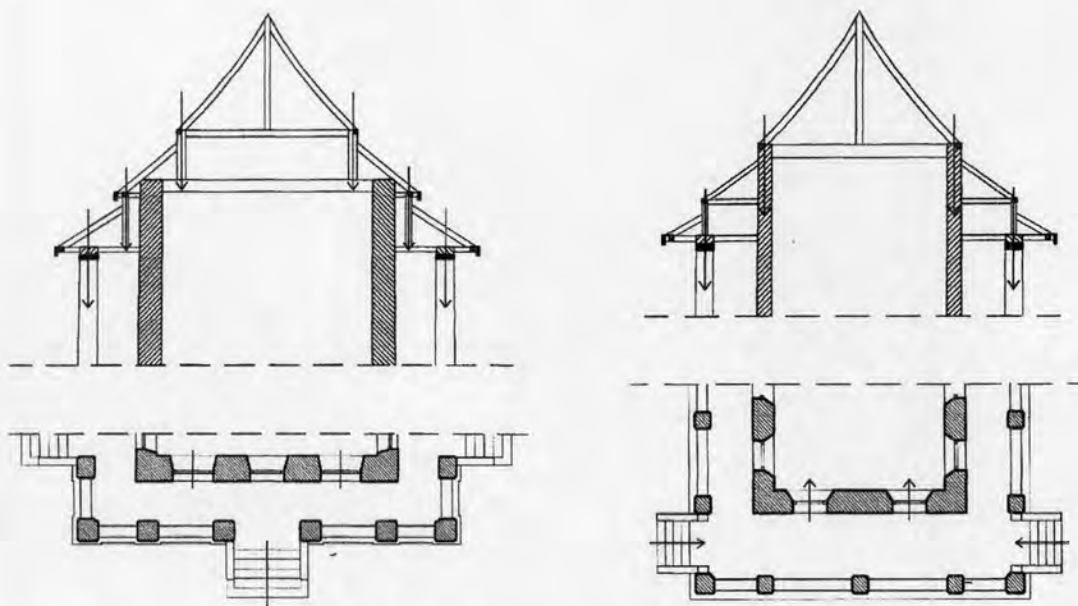

ภาพลายเส้นที่ 6.21 แสดง โครงสร้างหลังคาอาคารพระราชนิคม แบบ 4 คับ

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะโครงสร้างของหลังคาทุกรูปแบบแล้ว จะพบว่าความล่งตัวของการถ่ายเท น้ำหนัก โครงสร้างหลังคา เกิดจากความสัมพันธ์ของจำนวนค้ำหลังคา กับ จำนวนแนวโครงสร้างรับน้ำหนักใน ส่วนเรือน คือ เสาและผนัง หากมีจำนวนเท่ากัน โครงสร้างก็จะมีการถ่ายน้ำหนักที่ล่งตัว แต่หากจำนวนค้ำหลังคา มีมากกว่า จำนวนแนวโครงสร้างเสาและผนัง ก็จะมีการใช้เสาตุ๊กตาเพื่อถ่ายน้ำหนักหลังคา ลงสู่ข้อที่พาดระหว่าง โครงสร้างผนังและเสา สำหรับอาคารขนาดใหญ่ที่มีจำนวนค้ำหลังคา มาก การมีเสาในประธาน จึงเป็นสิ่งที่ช่วย เพิ่มความล่งตัวของโครงสร้างได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบ โครงสร้างหลังคา ระหว่างแบบประเพณีนิยมกับแบบพระราชนิยมจะ พบว่าหลังคาแบบประเพณีนิยม โดยส่วนใหญ่ มักไม่ค่อยล่งตัวนัก คือ บางครั้งแม้ว่าจะมีจำนวนค้ำหลังคาพอดีกับ แนวโครงสร้างผนังและเสา หรือ ควรมีการฝากน้ำหนักหลังคาเพียงดับจั่วบนสุด แต่กลับมีแนวการถ่ายน้ำหนักที่ เบี่ยงออกไปจากแนวโครงสร้างผนังและเสา ทำให้ต้องให้การฝากน้ำหนัก โครงสร้างผ่านเสาตุ๊กตาอยู่บ่อยครั้ง ใน หลังคาทุกดับ ในขณะที่หลังคาอาคารแบบพระราชนิยม จะพยายามทำให้โครงสร้างล่งตัวที่สุด โดยการฝาก น้ำหนักผ่านเสาตุ๊กตาจะใช้กับหลังคาดับบนสุดเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้ น่าจะเกิดจากการคำนึงถึงน้ำหนักของ โครงสร้างหลังคาแต่ละประเภท

กล่าวคือ หลังคาแบบประเพณีนิยมนั้น มีโครงสร้างทำจากไม้เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะส่วนหน้าบัน ทำให้มีน้ำหนักเบา การออกแบบสัดส่วนค้ำหลังคา จึงเป็นไปได้อย่างอิสระ โดยไม่ต้องเคร่งครัดกับตำแหน่ง โครงสร้างด้านล่างมากนัก ต่างจากหลังคาแบบพระราชนิยม ซึ่งมีโครงสร้างโดยเฉพาะส่วนหน้าบันก่ออิฐถือปูน หากมีน้ำหนักมาก การออกแบบรูปทรงหลังคาจึงต้องทำให้โครงสร้างล่งตัวมากที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงการฝาก โครงสร้าง

ภาพหลายเส้นที่ 6.22 แสดงการเปรียบเทียบ โครงสร้างหลังคาอาคาร

แบบประเพณีนิยม(ซ้าย)และแบบพระราชนิยม(ขวา)

ในด้านความล่งตัวของโครงสร้าง

ในส่วนของโครงสร้างฝ้าเพดาน พบว่ามีทั้งแบบฝ้าเพดานนอนและฝ้าเอียงตามแนวเส้นกลอนหลังคา ซึ่งมีแนวทางการเลือกใช้ที่แตกต่างกันไป โดยแบ่งเป็นฝ้าเพดานภายนอกและภายใน ดังนี้

- **ฝ้าเพดานภายนอก** การเลือกใช้ฝ้าตามนอนหรือเอียงนั้นขึ้นอยู่กับความแตกต่างของระดับฝ้าเพดานภายนอกกับฝ้าเพดานภายใน โดยหากมีระดับที่ไม่แตกต่างกันมาก ฝ้าเพดานภายนอกก็มักจะวางตามนอน หากมีระดับที่แตกต่างกันมาก ฝ้าเพดานภายนอกก็มักจะเอียง โดยถือเอาระดับแป้นฝ้าเรียบหรือรอบเป็นจุดเริ่มต้นเอียงฝ้าขึ้น เพื่อให้ด้านบนสุดของฝ้าสูงให้เคียงกับฝ้าเพดานภายใน
- **ฝ้าเพดานภายใน** โดยปกติจะเป็นฝ้าเพดานตามนอน ตรงกับแนวข้อ ซึ่งพาดระหว่างผนังห้องแต่ในกรณีที่มีเสาในประธาน แบ่งพื้นที่ภายในห้องเป็นส่วนในประธาน และนอกประธานทั้ง 2 พาก ก็มักจะออกแบบให้ฝ้าเพดานส่วนนอกประธานเอียงตามแนวกลอนหลังคา

นอกจากนี้ ลักษณะหลังคาที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในรัชกาลที่ 3 คือ การยื่นกันสาดโดยไม่มีคันทวยหรือค้ำยันใด ๆ รองรับ ซึ่งแตกต่างจากศิลปะในยุคก่อนหน้าและหลังจากนั้นที่มักมีคันทวยอยู่ด้วยเสมอ โดยเป็นไปตามพระราชนิยมที่ทรงมุ่งจะตัดสิ่งตกแต่งที่ไม่แข็งแรงงทอน เช่น หลังคาใบรา และเครื่องถ้ำของหลังคา ซึ่งรวมไปถึงคันทวยด้วย ดังนั้น ระยะเวลาในการยื่นหลังคา จึงต้องเป็นระยะที่โครงสร้าง เค้า สามารถยื่นอย่างแข็งแรง

โดยในอาคารที่เป็นกรณีศึกษา มักยื่นหลังคาต่อกันสาดพันแนวสาระเบียงหรือผนังภายนอก ออกมาประมาณ 80 - 120 ซม. ซึ่งระยะการยื่นขนาดนี้ในสถาปัตยกรรมไทยยุคอื่น ๆ ก็สามารถพบการใช้คันทวยได้ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจการใช้โครงสร้างตามกำลังวัสดุที่แท้จริง โดยไม่ยึดติดรูปแบบดั้งเดิมของผู้ริเริ่มศิลปะสถาปัตยกรรมอันเป็นแบบฉบับในช่วงรัชกาลที่ 3 นั่นคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

(1.3) ลวดลายในหน้าบัน

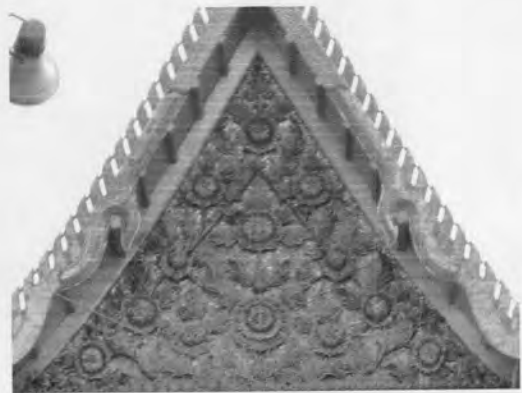
จากข้อมูลโดยรวมดังกล่าวทำให้สามารถแบ่งลักษณะหน้าบันที่ใช้ลวดลายต่าง ๆ เหล่านี้ในอาคารที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด ตามรูปแบบศิลปะ ประเพณีนิยม - พระราชนิยม ได้ดังนี้

อาคารแบบประเพณีนิยม

หน้าบันของอาคารแบบประเพณีนิยมที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด ไม่พบการใช้ระบบสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายอย่างจำเพาะเจาะจงเหมือนในรัชกาลก่อน ๆ เช่น รูปนารายณ์ทรงสุบรรณ, รูปเทพต่าง ๆ หรือรูปสัญลักษณ์แทนตัวบุคคล แต่นิยมใช้ลายพฤกษชาติ ที่มีการจัดวางแบบลายไทยประเพณี เช่น ลายเถาหรือลายก้านแย่ง โดยตัวลายนั้นจะใช้อยู่ 2 ชนิด คือ ลายใบเทศ และลายดอกพุดตาน

ภาพที่ 6.7 หน้าบันพระอุโบสถ วัดราชนัคคาราม
เป็นลายก้านแย่งใบเทศ

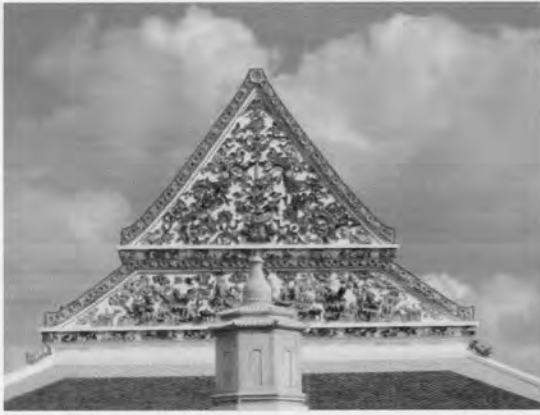
ภาพที่ 6.8 หน้าบันพระอุโบสถ วัดประจวบศวาต และสลัก
ปิดทองประดับกระจกที่เป็นลายชุดตาน ชกดอกนูนเด่น

อาคารแบบพระราชนิยม

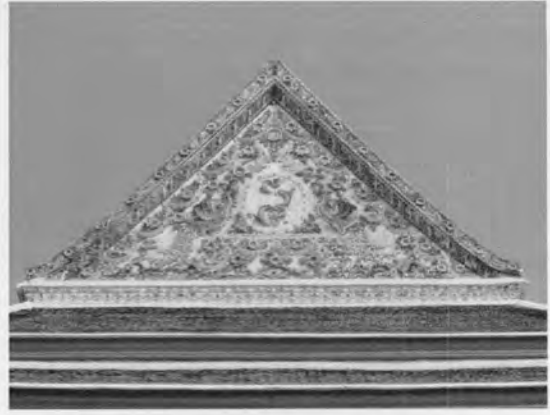
หน้าบันของอาคารแบบพระราชนิยมที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด สามารถแบ่งลักษณะลวดลายที่ใช้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ประเภทที่ 1 : ลายเครื่องมงคลจีน เป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนแท้ ๆ ก่อนข้างมาก โดยแบ่งย่อยเป็น 3 ลักษณะคือ

- **ลายเครื่องมงคลจีนหลายประเภทรวมกัน** เป็นการผสมผสานลายเครื่องมงคลชนิดต่าง ๆ ไว้ในหน้าบันผืนเดียวกัน อาทิ รูปสัตว์มงคล, สมบัติมงคล, มงคลแห่งวิชา, ธรรมชาติมงคล เป็นต้น หน้าบันที่มีลวดลายเครื่องมงคลหลายประเภทยัง ส่วนใหญ่พบในอาคารที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระมหากษัตริย์ เนื่องจากมักมีรูปสัตว์มงคลประเภทมังกรหรือหงส์ ซึ่งแสดงออกถึงความเป็นกษัตริย์ ผนวกเข้ากับเครื่องมงคลที่มีความหมายเกี่ยวกับยศศักดิ์ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคติความหมายดังกล่าวอาจไม่ใช่สิ่งที่เคร่งครัดเด็ดขาดในสังคมไทย จึงพบว่ามีการใช้หน้าบันที่มีลวดลายลักษณะนี้ บ้างในพระอารามหลวงกลุ่มอื่น ๆ เช่น พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดมเหยงคณ์พาราม ในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นวัดของพระเจ้าลูกเธอ และพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการามในกลุ่มขุนนาง ซึ่งเป็นวัดของพระยาศรีทิพัฒน์ (ทัต) ขุนนางที่ทรงอิทธิพลที่สุดผู้หนึ่งในสมัยนั้น

ภาพที่ 6.9 หน้าบันลายเครื่องมงคลจีนหลายชั้นรวมกัน
พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม

ภาพที่ 6.10 หน้าบันลายหงส์กระหนาบมังกร ล้อมรอบด้วย
เครื่องมงคล พระอุโบสถ วัดมเหยงคณ์

- ภาพทิวทัศน์ ซึ่งประกอบด้วยรูปธรรมชาติมงคล อาทิ รูปสัตว์ต่าง ๆ รูปภูเขาต้นไม้ และสัวมงคล อาทิ รูปกวาง, เสือ หรืออาจเป็นรูปสัตว์ธรรมดา เช่น ควาย, หมู เป็นต้น วิธีการใช้หน้าบันที่มี ลวดลายทิวทัศน์นี้มี 2 ลักษณะคือ

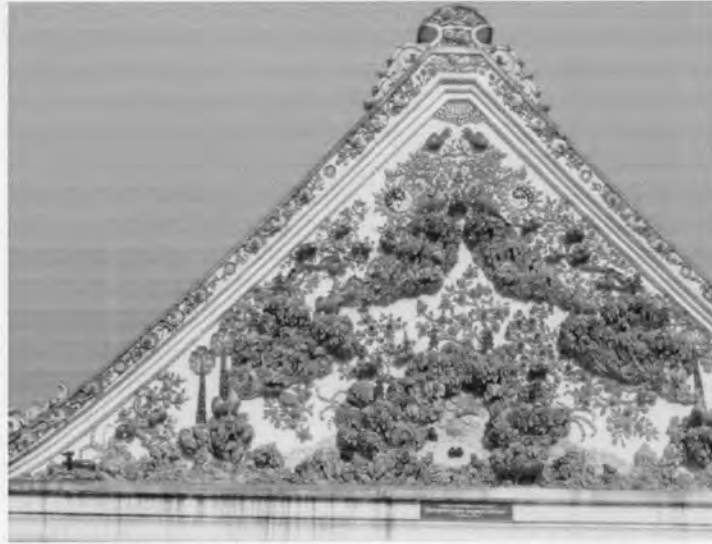
หากเป็นหน้าบันแบบ 2 ตอน คั่นด้วยหน้ากระดานเชิงกลอน จะใช้เฉพาะในหน้าบันตอนล่าง พระอาราม ที่มีอาคารลักษณะดังกล่าวในกลุ่มพระมหากษัตริย์ อาทิ พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม, พระวิหาร วัดนางนอง ใน กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ได้แก่ พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดเศวตฉัตร

การใช้ในหน้าบันตอนล่างนี้ อาจเป็นเพราะลวดลายที่เป็นแบบธรรมชาติมงคล มักแสดงออกถึงความหมายในทางความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นรองจากสัญลักษณ์ที่มีความหมายเกี่ยวกับยศศักดิ์ที่มักใช้ในหน้าบัน ตอนบน

ภาพที่ 6.11 หน้าบันพระวิหาร วัดนางนอง
ตอนล่าง ประดับเป็นภาพทิวทัศน์ - ธรรมชาติมงคล

หากเป็นหน้าบันแบบตอนเดียว จะเป็นภาพทิวทัศน์ทั้งผืนหน้าบัน พบเพียงแห่งเดียว ซึ่งเป็นพระอาราม หลวงในกลุ่มขุนนาง - ข้าราชการบริพาร คือ พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดอัมพรสวรรค์ ลักษณะเช่นนี้ น่าจะเป็นการ คัดเลือกรูปแบบวิธีการใช้ลวดลาย ซึ่งเริ่มไว้แล้วในพระอารามกลุ่มพระอารามกลุ่มพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่ วัด ราชโอรสเป็นต้นมา

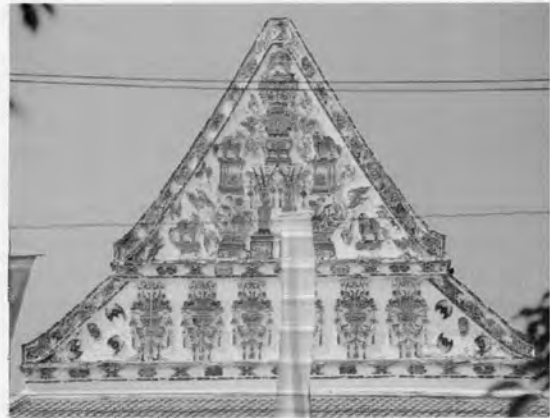
ภาพที่ 6.12 หน้าบันพระอุโบสถ - พระวิหาร วัดอัสสัมชัญ
เป็นหน้าบันตอนเดียว ประดับเป็นภาพทิวทัศน์ - ธรรมชาติงดงามทั้งผืน

- **รูปเครื่องตั้ง หรือเครื่องแขวนบูชา** ได้แก่ รูปแจกันดอกไม้, กระจ่างดอกไม้, เฉิงเทียน, ชามผลไม้, โคมแขวนต่าง ๆ เป็นต้น สัญลักษณ์เหล่านี้ มีความหมายในเชิงการอวยพร ความสมหวัง โชคลาภ ความมั่งมีศรีสุข จึงสอดคล้องกับการที่พบเฉพาะแต่ในพระอารามหลวง กลุ่มขุนนาง - ข้าราชการ บริหาร ซึ่งอาจไม่ได้ต้องการระบบสัญลักษณ์ในเชิงอำนาจศักดิ์ศักดิ์มากนัก

วิธีการใช้พบทั้งในหน้าบันแบบตอนเดียว และหน้าบัน 2 ตอน โดยหากเป็นหน้าบัน 2 ตอน ก็จะใช้เฉพาะหน้าบันตอนล่าง เนื่องจากหน้าบันตอนบนมักใช้แสดงสัญลักษณ์สำคัญของอาคารนั้น ๆ อยู่แล้ว เช่น หน้าบันพระวิหาร วัดนางชี

ภาพที่ 6.13 หน้าบันลายโคมแขวนและเครื่องตั้งบูชาแบบจีน
พระอุโบสถ วัดจันทาราม

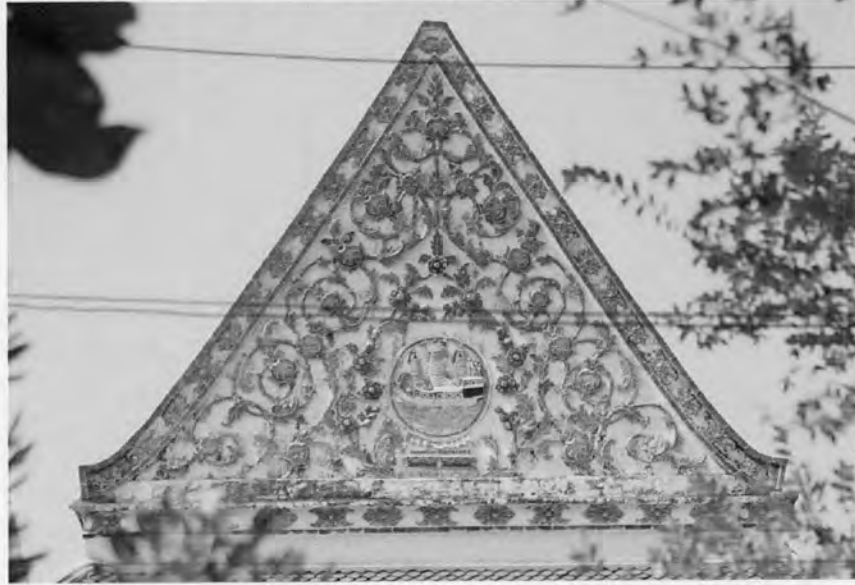
ภาพที่ 6.14 หน้าบันพระอุโบสถ วัดนางชี ตอนบนเป็นรูป
กระจ่างดอกไม้ ตอนล่างเป็นรูปโคมแขวนแบบจีน

ประเภทที่ 2 : ลายพฤษชาติ แบบพระราชนิยม มักมีลักษณะกิ่งก้านเลียนแบบธรรมชาติ หรือจัดกระบวนลายเป็นระเบียบคล้ายลายก้านแย่ง ลายเถาหรือลายก้านขด ดอกไม้ที่ใช้ในลายนิยมใช้ดอกพุดตานเป็นหลัก บางแห่งอาจใช้ดอกไม้ประเภทอื่น ๆ หรือ รูปผลไม้มงคล เช่น หน้าบันตอนบน พระวิหาร วัดนางชี ซึ่งใช้ผลทับทิมแทนตัวดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ บางแห่งมีการแทรกลายริ้วผ้า หรือเฟื้องอุบะดอกไม้แบบจีน ทั้งบริเวณใต้กรอบจั่ว หรือแทรกอยู่กลางผืนหน้าบัน เพื่อแบ่งพื้นที่ลายภายในหน้าบันเป็นรูปจั่วซ้อนอีกชั้นหนึ่ง

หน้าบันที่ใช้ลวดลายประเภทนี้ แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

- แบบมีภาพศูนย์กลาง เช่น รูปวงกลมบรรจุช่อดอกไม้, รูปสัตว์มงคล, รูปแจกันดอกไม้ หรือ รูปสัญลักษณ์อื่น ๆ เป็นต้น
- แบบไม่มีภาพศูนย์กลาง โดยเป็นลายพฤกษชาติตลอดผืน

หน้าบันที่มีลวดลายประเภทนี้พบได้ในพระอารามทุกกลุ่ม เนื่องจากเป็นรูปแบบที่มีความหมายกลาง ๆ ไม่มีระบบสัญลักษณ์ ที่จำเพาะเจาะจง ความหมายเกี่ยวกับฐานานุศักดิ์เป็นพิเศษ

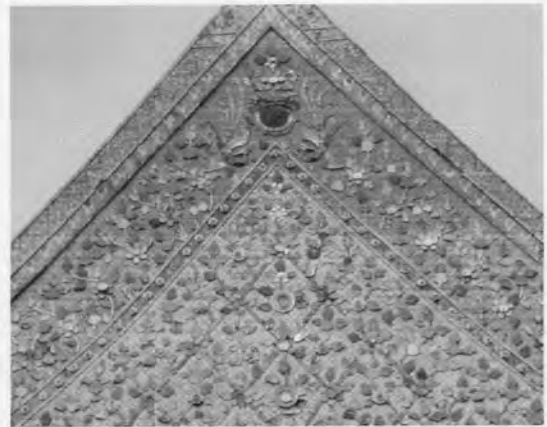

ภาพที่ 6.15 หน้าบันพระวิหาร วัดนางชี
ประดับกระเบื้องลายเรือสำเภา ล้อมรอบด้วยลายพฤกษชาติแบบพระราชนิยม

ประเภทที่ 3 ลายดอกไม้ จัดเป็นตารางทะแยง อย่างลายราชวัตรหรือก้านแย่ง ตัวดอกมักใช้ลายดอก พุดตาน แบบพระราชนิยม หรือบางครั้งก็ใกล้เคียงกับดอกโบตั๋นแบบจีนแท้ แล้วจัดวางระเบียบลวดลายเป็นตาราง แบบไทยประเพณี โดยอาจนำตัวดอกมาเรียงเป็นตาราง หรือมีก้านดอกไม้ทะแยงเป็นตาราง หน้าบันที่มีลวดลาย ประเภทนี้มักเป็นหน้าบันแบบคอนเดียว ทั้งที่ตรงกับหลังคาตับจั่วบนสุด หรือเป็นหน้าบันใหญ่ผืนเดียวตรงกับ หลังคา 2 ตับบนสุด พบเฉพาะในพระอารามกลุ่มขุนนางและข้าราชการบริพาร ได้แก่ วัดโปรดกษัตริย์ธรรม วัด กัลยาณมิตร และ วัดจันทาราม

ภาพที่ 6.16 หน้าบันลายพุดตานสานเป็นตารางอย่างลายก้านแย่ง
โดยใช้เครื่องถ้วยมาประดับเป็นตัวดอก
พระอุโบสถ วัดโปรดกษัตริย์ธรรม

ภาพที่ 6.17 หน้าบันพระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร
ประดับลายตารางพฤกษชาติช่องไฟเล็กละเอียด
แทรกรูปสัตว์มงคลจำพวกนกต่างๆ

ธรรมเนียมการใช้ลวดลายบนหน้าบันเพื่อแสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ที่มีมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตน โกสินทร์ เริ่มคลี่คลายลงพร้อมกับการถือกำเนิดรูปแบบศิลปะแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นเลือนหายไป โดยลวดลายและระบบสัญลักษณ์ในศิลปะผสมผสานอิทธิพลจีน ได้ถูกนำมาปรับใช้ เพื่อแสดงออกถึงเกียรติยศของผู้สร้างส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งถูกใช้เพื่อความเป็นมงคลแก่ตัวผู้สร้าง อีกส่วนหนึ่งเป็นการใช้เพียงเพื่อเป็นลวดลายตกแต่งอาคาร ให้สวยงามตามสมัยนิยม อย่างไรก็ตามลวดลายและระบบสัญลักษณ์ที่มีความหมายในทางยศศักดิ์นั้น ก็มีได้ถูกนำมาใช้ตามความหมายที่แท้จริงอย่างจริงจังมากนักบางแห่งอาจเป็นเพียงการตกแต่งหน้าบันให้งดงามเสมือนเป็นลวดลายตกแต่งหน้าบันแบบหนึ่ง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสำคัญของหน้าบันจากการแสดงฐานานุศักดิ์ของอาคารอย่างจริงจังไปสู่การเป็นองค์ประกอบที่ใช้ตกแต่งลวดลายให้อาคารเกิดความสวยงามนี้เอง แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศทางศิลปะกรช่วงในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เน้นสุนทรียภาพมากกว่าระเบียบจารีตเกี่ยวกับชนชั้นทางสังคม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้งานศิลปสถาปัตยกรรมในรัชกาลนี้เฟื่องฟูเป็นอย่างยิ่ง

(1.4) วัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งลวดลายในส่วนหลังคา

สืบเนื่องจากหัวข้อลวดลายในหน้าบัน การวิเคราะห์เปรียบเทียบทำให้ทราบถึงลักษณะลวดลายที่ใช้ในอาคารต่าง ๆ วัสดุและวิธีการตกแต่งลวดลายแต่ละประเภท จะขึ้นอยู่กับรูปแบบทางศิลปะโดยรวมของอาคาร โดยแยกเป็นกรณีต่าง ๆ ดังนี้

อาคารแบบประเพณีนิยม

เมื่อพิจารณาลักษณะวัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งหลังคาอาคารแบบประเพณีนิยมที่เป็นกรณีศึกษา จะพบว่า ส่วนใหญ่ยังคงใช้กรรมวิธีแบบดั้งเดิม เพื่อให้สอดคล้องกับรูปแบบทางศิลปะของอาคาร โดยวัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งหลังคา ทั้งส่วนหน้าบัน เครื่องล้าของ ของอาคารแบบประเพณีนิยม แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ประเภทที่ 1 การแกะสลักไม้ ลงรักปิดทองประดับ

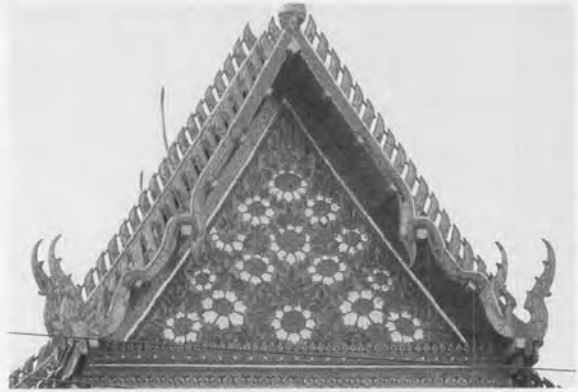
กระฉอกสี เป็นวิธีการตกแต่งลวดลายแบบไทยสืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยหากลวดลายที่ใช้ในหน้าบันเป็นแบบลายพฤกษชาติที่มีดอกพุดตาน มักแกะสลักให้ตัวดอกยกนูน หรือลอยออกมาจากลายพื้นหลังมากเป็นพิเศษ เช่นพระวิหาร อุโบสถ-พระวิหาร-การเปรียญ วัดราชนัลดาราม , พระอุโบสถ วัดประยุรวงศาวาส เป็นต้น

ภาพที่ 6.18 หน้าบันพระอุโบสถ วัดประยุรวงศาวาส แกะสลักไม้ปิดทองประดับกระฉอกสีเป็นลายดอกพุดตานยกดอกนูนเด่น

ประเภทที่ 2 การแกะสลักไม้ฝังกระจกสี

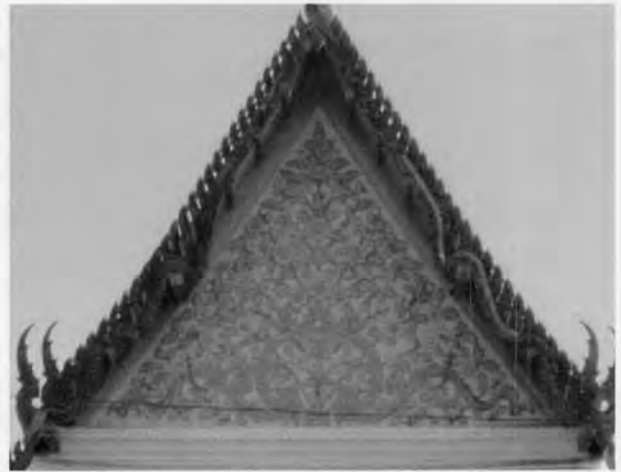
เป็นกรรมวิธีการประดับกระจกสีบนลายไม้ ซึ่ง
สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากช่างจีน ลายที่ได้จะ
มีลักษณะแบนราบเสมอกันทั้งผืนหน้าบัน
ตัวอย่างเช่นหน้าบันพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดหนัง,
หน้าบันพระวิหาร วัดประยูรวงศาวาส เป็นต้น

ภาพที่ 6.19 หน้าบันพระวิหาร วัดหนัง
แกะสลักไม้ฝังกระจกสีเป็นลายดอกพุดตาน

ประเภทที่ 3 อายปูนปั้นทาสี เป็นแบบที่

ไม่ค่อยพบนักในอาคารแบบไทยประเพณีใน
รัชกาลที่ 3 แต่เป็นวิธีที่เหมาะสมกับลวดลายแบบ
พระราชนิยมเป็นอย่างยิ่ง อาคารที่พบว่ามีการใช้
หน้าบันประเภทนี้คือ พระอุโบสถ - พระวิหาร
วัดเครือวัลย์

ภาพที่ 6.20 หน้าบันพระอุโบสถ วัดเครือวัลย์

อาคารแบบพระราชนิยม

เนื่องจากเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ถือกำเนิดขึ้นมา และเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมไทยในสมัย
รัชกาลที่ 3 กรรมวิธีการก่อสร้างจึงมีการผสมผสานเข้ากับอิทธิพลศิลปะจีน ที่ได้มาจากศิลปะวัดอุ ซึ่งนำเข้ามาจาก
เมืองจีน โดยแบ่งวัสดุและวิธีการตกแต่งลวดลายหน้าบันออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ประเภทที่ 1 อายกระเบื้องดินเผาเคลือบสีบนแนวเสาเรียงทั้งชั้น

เป็นการนำเอาชิ้นกระเบื้องดินเผาที่เป็นรูปลวดลายประเภทต่าง ๆ เช่น รูป
เครื่องมงคล, รูปดอกไม้ มาจัดวางและโอบยัดไว้บนหน้าบัน ตามลักษณะ
ลวดลายโดยรวมที่ออกแบบไว้ กระเบื้องดินเผาประเภทนี้ เมื่อแรกเริ่มอาจ
เป็นศิลปะวัดอุที่มีได้นำเข้ามาเพื่อจุดประสงค์ใดเป็นพิเศษ ต่อมาจึงนำไป
ประยุกต์ใช้ประดับอาคาร โดยเฉพาะในส่วนหน้าบัน ภายหลังจึงอาจมีการ
สั่งเผาตามรูปแบบที่กำหนดตามความต้องการของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์
อาคาร

ภาพที่ 6.21 รูปแจกันและสิงห์ตั้งบนก้านหน้าบันพระอุโบสถ
วัดนางชี เป็นกระเบื้องดินเผาเคลือบสีสำเร็จรูปทั้งชั้นมาประดับ

ประเภทที่ 2 ลายกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแบบตัดชิ้นมาประกอบเป็นรูปร่าง ในเบื้องต้น เชื่อว่าอาจเกิดจากการนำกระเบื้องดินเผาแบบต่าง ๆ ที่บรรทุกมาในระหว่างสินค้า แต่เกิดการแตกหักเสียหายขึ้น จึงมีผู้ประยุกต์นำมาตกแต่งเป็นชิ้นเพื่อประกอบเป็นรูปร่างที่ต้องการ กรรมวิธี เช่นนี้ มีความสะดวก เนื่องจากช่างสามารถสร้างสรรค์เป็นรูปแบบได้อย่างหลากหลาย ต่อมาจึงเชื่อว่ามีคนนำเครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีที่เป็นชิ้นสมบูรณ์อยู่แล้วมาตัดออกเป็นชิ้นเล็ก ๆ เพื่อประกอบเป็นลวดลาย ลวดลายที่สร้างจากกรรมวิธีนี้พบได้ทั้งในหน้าบัน, หน้ากระดานคอสองและเชิงกลอนหลังคา

ภาพที่ 6.22 หน้าบันพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม เป็นรูปหงส์
จีนที่ประกอบขึ้นจากกระเบื้องเคลือบที่ถูกตัดเป็นชิ้นๆ

ประเภทที่ 3 ลายที่เกิดจากการนำเครื่องถ้วยดินเผาเคลือบสีมาประดับ โดยเป็นการนำชามรูปวงกลมขนาดไม่ใหญ่มากนักมาขีดติดกับองค์ประกอบต่าง ๆ บนหลังคา เช่น ผืนหน้าบัน, เชิงกลอน เป็นต้น ซึ่งมักใช้แทนรูปดอกไม้ วิธีการประเภทนี้จะนำไปใช้ร่วมกับกรรมวิธีอื่น ๆ เสมอ

ประเภทที่ 4 ลายปูนปั้นทาสี เป็นวิธีการที่สามารถใช้ทั้งองค์ประกอบนั้น หรือใช้ร่วมกับกรรมวิธีอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมความงดงามของลวดลาย

ภาพที่ 6.23 ลายดอกไม้ที่เกิดจากการนำเครื่องถ้วยมาประดับ ประกอบกับก้านใบที่ทำลายปูนปั้นทาสี
ภายในหน้าบันพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโปรดกษेत्रสุวรรณ

(1.5) รูปแบบหลังคาและหน้าบัน ของอาคารภายในเขตพุทธาวาสเดียวกัน

เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบหลังคาและหน้าบันภายในพระอารามต่าง ๆ ที่เป็นกรณีศึกษาโดยรวมแล้ว พบว่าการเลือกใช้รูปแบบของหลังคาในพระอารามแต่ละแห่ง สัมพันธ์กับลักษณะผังบริเวณเขตพุทธาวาส และรูปแบบทางศิลปะ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1.5.1) อาคารสำคัญต่าง ๆ ในเขตพุทธาวาสเดียวกัน จะมีรูปแบบทางศิลปะเหมือนกัน ยกเว้น กรณีวัดกัลยาณมิตร ซึ่งพระอุโบสถและพระวิหารน้อยเป็นอาคารแบบพระราชนิยมแต่พระวิหารใหญ่ ซึ่งสร้างในภายหลังนั้นเป็นของหลวงพระราชทานเงินช่วยสร้าง จึงเป็นอาคารแบบประเพณีนิยม

(1.5.2) พระอารามหลวงที่ภายในเขตพุทธาวาส มีพระอุโบสถ – พระวิหาร – การเปรียญ วางเรียงกันเป็นแนวหน้ากระดาน โดยมีพระอุโบสถอยู่ตรงกลาง อาคารที่ขนานข้างทั้ง 2 ฝาก มักมีรูปแบบหลังคาและลวดลายบนหน้าบันเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกัน

(1.5.3) พระอารามหลวงที่ภายในเขตพุทธาวาส มีพระอุโบสถ – พระวิหาร วางอยู่คู่กันส่วนใหญ่จะมีรูปแบบหลังคาและลวดลายบนหน้าบันเหมือนกัน โดยมีกรณียกเว้นดังนี้

แตกต่างกันทั้งรูปแบบหลังและหน้าบัน : วัดนางชี

แตกต่างกันเฉพาะลวดลายในหน้าบัน : วัดสามพระยา, วัดจันทาราม

ลักษณะที่กล่าวถึงทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นถึงการออกแบบที่คำนึงถึงความเป็นเอกภาพของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสถาปัตยกรรมที่ต้องการความสง่างามและมีความเป็นทางการ อันเป็นพื้นฐานในการออกแบบ และวางผังสถาปัตยกรรมไทยที่มีมาแต่โบราณ หากจะมีรูปแบบที่ผาดแผลงออกไปก็อาจเป็นเพียงลูกเล่นของช่าง หรือข้อจำกัดในการออกแบบบางประการ แต่ไม่ถึงขั้นดูฉูดฉาดจนสูญเสียความสง่างามของภาพรวมทางสถาปัตยกรรม

(2) องค์ประกอบส่วนเรือน

(2.1) ชุมประตุน้ำต่าง

จากข้อมูลทั้งหมด สามารถจัดหมวดหมู่รูปแบบชุมประตุน้ำต่างได้ 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 : ชุมประตุน้ำต่างที่พบได้เฉพาะในอาคาร กลุ่มพระมหากษัตริย์

ได้แก่ ชุมทรงบันแถลง ซึ่งเป็นชุมประตุน้ำต่างที่มีมาแต่เดิมในสถาปัตยกรรมไทย จึงพบเฉพาะในอาคารแบบประเพณีนิยมเท่านั้น แบ่งเป็น 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 ชุมทรงบันแถลงไม่มียอด มีลักษณะโดยทั่วไปคล้ายชุมทรงบันแถลงแบบประเพณีนิยมที่เคยปรากฏในรัชกาลก่อน ๆ ซึ่งชุมทรงบันแถลงนี้เป็นชุมที่แสดงฐานะานุศักดิ์อาคารของพระมหากษัตริย์ แต่ชุมทรงบันแถลงที่พบในวัดราชนันทารามนี้ มีลักษณะพิเศษคือ ลวดลายที่บรรจุอยู่ในส่วนต่าง ๆ ทั้งส่วนยอด, ส่วนเสา และส่วนฐานชุม ด้านแต่เป็นลายดอกพุดตาน แบบพระราชนิยมทั้งสิ้น แตกต่างจากชุมบันแถลงแบบดั้งเดิมที่มักใช้ลายใบเทศ หรือ ลายกระหนกแบบประเพณีนิยม

แบบที่ 2 ชุมบันแถลงยอดมงกุฎ เป็นชุมที่มีรูปทรงองค์ประกอบและลวดลายเป็นไปตามแบบประเพณีนิยมทั้งหมด ทั้งยังเป็นชุมที่แสดงฐานะานุศักดิ์ของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน

ภาพที่ 6.24 ชุ่มประตูทรงบันแถลง
พระอุโบสถ วัดราชนัคคาราม

ภาพที่ 6.25 ชุ่มประตูทรงบันแถลงยอดมงกุฎ
พระวิหารใหญ่ วัดราชนัคคาราม

กลุ่มที่ 2 ชุ่มประตูหน้าต่างที่พบได้ในอาคารทุกกลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์

ได้แก่ ชุ่มทรงเทศ ที่มีลายพฤกษชาติ แบบพระราชนิยมเป็นองค์ประกอบหลัก ซึ่งแยกเป็น 3 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 ชุ่มทรงเทศ ยอดจอมแห พบเฉพาะในอาคารแบบพระราชนิยม ลักษณะเป็นชุ่มลายพฤกษชาติที่บรรจจุลวดลายอัดแน่นอยู่ในชุ่มที่มีรูปทรงยอดแหลมจอมแหชัดเจน ถือเป็นชุ่มที่เป็นแบบฉบับของการตกแต่งอาคารแบบพระราชนิยม เนื่องจากพบครั้งแรก ที่พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม ต่อมาจึงปรากฏในพระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร และวัดดาวดึงษาราม ซึ่งเป็นไปได้ว่าเป็นการรับเอาอิทธิพลรูปแบบชุ่มชนิดนี้ไปปรับใช้นั่นเอง

ภาพที่ 6.26 ชุ่มประตูทรงเทศ ยอดจอมแห ลวดลายพฤกษชาติอัดแน่นอยู่ในกรอบลายพระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม

แบบที่ 2 ชุ่มทรงเทศยอดแหลม เส้นรอบรูปอิสระ

เกิดจากการผูกลายพฤกษชาติ โดยให้มีเส้นรอบรูปคร่าว ๆ เป็นชุ่มขอมแหลม แต่ขอบชุ่มด้านบนเป็นอิสระตามรูปร่างของก้านใบพฤกษชาติ อาจมีลวดลายอื่น ๆ ผสมผสานกับลายพฤกษชาติ เช่น รูปดอกไม้ในวงกลม, รูปแจกันดอกไม้แบบเทศ, เครื่องถ้วยเคลือบแบบจีน หรือลายริ้วผ้าแบบพระราชนิคม

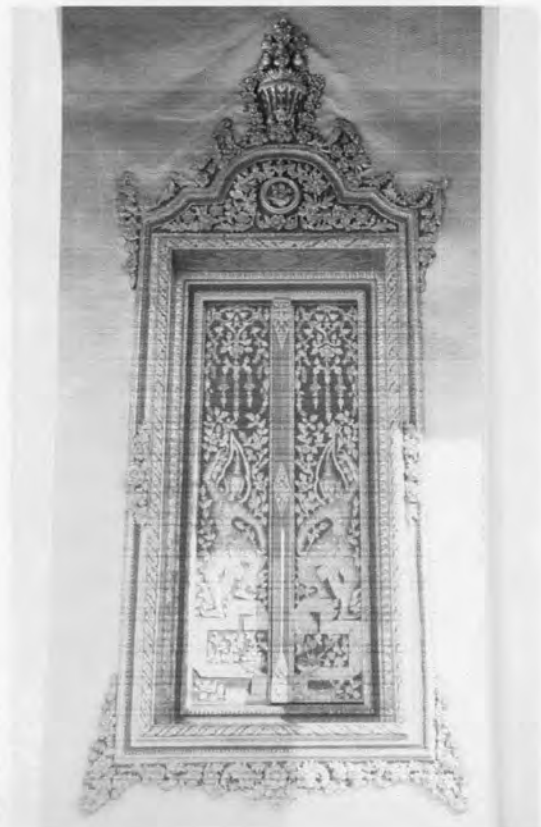
ชุ่มทรงเทศ รูปแบบนี้ พบได้มากที่สุด โดยปรากฏในอาคารทุกกลุ่มผู้สร้างและทุกรูปแบบศิลปะ เนื่องจากเป็นลวดลายพระราชนิคมที่สุด ทั้งยังไม่มียุติกรรมที่สื่อความหมายทางฐานานุศักดิ์ใด ๆ อย่างจำเพาะเจาะจง

ภาพที่ 6.27 ชุ่มประตูทรงเทศ ยอดแหลม เส้นรอบรูปอิสระตามลวดลายแบบธรรมชาติ
พระอุโบสถ วัดโพชนัดพลเสพ

แบบที่ 3 ชุ่มทรงเทศ สอดเส้นหน้ากระดาน

พบเฉพาะในอาคารแบบพระราชนิคม ลักษณะคล้ายกับการซ้อนหน้าบันสถาปัตยกรรม เหนือช่องประตูหน้าต่าง โดยมีลายพฤกษชาติ เกาะขอบด้านบนจนมีรูปร่างเป็นชุ่มยอดแหลม บางครั้งอาจมีรูปโถหรือแจกันดอกไม้ อยู่บนยอดสูงสุดของชุ่ม

ภาพที่ 6.28 ชุ่มหน้าต่างทรงเทศ สอดเส้นหน้ากระดานคล้ายกับการซ้อนองค์ประกอบอาคารไว้รอบช่องหน้าต่าง
วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

กลุ่มที่ 3 : ชุ่มประตูหน้าต่างที่มีลักษณะเฉพาะ

ได้แก่ ชุ่มทรงเทศ ที่นอกจากจะมีลวดลายพฤกษชาติแบบพระราชนิยมอยู่แล้ว ยังมีการแทรก ลวดลายหรือรูปของวัศคุกรักษ์ ซึ่งต่างไปจากชุ่มทรงเทศโดยทั่วไป แบ่งเป็น 2 แบบ โดยแต่ละแบบ พบเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ดังนี้

แบบที่ 1 ชุ่มทรงเทศประกอบลายประแจจีนและเชิงเทียน ซึ่งเป็นลวดลายหมวดเครื่องตั้งบูชาในศิลปะแบบจีน พบในการเปรียญ วัดเทพธิดาราม

ภาพที่ 6.29 ชุ่มประตูทรงเทศ ลายพฤกษชาติประกอบลายประแจจีนและเครื่องตั้งบูชา
การเปรียญ วัดเทพธิดาราม

แบบที่ 2 ชุ่มทรงเทศ ประกอบลายเครื่องอาวุธ ได้แก่ หอก, ขวาน, หอกสามง่าม

พบเฉพาะในพระวิหารวัดประยุรวงศาวาส รูปเครื่องอาวุธในชุ่มประตูหน้าต่างนี้ มีความหมายพ้องกับตำแหน่งทางราชการของผู้สร้างคือ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ซึ่งครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหม นอกจากนี้ ยังพ้องกับ รั้วเหล็กรูปเครื่องอาวุธ ที่ผู้สร้างสั่งซื้อมาจากอังกฤษ ดังปรากฏในประวัติวัดอีกด้วย

ภาพที่ 6.30 ชุ่มประตูทรงเทศ ประกอบลายเครื่องอาวุธ
พระวิหาร วัดประยุรวงศาวาส

กล่าวโดยรวม ชุมประตุน้ำต่างที่ใช้กับอาคารสำคัญภายในเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 3 นี้ ส่วนใหญ่นิยมใช้ ชุมทรงเทศที่มีลวดลายพฤษชาติ แบบพระราชนิยม เนื่องจากเป็นลวดลายตกแต่งที่มีความหมายกลาง ๆ จึงสามารถนำไปใช้ได้กับอาคารทุกกลุ่มผู้สร้าง และทุกรูปแบบศิลปะลักษณะดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงความผ่อนคลายต่อระบบฐานานุศักดิ์ของศิลปะในรัชกาลที่ 3 ซึ่งเอื้อต่อการทำให้ลวดลายแบบพระราชนิยมกลายเป็นสมัยนิยม ดังที่ปรากฏอยู่ในขณะเดียวกัน หากในบางพระอารามมีความจำเป็นต้องแสดงฐานานุศักดิ์ โดยเฉพาะอาคารแบบประเพณีนิยมที่สร้างโดยพระมหากษัตริย์ ก็สามารถนำรูปแบบชุมประตุน้ำต่างตามฐานานุศักดิ์แบบประเพณีนิยมมาปรับใช้ได้ โดยไม่ลืมนที่จะสอดแทรกรายละเอียด ศิลปะแบบพระราชนิยมลงไปอีกด้วย

(2.2) วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งชุมประตุน้ำต่าง

วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งลวดลายของสถาปัตยกรรมไทย ตั้งแต่โบราณทั้งส่วนหน้าบันและชุมประตุน้ำต่างมักมีความคล้ายคลึงกัน เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งกระแสนิยม ศิลปะผสมผสานอิทธิพลจีนเฟื่องฟู จึงเริ่มปรากฏวัสดุและวิธีการประดับตกแต่งลวดลายที่แปลกใหม่ขึ้น โดยรวมแล้ววัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งชุมประตุน้ำต่างของอาคารภายในพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษา มีทั้งหมดดังนี้

(2.2.1) ลายปูนปั้น

เป็นกรรมวิธีแบบไทยดั้งเดิม แต่ในรัชสมัยนี้น่าจะได้รับอิทธิพลวิธีการแบบช่างจีนเข้ามาผสมผสานไม่มากนัก เนื่องจากมีการใช้ลวดลายแบบพระราชนิยมที่ต้องใช้ฝีมือแบบช่างจีนอยู่บ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก โดยหลักแล้ววัสดุก่อสร้างก็เป็นแบบเดียวกัน คือ ปูนดำ จึงไม่ยากที่จะรับเอาเทคนิควิธีการนั้นเข้ามาผสมผสาน โดยการตกแต่งผิวลายปูนปั้นที่ใช้ แบ่งเป็นรูปแบบต่าง ๆ คือ

- การทาลายปูนสีขาว
- การลงรักปิดทอง
- การลงรักปิดทองประดับกระจกสี

เนื่องจากรูปแบบชุมประตุน้ำต่างที่เป็นที่นิยมมากที่สุด คือ ชุมแบบเทศ ลายพฤษชาติแบบพระราชนิยม กรรมวิธีที่เหมาะสม และสะดวกคือ ลายปูนปั้น จึงถูกใช้อย่างแพร่หลาย โดยมีทั้งที่เป็นลายปูนปั้นทั้งชุมหรือ ประกอบกับวัสดุและกรรมวิธีอื่น ๆ จึงกล่าวได้ว่า ลายปูนปั้นนี้ ยังคงเป็นวิธีการหลักในการประดับตกแต่งลวดลายในสถาปัตยกรรมไทยอยู่

ภาพที่ 6.31 ชุมประตุน้ำปูนปั้นทาสีขาว
พระอุโบสถ วัดอัมพวันสวรค์

ภาพที่ 6.32 ชุมประตุน้ำปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี
พระอุโบสถ วัดเสด็จ

(2.2.2) ลายกระเบื้องดินเผาเคลือบสีสำเร็จรูป

เป็นกรรมวิธีที่มาพร้อมกับงานศิลปะแบบจีน กล่าวคือ มีลักษณะเป็นการปั้นลวดลายเป็นขึ้นแล้วเผาเคลือบมาเสร็จเรียบร้อยเป็นรูปร่างลวดลายพร้อมประกอบ โดยเฉพาะลายพฤกษชาติ ทั้งดอกและก้านใบ กรรมวิธีเช่นนี้มีความคงทนเป็นอย่างมาก โดยตัวลวดลายซึ่งผ่านการเผาเคลือบแล้ว เมื่อติดตั้งไปก็ยากแก่การชำรุด หากไม่หลุดร่วงลงมาเสียก่อน อย่างไรก็ตามวิธีการนี้ อาจไม่นิยมใช้ในซุ้มประตูหน้าต่างเท่ากับที่ใช้บนหน้าบัน เนื่องจากเป็นส่วนที่เผชิญกับความสีกกร่อนชำรุดน้อยกว่านั่นเอง

ภาพที่ 6.33 ซุ้มประตูประดับลายกระเบื้องดินเผาสำเร็จรูปประกอบกันเป็นลายพฤกษชาติ
พระวิหาร วัดนางชี

(2.2.3) เครื่องถ้วยดินเผาเคลือบสี

เป็นการนำเอาเครื่องถ้วยชามมาประยุกต์ประดับแทนตัวดอกไม้คล้ายกับบนหน้าบัน กรรมวิธีเช่นนี้จึงมักพบเป็นส่วนประกอบ ร่วมกับลวดลายที่ใช้กรรมวิธีอื่น

ภาพที่ 6.34 ซุ้มหน้าต่างประดับลายกระเบื้องดินเผาสำเร็จรูป
และเครื่องถ้วยเคลือบ พระวิหาร วัดโพชนัดพลเทพ

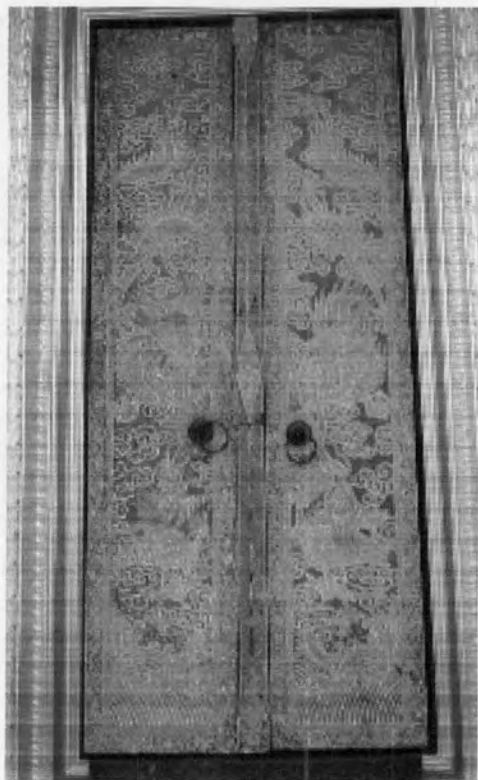
จากการเปรียบเทียบข้อมูล โดยรวมไม่พบว่าวัสดุการประดับตกแต่งซุ้มประตูหน้าต่างจะถูกใช้เพื่อการแสดงออกถึงความหมายหรือ ฐานานุศักดิ์ของอาคารอย่างจำเพาะเจาะจง การเลือกใช้วัสดุ และวิธีการ น่าจะเป็นไปตามความเหมาะสมกับลักษณะลวดลายของซุ้มและอรรถาธิบายของช่างและผู้สร้างอาคาร เป็นสำคัญ

(2.3) องค์ประกอบที่อยู่ลึกเข้าไปในผนังอาคาร

(2.3.1) รูปแบบของลวดลายที่ใช้ตกแต่งองค์ประกอบที่อยู่ลึกในผนังอาคาร

เมื่อพิจารณาโดยรวม พบว่าลวดลายที่ใช้ประดับหน้าบันและผนังกบ แบ่งเป็นรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ 1 ลวดลายที่มีอิทธิพลศิลปะจีน ได้แก่ ลายเครื่องมงคลแบบจีน ที่มีความหมายเชิงสิริมงคล หรืออาจเป็นรูปสัตว์มงคลที่มีความหมายในเชิงแสดงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์สูง เช่น ลายมังกร หรือปลามังกร ลวดลายประเภทนี้ มักใช้กับหน้าบานประตูหน้าต่าง และมักใช้ในอาคารที่ผู้สร้างและปฏิสังขรณ์มีฐานะสูง ทั้งพระมหากษัตริย์, พระบรมวงศานุวงศ์ หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่

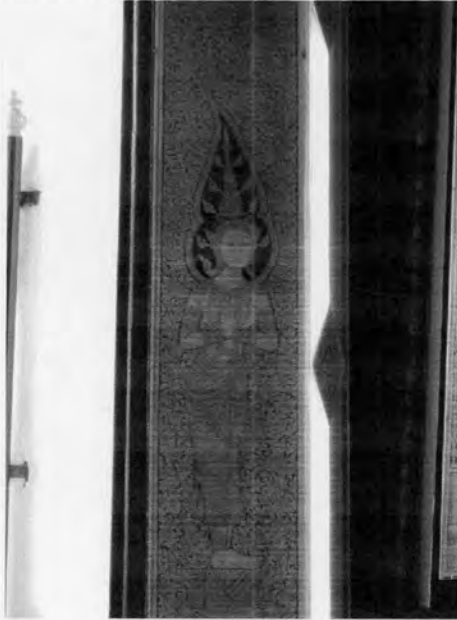

ภาพที่ 6.35 บานประตูลายมังกรคั่นเมฆ
พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม

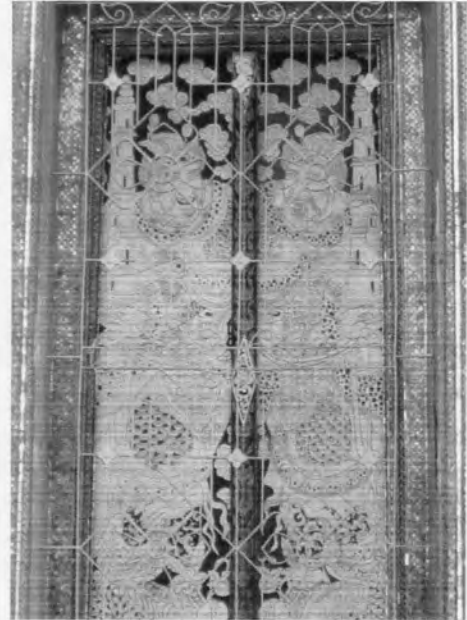

ภาพที่ 6.36 บานประตูลายเครื่องมงคลจีน
พระอุโบสถ วัดนางนอง

แบบที่ 2 ลายทวารบาล ทั้งแบบไทย เช่น ลายท้าวมาหาซรค์ หรือเทพเจ้าต่าง ๆ และแบบอิทธิพลแบบจีน อาทิ รูปเสี้ยววง หรือรูปขุนนางจีน มักใช้ในพระอารามของพระมหากษัตริย์ หรือพระอารามโดย ขุนนางที่มี ทรัพย์มาก เช่น วัดกัลยาณมิตร, วัดคฤหบดี, วัดนางชี เป็นต้น

ภาพที่ 6.37 บานประตูลายนางอัปสร
พระวิหาร วัดเทพธิดาราม

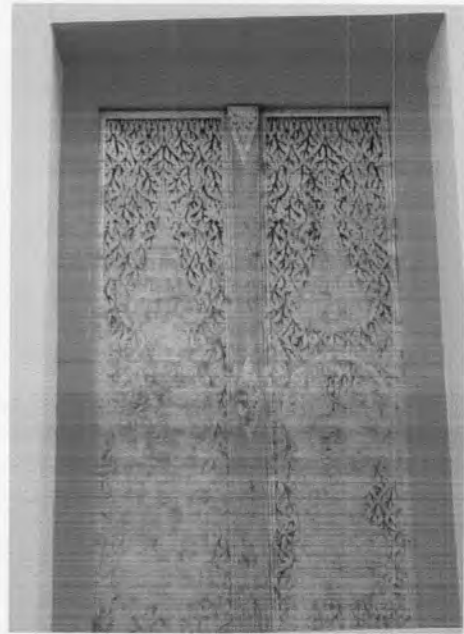

ภาพที่ 6.38 บานประตูลายนักรบแบบจีน
พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร

แบบที่ 3 ลายที่มีความหมายแทนตัวบุคคล ได้แก่ รูปวิมานเทวดา หรือ รูปที่แทนชื่อของบุคคล เช่น พระจันทร์ ซึ่งพบได้เฉพาะในพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระมหากษัตริย์ หรือ คราหนหน่วยงานราชการ คือ ตราคชสีห์ ของกรมพระกลาโหม ในวัดจันทาราม ซึ่งผู้ปฏิสังขรณ์เป็นขุนนางในกรมพระกลาโหม

ภาพที่ 6.39 บานประตูลายวิมานนางอัปสร
พระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม

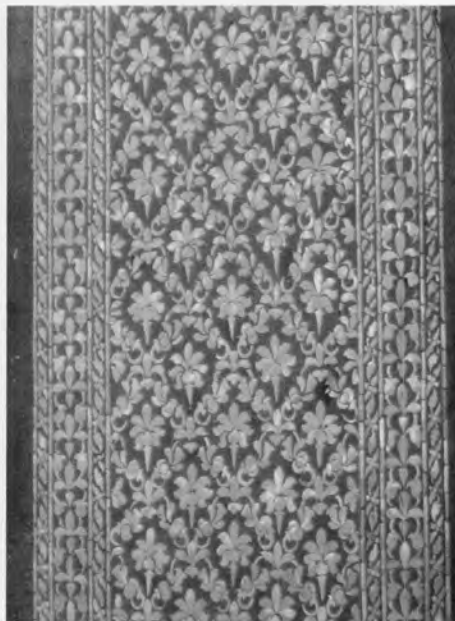

ภาพที่ 6.40 บานประตูลายตราคชสีห์ สัญลักษณ์ของ
กรมพระกลาโหม พระวิหาร วัดจันทาราม

แบบที่ 4 ลายทองไม้แบบไทยประเพณี เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง, ลายแก้วชิงดวง เป็นต้น โดย ลวดลายประเพณีเป็นลายที่มีฐานานุศักดิ์สูง จึงมักพบในพระอารามกลุ่มพระมหากษัตริย์, พระบรมวงศานุวงศ์ และกลุ่มขุนนางที่มีอิทธิพลสูงคือ กลุ่มตระกูลขุนนาง

ภาพที่ 6.41 บานประตูลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง
พระวิหาร วัดราชนัคคาราม

ภาพที่ 6.42 บานประตูลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง
พระวิหาร วัดประยุรวงศาวาส

แบบที่ 5 ลายเครื่องสูงหรือเครื่องอาวุธ พบในอาคารที่อยู่ในกลุ่มผู้สร้างซึ่งมีฐานานุศักดิ์สูง คือ กลุ่มพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งขุนนางที่มีตำแหน่งสูง หรือมีความใกล้ชิดกับเจ้านาย

ภาพที่ 6.43 ทับหลังลายเครื่องอาวุธ
พระอุโบสถ วัดนางนอง

ภาพที่ 6.44 บานประตูลายเครื่องอาวุธ
พระวิหารใหญ่ วัดกัลยาณมิตร

แบบที่ 6 ลายต้นไม้แบบต่าง ๆ อาทิ ต้นไม้ธรรมชาติ หรือต้นไม้ทิพย์ต่างๆ เช่นต้นกัลปพฤกษ์ ต้นมกริผล โดยอาจมีรูปสัตว์ประกอบ เช่น สัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ หรือ รูปสัตว์มงคลแบบจีน จำพวกค่างควา, ผีเสื้อ เป็นต้น ลวดลายประเภทนี้ ถือเป็นลวดลายแบบสามัญ ที่นิยมใช้กันมากที่สุด โดยพบในหน้าบานและผนังของอาคาร ในทุกกลุ่มผู้สร้าง

ภาพที่ 6.45 บานหน้าต่างลายต้นไม้
พระอุโบสถ วัดโปรกคณขุธาราม

ภาพที่ 6.46 ผนังบับ ลายต้นไม้
พระอุโบสถ วัดพิชัยญาติการาม

ส่วนทับหลังประตูหน้าต่างด้านนอกนั้น ส่วนใหญ่มักไม่มีการตกแต่งลวดลาย หรือหากมีการตกแต่ง ลวดลายที่ใช้โดยมากจะเป็นลายดาวแบบประเพณี ซึ่งไม่มีความหมายพิเศษแต่อย่างใด นอกจากนี้ ในอาคารบาง หลัง ซึ่งอยู่ในพระอารามที่สำคัญในแต่ละกลุ่มผู้สร้าง ก็จะมีลวดลายในทับหลังที่มีความหมายพิเศษ เช่น ลาย เครื่องอาวุธ, ลายเครื่องมงคลจีนแบบต่าง ๆ เป็นต้น

(2.3.2) วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่ง

การตกแต่งลวดลายขององค์ประกอบ หน้าบาน – ผนังบับ – ทับหลังด้านนอก ของอาคารที่เป็น กรณีศึกษาทั้งหมด มีวัสดุและกรรมวิธีที่ใช้แบบต่าง ๆ ดังนี้

ก. ลายปูนปั้นปิดทองบนไม้

เป็นกรรมวิธีของช่างไทยที่มีมาในอดีต แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ น่าจะได้รับการผสมผสานเทคนิคของช่างจีนเข้ามาด้วย โดยมีลักษณะ เป็นการปั้นปูนน้ำมัน ตีคบนผิวไม้ แล้วจึงตกแต่งผิว ด้วยการลงรักปิดทอง วิธีกรรมนี้ พบเฉพาะการตกแต่งหน้าบานประตูหน้าต่าง วิหารพระพุทธไสยาส วัดราชโอรสาราม เท่านั้น

ภาพที่ 6.47 บานหน้าต่างปูนปั้นปิดทองบนบานไม้
วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

ข. ลายแกะสลักปิดทอง

เป็นกรรมวิธีที่ใช้กับการตกแต่งหน้าบานเท่านั้น โดยพบในทุกกลุ่มผู้สร้างแต่ไม่มากนัก สามารถใช้กับลวดลายได้หลากหลายแบบ ทั้งลายแบบผสมอิทธิพลศิลปะจีน, ลายท้องถิ่นแบบไทย หรือ ภาพต้นไม้

ค. ลายประดับมุก

เป็นกรรมวิธีที่มีทั้งในศิลปะไทยและจีน ซึ่งใช้กับการตกแต่งหน้าบานเท่านั้น โดยเนื่องจากวัสดุที่ใช้เป็นของราคาแพง ประกอบกับเป็นกรรมวิธีที่อาศัยฝีมือที่ประณีต จึงถือว่าเป็นกรรมวิธี ที่มักใช้กับงานศิลปะที่สำคัญ หรือมีฐานานุศักดิ์สูง จึงใช้กับลวดลายที่มีฐานานุศักดิ์สูงเช่นกัน อาทิ บานประตูลายมังกรคั่นเมฆ พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม ซึ่งอยู่ในหมากกษัตริย์ และบานประตู พระวิหาร วัดประยุรวงศาวาส ซึ่งเป็นพระอารามโดยขุนนาง ตระกูลขุนนางซึ่งมีตำแหน่งสูง

ง. ลายรดน้ำ และลายปิดทองกำมะลอ

เป็นกรรมวิธีแบบไทยดั้งเดิม ซึ่งนิยมใช้มากที่สุด ในกรณีศึกษาทั้งหมด พบทั้งในอาคารทุกกลุ่มผู้สร้าง และในลวดลายเกือบทุกแบบ โดยเฉพาะลายทองไม้แบบไทยประเพณี ที่พบในอาคารที่ผู้สร้าง / ปฏิสังขรณ์ มีฐานานุศักดิ์สูง หรือมีตำแหน่งราชการสูง หรือลายประเภทต้นไม้แบบต่างๆ ทั้งหน้าบาน, ผนังกบ และทับหลังด้านนอก

จ. ลายฉลุปิดทอง

พบในทับหลังด้านนอกเป็นส่วนใหญ่ มักใช้กับลายดาว และลายเครื่องมงคลจีน จำพวก ลายผีเสื้อ, ค้างคาว และลายเมฆ

ฉ. ลายเขียนสีฝุ่น

เนื่องจากเป็นลายที่ชำระได้ง่าย เมื่ออยู่ภายนอกอาคาร จึงไม่นิยมใช้ตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านนอก โดยพบเพียงไม่กี่แห่งในองค์ประกอบหน้าบานและผนังกบเท่านั้น

(2.4) ความสัมพันธ์ระหว่างลวดลายในองค์ประกอบต่าง ๆ ของช่องประตูหน้าต่างด้านนอก

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบลวดลายที่ใช้ในการตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านนอกอาคารที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด จะพบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ อันได้แก่ ชุ่ม - หน้าบาน - ผนังกบ - ทับหลังด้านนอก ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

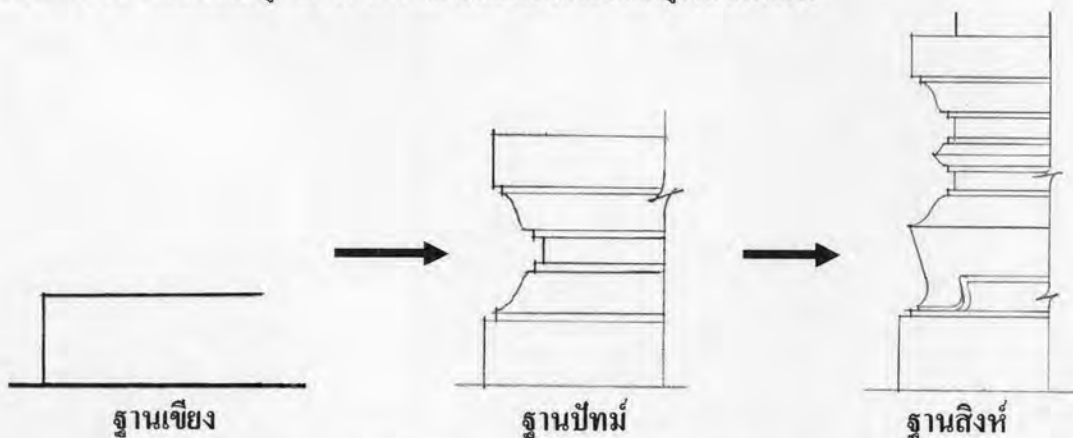
- การใช้ลวดลายการตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านนอก โดยรวมแล้วมีการแสดงออก ถึงฐานานุศักดิ์ของอาคารและตัวผู้สร้างเป็นไปตามลำดับ คือ กลุ่มพระมหากษัตริย์ จะมีการใช้รูปแบบการตกแต่งที่วิจิตรและมีความหมายชัดเจนและมากที่สุด รองลงมา คือ กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง
- องค์ประกอบส่วนที่สามารถแสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ของอาคารและผู้สร้างได้มากที่สุด คือ หน้าบาน เนื่องจากมีจำนวนรูปแบบลวดลายที่แสดงฐานานุศักดิ์ชั้นสูง หลากรูปแบบ เมื่อเทียบกับจำนวนลวดลายที่มีความหมายกลาง ๆ หรือ มีฐานานุศักดิ์ชั้นรองกว่า ในขณะที่ องค์ประกอบชุ่มประตูหน้าต่างนั้นแม้ว่าจะเป็นส่วนตกแต่งที่มองเห็นได้ชัดเจน แต่มีรูปแบบที่แสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ของพระมหากษัตริย์เพียงรูปแบบเดียว คือ ชุ่มทรงบันแถลง ส่วนองค์ประกอบผนังกบ และทับหลังนั้นส่วนใหญ่เป็นลวดลายที่ไม่มีความหมายเป็นพิเศษ มีเพียงในอาคารบางหลังในกลุ่มกษัตริย์เท่านั้น ที่มีรูปแบบที่มีความหมายเชิงฐานานุศักดิ์

- การตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านนอก มักสัมพันธ์กับรูปแบบการตกแต่งหน้าบันของอาคารนั้น ๆ ในเชิงความหมายที่สื่อถึงฐานานุศักดิ์เสมอ กล่าวคือ อาคารในกลุ่มพระมหากษัตริย์, พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางที่มีตำแหน่งราชการสูง ที่มีลักษณะลาดหลายบนหน้าบันซึ่งมีระบบสัญลักษณ์หรือรูปแบบที่แสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ของผู้สร้าง / ปฏิสังขรณ์ การตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านนอก โดยเฉพาะซุ้มประตู – หน้าต่างและหน้าบาน หรือ องค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่ง จะมีรูปแบบที่มีความหมายเชิงฐานานุศักดิ์ที่จำเพาะเจาะจงไปด้วย เช่น กรณี พระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม ซึ่งมีหลังคาและบานประตูหน้าต่าง ที่สื่อถึงตัวบุคคล

(3) องค์ประกอบส่วนฐาน

ฐานอาคาร ในสถาปัตยกรรมไทยฐานานุศักดิ์สูง ซึ่งมีโครงสร้างเป็นเครื่องก่อ มีโครงสร้างภายในมดินกรวดทรายอัดแน่น เพื่อยกระดับอาคารให้สูง ด้านนอกก่ออิฐถือปูน ตามลักษณะฐานรากที่อยู่ใต้ดินและผนังรับน้ำหนักที่อยู่เหนือขึ้นไป การตกแต่งชั้นบัวฐานภายนอก ได้รับการพัฒนารูปแบบมาแต่อดีตจนเกิดฉันทลักษณ์ลำดับความสำคัญของฐาน

โดยในเชิงลำดับความซับซ้อนนั้น จะเริ่มต้นจากฐานที่เรียบง่ายที่สุด คือ **ฐานเขียง** เมื่อซ้อนชั้นมากขึ้น และเพิ่มชั้นบัวคว่ำและบัวหงาย ก็จะกลายเป็น**ฐานปัทม์** เมื่อเปลี่ยนชั้นบัวคว่ำและหน้ากระดานล่างเป็นชั้นขาสিংห์ ก็จะกลายเป็น **ฐานสิงห์** ฐานเหล่านี้ถือเป็นรูปแบบพื้นฐานในงานสถาปัตยกรรม โดยมีลำดับชั้นตามความละเอียดซึ่งฐานเขียงที่เรียบง่ายที่สุด มักอยู่ด้านล่าง ถัดขึ้นมาคือ ฐานปัทม์ และฐานสิงห์ ตามลำดับ นอกจากนี้ ในประเภทเดียวกัน ยังสามารถเพิ่มบัวลูกแก้วอกไก่ ให้ละเอียดและมีลำดับศักดิ์สูงขึ้น ได้อีกด้วย

ภาพลายเส้นที่ 6.23 แสดงลำดับฐานานุศักดิ์ของฐานโดยสังเขป

สำหรับอาคารภายในพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยรวมยังคงมีรูปแบบเป็นไปตามฉันทลักษณ์แบบดั้งเดิม แต่ก็มีบางส่วนที่คลี่คลายรูปแบบไป จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบฐานอาคารในกรณีศึกษาโดยรวมจะพบความสัมพันธ์และลักษณะเด่นของฐานอาคารประเภท พระอุโบสถ – พระวิหาร – การเปรียญ ในช่วงรัชกาลที่ 3 ดังนี้

- การใช้ฐานเขียงเป็นฐานอาคาร พบในพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในช่วงครึ่งแรกของรัชกาลขึ้นไป คือ วัดราชโอรสาราม, วัดไพชยนต์พลเสพ (รวมทั้งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งไม่อยู่ในกรณีศึกษา)

รูปแบบการใช้ฐานเชิงเป็นฐานอาคาร โดยเฉพาะการใช้เป็นฐานขนาดใหญ่ นั้น สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากฐานอาคารในสถาปัตยกรรมจีน² ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ช่างชาวจีนนำมาถ่ายทอด และเมื่อพิจารณาจากความเรียบง่ายแล้ว จึงสามารถใช้ปรับใช้กับระดับฐานทั้งแบบที่ต่ำหรือสูงเป็นพิเศษ โดยไม่จำเป็นต้องเพิ่มหรือลดทอน รายละเอียดบัวใด ๆ

- เกี่ยวกับระดับความสูงของการยกชั้นฐานนั้น พบว่าในกลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์นั้น ในช่วงต้นรัชกาล ฐานอาคารยังมีระดับที่ไม่สูงมากนัก โดยในอาคารบางหลัง ถึงกับมีระดับสูงจากพื้นดินเพียงเล็กน้อย คือประมาณ 1 ชั้นบันไดเท่านั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในช่วงกลางรัชกาลเป็นต้นมาจึงเริ่มพบอาคารที่มีการยกระดับฐานสูง หรือบางแห่งยังมีการซ้อนชั้นหลายประทักษิณรับอาคารอีกทอดหนึ่งด้วย ซึ่งน่าจะมาจากเหตุผลทางความงามเป็นหลัก โดยอาจมีประโยชน์ใช้สอยติดตามมา เช่น ป้องกันน้ำท่วม เป็นต้น ยกเว้นกรณี พระอุโบสถ วัดบวรสถานสุทธารวาสที่สร้างในช่วงต้นรัชกาล ซึ่งเดิมทีถูกกำหนดให้เป็นอาคารเครื่องยอดซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่จำกัด จึงใช้การยกฐานสูงและหลายชั้นเพื่อภาพรวมของอาคารที่สง่างาม สมฐานะนาคศักดิ์
- จากข้อสังเกตเกี่ยวกับช่วงเวลาในการสร้างอาคารที่มีระดับฐานต่ำนี้เอง จึงอาจนำไปใช้สันนิษฐานศักราชการสร้าง พระอารามที่ยังไม่พบหลักฐานชัดเจนนัก คือ วัดนางชี ซึ่งอย่างไรก็ตาม การสันนิษฐานศักราชการก่อสร้างนี้ก็ต่ออาศัยข้อมูลในองค์ประกอบต่าง ๆ และข้อมูลเชิงโบราณคดีควบคู่ไปด้วย
- เมื่อแยกพิจารณาตามกลุ่มผู้สร้าง และปฏิสังขรณ์ จะพบว่า พระอารามในกลุ่มพระมหากษัตริย์ จะมีแนวทางการใช้รูปแบบฐานอาคารตามฉันทลักษณ์ไทยค่อนข้างเคร่งครัด แม้แต่การประยุกต์ใช้ฐานเชิงเป็นฐานอาคาร ก็ยังมีรูปแบบที่สอดคล้องกับฉันทลักษณ์ ในขณะที่พระอารามหลวงในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางนั้น สามารถพบรูปแบบฐานที่ผาดแผลงไปจากฉันทลักษณ์ได้หลายแห่ง ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึง ความพยายามในการสร้างสรรค์ของผู้อุปถัมภ์การก่อสร้าง หรือช่างผู้ออกแบบ ในการแสวงหาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ออกนอกแบบฉันทลักษณ์ อย่างในอารามหลวงโดยพระมหากษัตริย์

6.2.7 องค์ประกอบสถาปัตยกรรมภายใน

(1) บริเวณที่ตั้งพระประธาน

(1.2) พระประธาน

เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในอาคารทางศาสนา ประเภทพระอุโบสถ, พระวิหาร, การเปรียญ โดยเป็นตัวแทนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นองค์ประธานในกิจกรรมใด ๆ ทางศาสนาทั้งหมด พระพุทธรูปอันเป็นประธานนี้ มีอิริยาบถหลายลักษณะ เมื่อแรกเริ่มการสร้างพระพุทธรูปในสมัยโบราณ อาจมีเพียงไม่กี่ปาง จนกระทั่งเมื่อเข้ามาสู่วัฒนธรรมไทย จึงได้มีการสร้างสรรค์ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ เพิ่มขึ้นมา โดยยึดถือตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพุทธประวัติ

² สมใจ นิ่มเล็ก. สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 87.

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบพุทธลักษณะของพระประธาน โดยรวม ในพระอารามทุกกลุ่ม พบว่า พระพุทธรูปปางมารวิชัย เป็นปางที่นิยมใช้เป็นพระประธานของอาคารมากที่สุด ทั้งนี้เป็นรูปแบบปกติที่พบได้ทั่วไป ส่วนพระพุทธรูปที่อยู่ในปางที่มีลักษณะพิเศษนั้น มีมูลเหตุในการเลือกใช้อยู่ 2 ลักษณะ

1. แสดงฐานานุศักดิ์ของผู้สร้าง / ปฏิสังขรณ์พระอาราม ในกลุ่มพระมหากษัตริย์ อาทิ พระพุทธรูปปางเครื่องจักรพรรดิปางโปรดพญาชมพูดี วัดนางนอง, พระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางห้ามญาติ วัดราชนัคคาราม เป็นต้น
2. เป็นพระประจำวันเกิดของบุคคล เช่น พระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม, พระปาล์โลย วัดกัลยาณมิตร และวัดอัมพรสวรรค์ เป็นต้น

ภาพที่ 6.48 พระประธานทรงเครื่อง
ปางโปรดพญาชมพูดี วัดนางนอง

ภาพที่ 6.49 พระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม
สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปปางประจำ
วันพระราชสมภพของสมเด็จพระศรีสุทาลัย

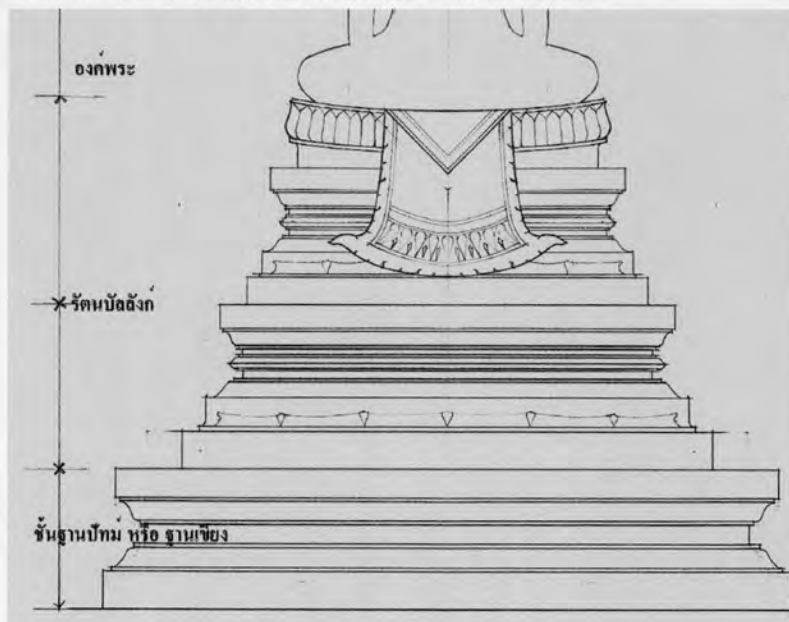
ขนาดของพระประธาน โดยเฉพาะปางในอริยาบถนั่ง อยู่ที่ขนาดประมาณ 4 – 6 สอก โดยเฉลี่ย ซึ่งเป็นขนาดพอเหมาะกับความสูงของอาคารส่วนใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากอาคารต่าง ๆ มีขนาดที่กว้างภายในหลากหลาย การสร้างความกลมกลืนระหว่างพระประธานกับที่ว่างภายใน นอกจากอาศัยการกำหนดขนาดพระประธานที่เหมาะสมแล้ว ยังอาจต้องใช้องค์ประกอบตกแต่งโดยรอบเป็นตัวเสริม ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

การเลือกรูปแบบพระประธานในอาคาร ในบางกรณียังอาจขึ้นอยู่กับการเป็นวัดสร้างใหม่หรือวัดเก่า โดยหากเป็นอาคารที่ปฏิสังขรณ์บน โครงสร้างเดิม ซึ่งอาจเป็นพระอุโบสถ หรือวิหารเก่า หากมีพระประธานอยู่แล้ว ก็อาจใช้เป็นพระประธานต่อไป แต่ในพระอารามบางแห่ง แม้ว่าเป็นวัดเก่า หากมีพระประธานอยู่แล้ว ก็อาจใช้เป็นพระประธานต่อไป แต่ในพระอารามบางแห่ง แม้ว่าเป็นวัดเก่าแต่ก็อาจไม่มีพระพุทธรูปเหลืออยู่แล้ว เมื่อรวมเข้ากับกรณีวัดสร้างใหม่ การเลือกใช้พระประธานที่มีรูปแบบพิเศษ จึงมักเลือกใช้ในอาคารที่เป็นประธาน ได้แก่ พระอุโบสถ หรือ อาคารอื่น ๆ อาทิ วิหารพระพุทธไสยาสน์

มีข้อสังเกต เกี่ยวกับพระประธานปางไสยาสน์ ซึ่งล้วนแต่สร้างขึ้นในช่วงต้นรัชกาล อันได้แก่ วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม, วิหารวัดโปรดกษัตริย์ธรรม หรือแม้แต่ภายในพระอารามที่มีได้อยู่ในกรณีศึกษา คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

(1.1) ฐานชุกชี

อาคารทางศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ จะมีฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธานและพระพุทธรูปประกอบ ซึ่งมีลักษณะทั่วไป ประกอบด้วย ชั้นรัตนบัลลังก์ ซึ่งเป็นชุกฐานอันซับซ้อน ด้านหน้าทำเป็นลายผ้าทิพย์ห้อยลงมาและชั้นฐานเชิง ที่อยู่ด้านล่างชั้นรัตนบัลลังก์ ที่โดยปกติอาจเป็นฐานปัทม์ หรือฐานสิงห์ มีขนาดกว้างจากแนวฐานรัตนบัลลังก์ สำหรับตั้งองค์ประกอบต่าง ๆ โดยรอบพระประธาน

ภาพลายเส้นที่ 6.24 แสดงลักษณะองค์ประกอบโดยทั่วไปของฐานชุกชี

จากการศึกษารูปแบบ ฐานชุกชีภายในอาคารสำคัญของพระอารามที่เป็นกรณีศึกษา พบว่า มีลักษณะชุดลวดบัวตามฉันทลักษณ์ แบบประเพณีนิยมโดยทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ อาจมีรูปแบบปลีกย่อยต่าง ๆ กันไป ดังลักษณะต่อไปนี้

(1.2.1) กรณีพระประธานเป็นปางในทำนงขนาดใหญ่

รูปแบบฐานชุกชีมักมีลักษณะตามแบบฉันทลักษณ์ไทยประเพณีทั่วไป อาทิ ฐานชั้นเชิง เป็นฐานปัทม์ หรือฐานสิงห์ ชั้นรัตนบัลลังก์เป็นชุกฐานแว่นฟ้า ใต้องค์พระเป็นฐานบัวกลุ่ม เป็นต้น แต่อาจมีบางแห่งที่มีการออกแบบ ชุดลวดบัวของชั้นรัตนบัลลังก์ที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ฐานชุกชี พระอุโบสถ วัดราชนัคคาราม ซึ่งเป็นฐานบัวเกสรซ้อนหลายชั้น เป็นต้น

ภาพที่ 6.50 ฐานบัวเกสรภายในพระอุโบสถ วัดราชนัคคาราม

(1.2.2) กรณี พระประธานเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก

จะมีรูปแบบฐานชุกชีเป็นชุกชีฐานสำหรับประดิษฐานบุษบก ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ช่วยสร้างความกลมกลืน ระหว่างพระพุทธรูปขนาดเล็กกับที่วางขนาดใหญ่ภายในอาคาร ได้แก่ พระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม, พระอุโบสถ วัดโปรดกษेत्रฐาราม, พระอุโบสถ วัดคฤหบดีฐ, พระอุโบสถวัดอนงคาราม เป็นต้น

(1.2.3) กรณีพระประธานที่เป็นพระพุทธรูปปางยืน

จะมีฐานที่ทรวดทรงเพริช พอดีกับองค์พระ

(1.2.4) ฐานชุกชีสำหรับพระพุทธรูปไสยาสน์

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ชุกชีเดียว เนื่องจากไม่จำเป็นต้องยกความสูงองค์พระที่มีขนาดใหญ่อยู่แล้ว

(1.2.5) ฐานชุกชี ที่มีลักษณะพิเศษ

มี 2 กรณี คือ ฐานสำหรับพระปางป่าเลไลยก์ จะมีฐานก่ออิฐถือปูนเป็นรูปก้อนหินเลียนแบบธรรมชาติ เพื่อให้มีเนื้อหาดตรงกับพุทธประวัติ อีกกรณีหนึ่ง คือ พระประธาน 28 องค์ ภายในพระอุโบสถ วัดอัมพรสวรรค์ ถือเป็นรูปแบบเฉพาะที่เกิดจากการออกแบบของช่าง

ภาพที่ 6.51 ฐานสำหรับพระปางป่าเลไลยก์
ก่ออิฐถือปูนเป็นรูปก้อนหิน เลียนแบบธรรมชาติ

ภาพที่ 6.52 ฐานของหมู่พระประธาน 28 องค์
ภายในพระอุโบสถ วัดอัมพรสวรรค์

จากข้อมูลทางกายภาพของฐานชุกชีที่ใช้กับพระประธานทุกรูปแบบนั้น สิ่งที่มีลักษณะสัมพันธ์กันทั้งหมด ก็คือ ความสูงของฐาน เมื่อเทียบกับระดับช่องประตูหน้าต่าง โดยส่วนใหญ่จะมีระดับความสูงของฐานชุกชี ถึงขั้นรัตนบัลลังก์ใกล้เคียงกับแนวขอบบนของช่องประตูหน้าต่าง ลักษณะดังกล่าวอาจเป็นวิธีการกำหนดสัดส่วนความสูงของฐานชุกชี เพื่อให้องค์พระประธาน สูงพ้นจากแนวช่องเปิด เมื่อเข้าสู่ระยะการมองเห็นตั้งแต่ผ่านประตูด้านหน้าเข้ามา

ภาพที่ 6.53 – 6.55 แสดงตัวอย่างลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างความสูงของฐานชุกชี
กับระดับขอบบนช่องประตูหน้าต่าง

ส่วนลักษณะวัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งฐานชุกชีนั้น พบว่าส่วนใหญ่ เป็นฐานก่ออิฐถือปูนประดับลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี ลวดลายภายใน มีทั้งแบบลายใบเทศอย่างประเพณีนิยม หรือ ลายดอกพุดตานใบเทศแบบประเพณีนิยม เช่นกัน ส่วนการใช้รูปแบบศิลปะพระราชนิยม กับฐานชุกชีนั้น พบเพียงแห่งเดียวคือ ฐานชุกชีภายในพระอุโบสถ วัดโปรดกษेत्रฐาราม ซึ่งส่วนฐานเป็นการประดับแผ่นกระเบื้องดินเผาเขียนสีเป็นลวดลายแบบพระราชนิยม และส่วนหลังคาคลุมซึ่งเป็น โครงสร้างไม้แกะสลักลงสีปิดทอง ลวดลายแบบพระราชนิยมเช่นกัน

ภาพที่ 6.56 การตกแต่งองค์ประกอบฐานชุกชีโดยใช้ศิลปะแบบพระราชนิยม
พระอุโบสถวัดโปรดกษेत्रฐาราม

(1.2) องค์ประกอบโดยรอบพระประธาน

โดยรอบพระประธาน บนฐานชั้นเชิง มักเป็นที่ตั้งขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่ช่วยสร้างบรรยากาศความวิจิตรงดงาม และเป็นส่วนที่ช่วยเชื่อมโยงขนาดของพระประธาน และฐาน โดยรอบ กับที่ว่างโดยรอบ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีองค์ประกอบหลายประเภท ดังนี้

(1.3.1) พระพุทธรูปบริวาร

มีทั้งที่เป็นองค์ประกอบที่ถูกกำหนดให้มีตั้งแต่แรกสร้าง และแบบที่ถูกย้ายเข้ามาประดิษฐาน โดยพระพุทธรูปบริวารที่พบในพระอุโบสถ, พระวิหาร และการเปรียญ ของพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด มีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ 1 : พระพุทธรูปปางนั่ง และนอน มักมีขนาดย่อมกว่าองค์พระประธานและตั้งอยู่ด้านหน้าและด้านข้างพระประธาน ส่วนมากสันนิษฐานว่าเป็นการเคลื่อนย้ายจากที่อื่นนำมาประดิษฐานภายในอาคาร แต่ก็มีการก่อสร้างรัตนบัลลังก์เพิ่มเติมขึ้นมา บนฐานเชิงใหญ่ ได้อย่างกลมกลืน

อย่างไรก็ตาม ในพระอารามบางแห่งที่เป็นวัดเก่ามาก่อน มีการพบหมู่พระพุทธรูปจำนวน 4 – 5 องค์ อยู่บนชุดฐานเดียวกัน ซึ่งสันนิษฐานว่า หมายถึงพระเจ้า 5 พระองค์ หรือพระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์ ซึ่งได้แก่ พระพุทธเจ้ากกุสันธะ, กัสสปะ, โจนาคม, พระพุทธเจ้าสมณโคดม และพระศรีอาริยมตตริย อันเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของศิลปะก่อนต้นรัตนโกสินทร์ขึ้นไป สอดคล้องกับการที่ปรากฏเฉพาะในอาคารซึ่งสันนิษฐานว่า ปฏิสังขรณ์ขึ้นบนตำแหน่งและโครงสร้างฐานอาคารดั้งเดิมภายในวัด

ภาพที่ 6.57 – 6.58 พระพุทธรูปหมู่ภายในพระอุโบสถ วัดนางชี

แบบที่ 2 : พระพุทธรูปฉลองพระองค์ ได้แก่ พระพุทธรูปในทำขึ้นปางห้ามญาติหรือห้ามสมุทร ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ ประดิษฐานอยู่บนฐานรัตนบัลลังก์ขนาดเล็กตามขนาดองค์พระด้านหลังกันฉัตรคันดาล พระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ เป็นธรรมเนียมการสร้างเพื่ออุทิศถวายเป็นกุศลแก่คนหรือผู้ล่วงลับ หรืออาจเป็นองค์ประกอบที่มีมาแต่แรกสร้าง พบเฉพาะในพระอาราม กลุ่มที่มีฐานานุศักดิ์สูง คือ กลุ่มพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น วัดเทพธิดาราม, วัดโพชนัด์พลเสพ เป็นต้น

แบบที่ 3 : พระพุทธรูปปางอื่นต่าง ๆ เช่น ปางห้ามญาติหรือห้ามสมุทร, ปางประทานพร, ปางห้ามแก่นจันทร์ เป็นต้น ลักษณะคล้ายพระพุทธรูปฉลองพระองค์ แต่ไม่มีการประดับเครื่องทรง และลดทอนบนจีวร พบได้ทั้งในพระอารามกลุ่มกษัตริย์ เช่น พระวิหาร วัดเทพธิดาราม, พระอารามกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น พระวิหาร วัดโพชนัด์พลเสพ และพระอารามกลุ่มขุนนาง เช่น พระอุโบสถ วัดโปรดกษเซษฐาราม เป็นต้น

ภาพที่ 6.59 พระพุทธรูปฉลองพระองค์และพระพุทธรูปในทำขึ้นปางต่าง รอบพระประธาน พระวิหาร วัดโพชนัด์พลเสพ

ภาพที่ 6.60 พระพุทธรูปฉลองพระองค์ข้างบุษบกพระประธาน ภายในพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม

(1.3.2) รูปพระสาวก

เป็นรูปพระอรหันต์ในทำขึ้นหรือนั่งพนมมือ มักตั้งอยู่บนฐานด้านหน้าเบื้องซ้ายและขวาของพระประธาน บางแห่งมี 2 องค์ ซึ่งหมายถึง พระอัครสาวกเบื้องซ้ายและขวา บางแห่งอาจมีถึง 5 องค์ โดยอีก 3 องค์ จะตั้งอยู่ในฐานชั้นรองลงไป เช่น พระอุโบสถวัดหนัง เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบการประดับรูปพลสาวก จำนวนหลายองค์ เหนือชั้นฐานเชิง ซึ่งยื่นออกมาเป็นไพทืออยู่เบื้องหน้าพระประธาน ซึ่งพบเฉพาะในพระอารามหลวง กลุ่มพระมหากษัตริย์เท่านั้น ได้แก่ พระวิหาร วัดเทพธิดาราม ซึ่งเป็นรูปพระอัครสาวิก 80 องค์ สอดคล้องกับผู้ร่วมสร้างพระอาราม คือ กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพ ซึ่งเป็นสตรีเพศ และภายในพระอารามที่มีได้อยู่ในกรณีศึกษา คือ พระวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นรูปอัครสาวก 80 องค์

ภาพที่ 6.61 รูปพระสาวกในทำอินประนมมือ
เบื้องหน้าพระประธาน ภายในพระอุโบสถ วัดศรีอรัญญ์

ภาพที่ 6.62 หมู่พระอัครสาวกเบื้องหน้าพระ
ประธาน ภายในพระวิหาร วัดเทพธิดาราม

(2) ฝัาเพดานภายใน

(2.1) รูปแบบลวดลายที่ใช้ในการตกแต่งฝัาเพดานภายใน

จากการเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมด ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบศิลปะของอาคาร กับลวดลายที่เหมือนกันในทุกกลุ่มผู้สร้าง / ปฏิสังขรณ์ นั่นคือ ในอาคารแบบประเพณีนิยม จะเลือกใช้ลวดลายแบบประเพณีนิยม อาทิ ลายดาว, ลายก้านแย่ง เท่านั้น ในขณะที่อาคารแบบพระราชนิยม สามารถเลือกใช้ลวดลายฝัาเพดานได้ทั้งแบบประเพณีนิยมและพระราชนิยม

จากลวดลายที่พบในกรณีศึกษาทั้งหมดสามารถแบ่งรูปแบบของลวดลายที่ใช้ตกแต่งฝัาเพดานภายในอาคารเป็นชนิดต่าง ๆ แยกตามรูปแบบประเพณีนิยมและพระราชนิยม ดังนี้

ลวดลายแบบประเพณีนิยม

- แบบที่ 1 : กลุ่มลายดาวล้อมเดือน ลักษณะเป็นลายที่จัดอยู่ในวงกลม มีลักษณะการจัด ลายดาวขนาดเล็ก ล้อมลายดาวขนาดใหญ่ เป็นกลุ่ม ๆ

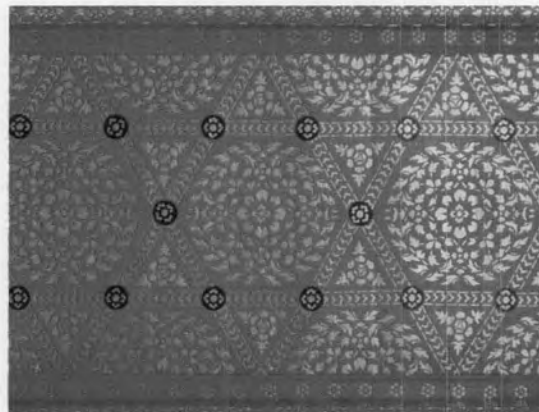
ภาพที่ 6.63 ฝัาเพดานภายใน
พระวิหาร วัดโพชนัดพลเทพ

แบบที่ 2 : กลุ่มลายต่อเนื่อง ลักษณะเป็นลายที่มีส่วนเชื่อมโยงต่อเนื่อง แบ่งตามรูปทรงของลายได้ 3 ชนิดคือ

- ลายก้านแย่ง เป็นลายตารางสี่เหลี่ยม
- ลายแก้วชิงดวง เป็นลายวงกลมต่อเนื่อง
- ลายเฉลวเพชร เป็นลายรูปสามเหลี่ยมต่อเนื่อง

ภาพที่ 6.64 ลายก้านแย่ง

ภาพที่ 6.65 ลายเฉลวเพชร

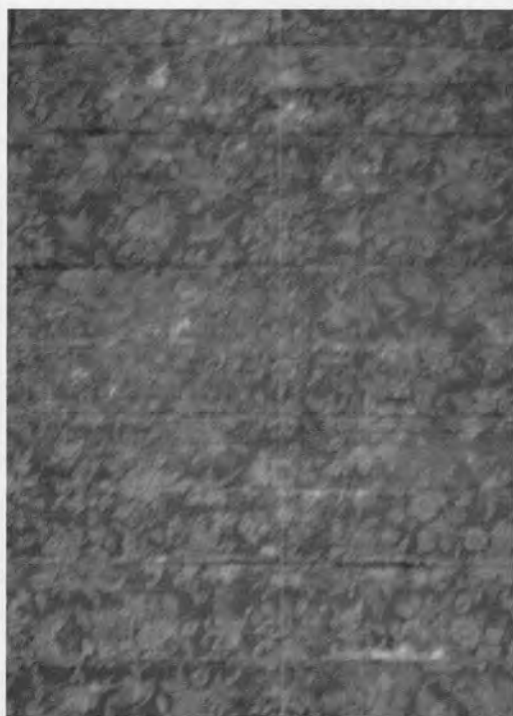
ลวดลายแบบพระราชนิยม

แบบที่ 1 ลายเครื่องมงคลหลายชนิดรวมกัน คือ ดอกโบตั๋น, นก, ค้างคาว, ผีเสื้อ

แบบที่ 2 ลายดอกโบตั๋น

แบบที่ 3 ลายดอกเบญจมาศและผลส้มมี

แบบที่ 4 ลายโคมพฤษชาติ แบบพระราชนิยม

ภาพที่ 6.66 ลายดอกไม้มงคลและนก ค้างคาว ผีเสื้อ

ภาพที่ 6.67 ลายโคมแบบพระราชนิยม

เมื่อพิจารณาลักษณะลวดลายโดยรวมแล้ว จะเห็นได้ว่า ลวดลายที่ใช้กับผ้าแพดานภายในทั้งแบบประเพณีนิยมและลวดลายแบบพระราชานิยมนี้ ถูกใช้ในเชิงการประดับตกแต่ง เพื่อความสวยงาม มากกว่าจะมีความหมายพิเศษ แม้แต่ลวดลายแบบพระราชานิยม ซึ่งแม้ว่า ล้วนแต่เป็นรูปเครื่องมงคล แต่ก็มี ความหมายในเชิงความเป็นสิริมงคลแบบทั่ว ๆ ไป โดยไม่เน้นความหมายเกี่ยวกับสิ่งใดอย่างเจาะจง แต่ที่เลือกใช้เครื่องมงคลที่มีรูปดอกไม้เป็นพื้น คงเพราะนอกจากจะเป็นลวดลายที่สวยงาม และมีความหมายอยู่บ้างแล้ว ยังมีลักษณะช่องไฟของตัวลายที่เหมาะสมกับการตกแต่งในองค์ประกอบที่อยู่ไกลสายตาอย่างผ้าแพดานอีกด้วย

(2.2) วัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งลวดลาย

ลวดลายตกแต่งผ้าแพดานภายใน เท่าที่อยู่ในกรณีศึกษาสามารถพบกรรมวิธีการตกแต่งแบบต่าง ๆ แยกตามรูปแบบศิลปะแบบประเพณีนิยม และพระราชานิยม ดังนี้

ลวดลายแบบประเพณีนิยม

แบบที่ 1 ลายฉลุปิดทอง เป็นวิธีการพื้นฐานในการตกแต่ง ลายผ้าแพดานแลไทยประเพณี ที่ใช้มาแต่โบราณ ลักษณะกรรมวิธี เช่นนี้จะมีสัดส่วนช่องไฟลายซึ่งห่าง เหมาะกับการตกแต่งองค์ประกอบที่อยู่ไกลสายตาอย่างผ้าแพดาน

แบบที่ 2 ลายเขียนสี เท่าที่ปรากฏในกรณีศึกษา มีเพียงภายในพระอุโบสถและพระวิหารวัด โปรตเกษ เชษฐารามเท่านั้น

ลวดลายแบบพระราชานิยม

แบบที่ 1 ลายเขียนสี สำหรับลายแบบพระราชานิยม วิธีการนี้กลับนิยมใช้มากกว่าในลายแบบประเพณีนิยม เนื่องจากแม้ว่าจะเป็นกรรมวิธีที่ต้องอาศัยฝีมือของช่าง แต่ลายแบบพระราชานิยม ซึ่งนิยมใช้ลายเครื่องมงคลพวกดอกไม้มนั้น สามารถเขียนซ้ำ ๆ ได้โดยไม่ต้องเหมือนกันทุกชิ้น

แบบที่ 2 ลายเขียนสีปิดทองคำมะลอ วิธีการ โดยพื้นฐานคล้ายกับแบบที่ 1 แต่มีการปิดทองคำเปลวเพิ่มเข้าไปในลาย ช่วยให้ลายเกิดความสว่างขึ้นมาในส่วนที่ปิดทอง กรรมวิธีเช่นนี้ เป็นที่นิยมมากที่สุด ในลายแบบพระราชานิยม เนื่องจากมีความสวยงามอย่างยิ่ง

จะเห็นได้ว่ากรรมวิธีการตกแต่งในลวดลายแต่ละประเภทนั้น ไม่มีการจำเพาะเจาะจงให้สอดคล้องกับตัวอาคารโดยตรง แต่เน้นเฉพาะความเหมาะสม ระหว่างกรรมวิธีกับประเภทของลวดลายเท่านั้น

(3) ผนังภายใน

จากข้อมูลโดยรวม สามารถจำแนกรูปแบบการตกแต่ง ตามลักษณะเนื้อหาเป็นกลุ่มหลัก ๆ คือ

แบบที่ 1 ภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง

แบบไทยประเพณี โดยมากเป็นเรื่องราวนำพระพุทธศาสนา ใช้กับผนังส่วนเหนือช่องเปิด พบทั้งในอาคารแบบประเพณีนิยม เช่น เรื่องพระเจ้า 500 ชาติ ภายในพระอุโบสถ วัดเครือวัลย์ และในอาคารแบบพระราชานิยม เช่น เรื่องอดีตพุทธเจ้าภายในพระวิหาร วัดกัลยาณมิตร เป็นต้น

ภาพที่ 6.68 จิตรกรรมเรื่อง พระเจ้า 500 ชาติ
ภายในพระอุโบสถ วัดเครือวัลย์

ภาพที่ 6.69 จิตรกรรมเรื่อง อดีตพุทธเจ้าภายใน
พระวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตร

แบบที่ 2 ภาพซึ่งมีอิทธิพลศิลปะจีน อาทิภาพเล่าเรื่องสามก๊ก, ภาพไป๋ยเซียน, เครื่องตั้งบูชาแบบจีน, รูปคอกไม้ประกอบสัตว์มงคล มักใช้กับผนังทั้งส่วนเหนือช่องเปิดและระหว่างช่องเปิด พบเฉพาะในอาคารแบบพระราชานิยม เช่น ภาพเครื่องตั้งบูชา ภายในพระอุโบสถวัดจันทาราม เป็นต้น

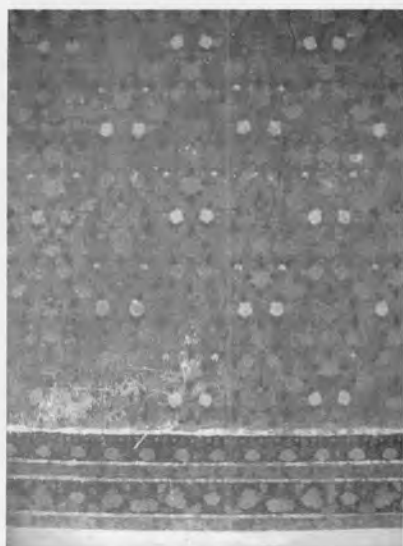

ภาพที่ 6.70 ภาพเครื่องตั้งบูชาแบบจีน
ภายในพระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม

ภาพที่ 6.71 ภาพเครื่องตั้งบูชา
ภายในพระอุโบสถ วัดจันทาราม

แบบที่ 3 ลวดลายคดโค้ง มีเค้าโครงแบบลายไทยประเพณี แต่บางแห่งลักษณะลวดลายมีอิทธิพลศิลปะจีนเข้ามาผสมผสาน มักใช้กับผนังส่วนเหนือช่องเปิด พบทั้งในอาคารแบบประเพณีนิยม เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ พุดตานก้านแย่ง ภายในพระวิหารและการเปรียญ วัดราชนัดดาราม และในอาคารแบบพระราชานิยม เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่ง ภายในพระอุโบสถ วัดพิชัยญาติการาม เป็นต้น

ภาพที่ 6.72 ผ้าม่านลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในอาคารแบบประเพณีนิยม
การเปรียญ วัดราชนัคคาราม

ภาพที่ 6.73 ผ้าม่านลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในอาคารแบบพระราชนิยม
พระอุโบสถ วัดพิชัยญาติการาม

โดยรวมแล้วลวดลายที่ใช้ในการตกแต่งผนังภายใน ส่วนใหญ่ใช้เพื่อการประดับตกแต่งให้เกิดความงาม และความอลังการเป็นหลัก แม้แต่ภาพเล่าเรื่องต่าง ๆ นั้น ก็เป็นเรื่องราวในทางศาสนา ซึ่งเน้นการเขียนเพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา ตามคติความเชื่อ มีเพียงบางแห่งเท่านั้นที่ใช้ลวดลายเพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับตัวบุคคล เช่น วัดเทพธิดาราม ซึ่งเลือกใช้ลวดลายที่สื่อถึงความเป็นสตรี อาทิ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่งในพระอุโบสถ และลายหงส์จินคอบช่อดอกไม้ ภายในพระวิหาร เป็นต้น

ส่วนลวดลายประเภทที่มีอิทธิพลจีน อันได้แก่ ภาพเครื่องมงคลจีนทั้งหลายนั้น ใช้แต่ในอาคารแบบพระราชนิยมเท่านั้น โดยในอาคารแบบประเพณีนิยม จะใช้ลวดลายที่มีรายละเอียดแบบไทยประเพณีจึงแสดงให้เห็นถึงการคำนึงถึงความกลมกลืนระหว่าง การตกแต่งภายในกับรูปแบบอาคารภายนอก

(4) เสาในประธาน

อาคารที่มีเสาในประธานจะมีลักษณะที่ว่างภายในที่ซับซ้อนขึ้น โดยเสาในประธานจะทำให้ผนังภายในอยู่ในมิติลึกเข้าไปจากระยะมองยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม เสาในประธานก็ทำหน้าที่เป็นเพียงองค์ประกอบให้กับพระประธานซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดภายในอาคาร ในระนาบเดียวกับผนัง ลักษณะการตกแต่งผิวของเสาจึงใกล้เคียงกับผนังภายในอย่างมาก อาคารที่มีเสาในประธาน ในกลุ่มต่าง ๆ ทั้งหมด มีการตกแต่งเสาในประธานเมื่อเทียบกับผนังภายในอาคาร ดังนี้

ตารางที่ 6.2 แสดงรายละเอียดการตกแต่งเสาในประธานและผนังภายในในพระอารามกลุ่มต่างๆ		
กลุ่มพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว		
วัด	ลวดลายบนเสาในประธาน	ลวดลายบนผนังภายใน
วัดนางนอง (วิหาร)	ทาสีขาว	ทาสีขาว
วัดเทพธิดาราม (อุโบสถ)	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่ง	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่ง
วัดเฉลิมพระเกียรติ (การเปรียญ)	ลายพุดตานก้านแย่ง	ช่อดอกพุดตาน
กลุ่มพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยขุนนาง - ข้าราชการบริวาร		
วัดบวรนิเวศวิหาร *	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่ง	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่ง
กลุ่มพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยขุนนาง - ข้าราชการบริวาร		
วัดโปรดกษेत्रฐาราม (อุโบสถ)	ทาสีขาว	ทาสีขาว
วัดกัลยาณมิตร (วิหารใหญ่)	ลายพุดตานกุดันก้านแย่ง	ดอกไม้ร่วง (พุดตาน)
(อุโบสถ)	พุดตานก้านแย่ง	พุทธประวัติ + เครื่องตั้ง
(พระวิหารน้อย)	พุดตานก้านแย่ง	พุทธประวัติ + พระอดีตพุทธเจ้า
วัดพิชัยญาติการาม (อุโบสถ)	พุดตานก้านแย่ง	พุ่มข้าวบิณฑ์พุดตานก้านแย่ง

ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การตกแต่งเสาในประธานเกิดขึ้นเฉพาะในอาคารแบบพระราชนิคม โดยลวดลายที่นิยมใช้ตกแต่งเสาในประธานภายในอาคาร ได้แก่ ลายเขียนสีจำพวกลายช่อดอกพุดตานแบบพระราชนิคม อาทิ ลายช่อดอกพุดตาน, ลายพุดตานก้านแย่ง เนื่องจากเป็นลวดลายที่กลมกลืนกับลวดลายบนผนังภายใน ที่มักมีส่วนประกอบเป็นลายแบบพระราชนิคมเช่นกัน ทั้งยังกลมกลืนกับรูปแบบศิลปะของอาคาร โดยรวม ที่เป็นอาคารแบบพระราชนิคม ทั้งนี้มักกำหนดให้โครงสร้างของลวดลายบนเสาอ่อนกว่า หรือเสมอเป็นอย่างมากกับสีพื้นของลายบนผนัง กล่าวคือ ผนังภายในที่เป็นภาพจิตรกรรมจะมีสีพื้นเข้มอันเกิดจากพื้นภาพอันเป็นรูปธรรมชาติ อาทิ ไม้ และภูเขาต่าง ๆ หรือลายผนังจำพวกลายพุดตานก้านแย่งที่มักใช้สีพื้นเป็นสีครามเข้ม หรือ สีเปลือกมังคุด ตัวเสาที่จะใช้สีพื้นเป็นสีแดง เพื่อให้เกิดมิติความลึกซึ้งของพื้นที่ในประธาน และนอกประธานที่ชัดเจนขึ้น อีกทั้งแนวเสาที่เด่นขึ้นมาจากผนังนั้น ยังช่วยเน้น มุมมองแบบทัศนียภาพ (Perspective) เข้าไปสู่องค์พระประธานด้านในสุดอีกด้วย

(5) ช่องประตูหน้าต่างด้านใน

(5.2) รูปแบบลวดลายที่ใช้ตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านใน

จากข้อมูลโดยรวม สามารถจำแนกรูปแบบลวดลายที่ใช้ตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านในที่พบในอาคารที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด ดังนี้

* การตกแต่งภายในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหารนี้ เป็นงานปรับปรุงในสมัยเจ้าฟ้ามงกุฎครองวัดเป็นส่วนใหญ่

กลุ่มลวดลายแบบประเพณีนิยม

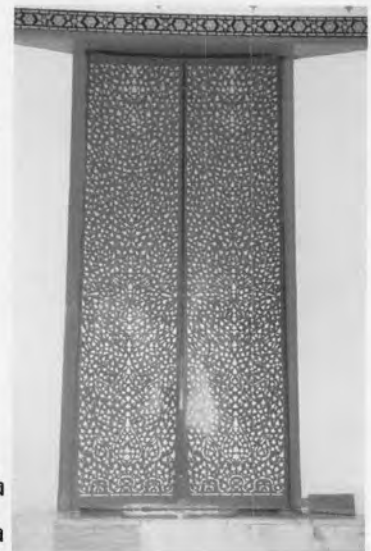
แบบที่ 1 ลายทวารบาลแบบประเพณีนิยม ได้แก่ เทพหรือยักษ์ต่าง ๆ ตัวอย่างที่พบในอาคารแบบประเพณีนิยม เช่น หลังบานภายในพระอุโบสถ วัดประยุรวงศาวาส และในอาคารแบบพระราชนิยม เช่น หลังบานภายในพระอุโบสถ วัดนางนอง เป็นต้น

แบบที่ 2 ลายเครื่องประกอบอิสริยยศ ได้แก่ ลายเครื่องสูง, เครื่องราชกกุธภัณฑ์, เครื่องอาวุธ ซึ่งใช้แสดงฐานะานุศักดิ์ของผู้สร้าง จึงพบการใช้กันอย่างเต็มรูปแบบในวัดของพระมหากษัตริย์ คือ วัดนางนอง ได้แก่องค์ประกอบบานแผละ และทับหลัง นอกจากนี้ยังพบรูปฉัตรประดับบนหลังบาน ภายในพระอุโบสถวัด เครือวัลย์ ซึ่งอาจเป็นการสื่อถึงการถวายพระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นไปได้

ภาพที่ 6.74 หลังบานภายในพระอุโบสถ วัดนางนอง
ลายทวารบาลแบบไทย และบานแผละลายเครื่องประกอบอิสริยยศ

แบบที่ 3 ลวดลายตกแต่ง พบเฉพาะภายในอาคารแบบประเพณีนิยม บางแห่งเท่านั้น ได้แก่ ลายพะเนียงและลายช่อก้านขด ของหลังบานภายใน พระอุโบสถ - พระวิหาร วัดหนัง และลายดอกไม้ร่วง หลังบานพระวิหารใหญ่ วัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ 6.75 หลังบานภายในพระอุโบสถ วัดหนัง
เป็นลายพะเนียง ฉลุปิดทอง

กลุ่มลวดลายแบบพระราชนิยม

แบบที่ 1 ลายทวารบาลแบบจีน ได้แก่ รูปเสี้ยวกางและรูปมังกรแบบจีน พบเฉพาะในอาคารแบบพระราชนิยมเท่านั้น เช่น หลังบานรูปเสี้ยวกาง ภายในพระอุโบสถ วัดโพชนัดพลเสพ และหลังบานรูปนักรบจีน ภายในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม

ภาพที่ 6.76 หลังบานรูปเสี้ยวกาง
ภายในพระอุโบสถ วัดโพชนัดพลเสพ

แบบที่ 2 เครื่องบูชาแบบจีน ได้แก่ รูปเครื่องแขวน และรูปเครื่องตั้งบูชาต่าง ๆ รวมทั้งภาชนะใส่ดอกไม้เช่น ดอกพุดตาน, ดอกบัว เป็นต้น พบเฉพาะในอาคารแบบพระราชนิยม เช่น หลังบานรูปโคมแขวนภายในพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม, หลังบานรูปม่านและเพ็องอุบะแบบจีน ภายในพระอุโบสถและพระวิหาร วัดโพชนัดพลเสพ ส่วนใหญ่มีความหมายในทางการประดับตกแต่งเท่านั้น ยกเว้น หลังบานรูปเพ็องคราคชสีห์ ในพระอุโบสถ วัดจันทาราม ซึ่งสื่อถึงตำแหน่งทางราชการของผู้ปฏิบัติสังฆกรรมพระอาราม

ภาพที่ 6.77 หลังบานรูปโคมแขวนแบบจีน
และบานแผละรูปเสากิ่งแบบจีน ภายในพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม

แบบที่ 3 รูปต้นไม้และพฤกษชาติแบบธรรมชาติ ได้แก่ ลายต้นไม้ทิพย์ ซึ่งมีดอกเป็นพุดตาน, ลายต้นไม้แบบธรรมชาติ รวมไปถึงลายกอบัวแบบธรรมชาติ ลวดลายเหล่านี้มีความหมายในเชิงความเป็นสิริมงคลแก่พระอาราม พบเฉพาะในอาคารแบบประเพณีนิยม เช่น บานแผละรูปกอบัว วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม เป็นต้น

ภาพที่ 6.78 หลังบานรูปต้นไม้และบานแผละกอบัว
ภายในวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

แบบที่ 4 ลายเครื่องมงคลแบบจีน ได้แก่ลายจำพวก อักษรมงคล, สัตว์มงคล เช่น มังกร - หงส์, ดอกพุดตาน แทรก ก้านนก, ค้างคาว, ผีเสื้อ จัดวางคละกัน หรือ ลายดอกพุดตานล้วน พบทั้งในอาคารแบบประเพณีนิยม เช่น บานแฝละ ประคูดุ ภายในพระวิหารใหญ่ วัดกัลยาณมิตร และในอาคารแบบพระราชนิยม เช่น หลังบานหน้าต่าง พระอุโบสถ วัดสามพระยา หรือ ใต้ทับหลังด้านใน พระอุโบสถ - พระวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตร เป็นต้น

ภาพที่ 6.79 หลังบานรูปเครื่องมงคลแบบจีนและบานแฝละรูปกลดอกบัว ภายในพระอุโบสถ วัดสามพระยา

5.3 วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งลวดลายของช่องประตูหน้าต่างด้านใน

โดยรวมแล้วพบว่า ไม่มีความแตกต่างของวัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งช่องประตูหน้าต่างด้านใน ระหว่างอาคารแบบประเพณีนิยมและพระราชนิยม แต่อาจมีการเลือกใช้วิธีการเหมาะสมกับลวดลายและฐานานุศักดิ์ของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์ ดังมีรายละเอียดของราชการต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ 1 ลายรดน้ำ

พบเฉพาะในกลุ่มพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นวิธีที่เหมาะสมกับลวดลายที่มีความวิจิตร ซึ่งสำหรับลวดลายที่ใช้ในองค์ประกอบช่องประตูหน้าต่างด้านในนั้นมักได้แก่ ลวดลายเครื่องประกอบอิสริยยศ และรูปทวารบาลแบบไทยประเพณี ที่มักปรากฏเฉพาะในหลังบานและบานแฝละเท่านั้น ซึ่งได้แก่ หลังบานและบานแฝละพระอุโบสถวัดนางนอง

แบบที่ 2 ลายเขียนสี

มีทั้งแบบที่ปิดทอง โดยมักพบในองค์ประกอบ หลังบานและบานแฝละ และพบได้ในอาคารทุกกลุ่มผู้สร้าง ทั้งแบบประเพณีนิยมและพระราชนิยม ถือเป็นวิธีการที่เป็นที่นิยมมากที่สุด เนื่องจากสามารถใช้กับลวดลายได้ทุกรูปแบบ ทั้งประเพณีนิยมและพระราชนิยม

แบบที่ 3 ลายทองคำมละเอียด

เป็นลวดลายที่ให้ผลทางความงามคล้ายลายรดน้ำ เหมาะกับลวดลายที่ต้องการความละเอียดของการเขียน แต่ใช้วิธีการที่ไม่ซับซ้อนเท่าลายรดน้ำ เช่น ลายต้นไม้ต่าง ๆ ในองค์ประกอบบานแฝละ หรือ ลายเครื่องมงคลจีน ใต้ทับหลัง มักพบในพระอารามกลุ่มกษัตริย์และขุนนางที่มีทรัพย์มาก ตัวอย่างที่พบในอาคารกลุ่มพระมหากษัตริย์มักอยู่ในอาคารแบบพระราชนิยม อาทิ ทับหลังลายอักษรมงคล พระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม และในอาคารกลุ่มขุนนาง ทั้งแบบประเพณีนิยม เช่น ทับหลังลายผีเสื้อ ภายในพระวิหาร วัดประยุรวงศาวาส และแบบพระราชนิยม เช่น ทับหลังลายผีเสื้อ ภายในพระอุโบสถ และพระวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตร เป็นต้น

แบบที่ 4 ลายฉลุปิดทอง

เป็นวิธีการที่ได้ลายที่ช่องไฟค่อนข้างหยาบ ปกตินิยมใช้กับองค์ประกอบที่อยู่ไกลสายตา เช่น ฝ้าเพดาน ส่วนที่ปรากฏในองค์ประกอบช่องประตูหน้าต่างด้านในนี้ จึงมักใช้กับส่วนทับหลัง ซึ่งอยู่เหนือสายตาขึ้นไป

ลวดลายที่ใช้วิธีการนี้ก็มักเป็นลายดาวแบบไทยประเพณี กรณีพบว่าใช้กับองค์ประกอบที่เห็นได้ชัดอย่างหลังบาน มีเพียงแห่งเดียวคือ หลังบานลายพะเนียง และช่อก้านชด ภายในพระอุโบสถและพระวิหาร วัดหนึ่ง

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบโดยรวม จะพบคุณลักษณะการเลือกใช้ลวดลายแบบต่าง ๆ เพื่อตกแต่ง องค์ประกอบของประตูหน้าต่างด้านใน ดังนี้

- ส่วนใหญ่ใช้เป็นลวดลายประดับตกแต่งเพื่อความสวยงามและความเป็นศิริมงคล แก่ผู้สร้างหรือแก่พระอาราม เช่น ลายทวารบาลแบบต่าง ๆ ที่ใช้กับบานประตูหน้าต่าง เพื่อแสดงถึงการปกป้องรักษาอาคาร ส่วนลวดลายแบบพระราชนิมิตนั้น ความหมายทางมงคลอาจเป็นเพียงสิ่งที่ตามมา แต่ข้อคำนึงหลักคือ ความเป็นลวดลายแบบพระราชนิมิตในพระมหากษัตริย์ ซึ่งกลายเป็นสมัยนิยมแก่คนทุกระดับ
- ภายในอาคารเดียวกัน รูปแบบที่ใช้มักมีรูปแบบที่กลมกลืนกัน ในแบบพระราชนิมิตและประเพณีนิยม โดยเฉพาะในอาคารแบบประเพณีนิยม ซึ่งมักใช้แต่ลายแบบประเพณีนิยมด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในอาคารแบบพระราชนิมิตนั้น หากจะมีการใช้ลวดลายแบบประเพณีนิยม ก็จะมี ความหมายในเชิงฐานานุศักดิ์ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ปรากฏเฉพาะในอาคารกลุ่มพระมหากษัตริย์เท่านั้น เช่น ลายเครื่องสูง และเครื่องราชูปโภค องค์ประกอบของประตูหน้าต่างด้านในอาคาร เป็นต้น

6.2.8 สิ่งก่อสร้างประกอบภายในบริเวณเขตพุทธาวาส

(1) ชุ่มเสมา

จากการเรียบเรียงรูปแบบชุ่มเสมาที่ปรากฏในกรณีศึกษาทั้งหมด สามารถแบ่งประเภทของรูปแบบเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ดังนี้

(1.1) ชุ่มเสมาแบบผสมศิลปะแบบประเพณีนิยม

มีลักษณะเป็นการออกแบบเสมือนว่า ชุ่มเสมานั้นเป็นอาคารเครื่องยอดแบบหนึ่ง จึงมีการนำรูปแบบเครื่องยอดในสถาปัตยกรรมไทยชนิดต่าง ๆ มาเป็นจุดเด่นของชุ่ม โดยอาศัยองค์ประกอบส่วนเรือนและฐานที่มีรูปแบบลวดบัวทั้งไทยและเทศมาผนวกกัน ซึ่งสามารถแบ่งเป็นรูปแบบย่อยตามลักษณะยอดชุ่มได้ดังนี้

แบบที่ 1 ชุ่มยอดปรางค์

แบบที่ 2 ชุ่มยอดพระเจดีย์

ภาพที่ 6.80 ชุ่มเสมายอดปรางค์

ภาพที่ 6.81 ชุ่มเสมายอดพระเจดีย์

อย่างไรก็ตาม สำหรับซุ้มที่เป็นหินทรายแบบจีนแกะสลักนั้น น่าจะเป็นการสั่งทำมาจากเมืองจีน โดยมี การกะสวนแบบส่งไปให้ช่างแกะสลัก ทำตามทรวดทรงโดยรวม จึงยังคงมีลักษณะสัดส่วนสถาปัตยกรรมไทยที่ งดงามอยู่บ้าง แต่ในรายละเอียดนั้นเป็นไปตามรูปแบบความคุ้นเคยของช่าง

ภาพที่ 6.82 ซุ้มเสมาหินแกะสลักยอดคล้ายเจดีย์
ฝีมือช่างชาวจีน

(1.2) ซุ้มเสมาแบบพระราชนิยม

เป็นซุ้มแบบมาตรฐานที่ได้รับการคิดค้นขึ้นพร้อมกับการถือกำเนิดของศิลปะแบบพระราชนิยม ลักษณะเด่นคือ ส่วนบนเรือนและฐานจะมีลวดบัวเป็นแบบเทศ หรือแบบจีน ส่วนยอดนั้นจะทำเป็นหลังคาลาดโค้งคล้ายเก๋งจีน โดยหลังคานั้นแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ หลังคาเรียบและหลังคาปั้นลอนลูกฟูก

ภาพที่ 6.83 ซุ้มเสมาแบบพระราชนิยม หลังคาเรียบ

ภาพที่ 6.84 ซุ้มเสมาแบบพระราชนิยม หลังคาลูกฟูก

(3) ศาลาต่าง ๆ

ศาลาที่ปรากฏในเขตพุทธาวาสนั้น นอกจากประโยชน์ใช้สอยแล้วยังเป็นองค์ประกอบที่ช่วยเชื่อมโยงขนาดและสัดส่วนของอาคารกับที่ว่างโดยรอบ ลักษณะของศาลานั้นแบ่งออกตามตำแหน่งที่ตั้ง ซึ่งมีกษิดหรือคร่อมอยู่ในแนวกำแพงเขตพุทธาวาสในด้านต่าง ๆ บางทำหน้าที่เป็นเพียงศาลาเพื่อใช้สอยที่ตั้งอยู่กลางแนวกำแพงหรือมุขแนวกำแพง เช่น ศาลาราย วัดเทพธิดาราม บ้างตั้งอยู่กลางแนวกำแพงแต่ละด้าน ทำหน้าที่เป็นซุ้มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาส เช่น ศาลาซุ้มทางเข้าวัดหนั่ง และวัดดาวดึงษาราม เป็นต้น

สำหรับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของศาลาต่าง ๆ ในเขตพุทธาวาสนั้นส่วนใหญ่จะมีความกลมกลืนกับรูปแบบศิลปะของพระอุโบสถ พระวิหารและการเปรียญ หากโดยรวมเป็นแบบประเพณีนิยม หรือพระราชนิยม ศาลาก็จะใช้รูปแบบตามนั้น เพียงแต่ในบางแห่งอาจมีการลดทอนองค์ประกอบข้อฟ้าใบระกา ทำให้หลังคาแบบพระราชนิยมมีความเรียบเกลี้ยงกลมกลืนกับการประดับตกแต่งอื่น ๆ ภายในเขตพุทธาวาสที่สวน แต่มีศิลปะวัตถุแบบพระราชนิยมอยู่ไม่มากนักย่อย

ภาพที่ 6.85 ศาลาสองหน้า วัดเทพธิดาราม

(4) พระเจดีย์ หรือพระปรางค์ มุมกำแพง

ลักษณะเป็นพระเจดีย์หรือพระปรางค์ขนาดย่อม ตั้งอยู่บนฐานยกสูง มักตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 หรือ เฉพาะมุมด้านหน้า 2 พากของกำแพงเขตพุทธาวาส หรือกำแพงแก้วของฐานประทักษิณของอาคาร พบในทุกกลุ่มผู้สร้าง และปฏิสังขรณ์พระอาราม ดังนี้

กลุ่มพระมหากษัตริย์

- วัดราชโอรสาราม (พระปรางค์)
- วัดเทพธิดาราม (พระปรางค์)
- วัดเฉลิมพระเกียรติ (พระเจดีย์)

กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์

- วัดมเหยงคณ์ (พระปรางค์)

กลุ่มขุนนาง และข้าราชการ

- วัดโปรดกษेत्रฐาราม (พระปรางค์)
- วัดประยูรวงศาวาส (พระปรางค์)
- วัดอัมพรสวรรค์ (พระเจดีย์)
- วัดดาวดึงษาราม (พระเจดีย์)

การใช้พระปรางค์มุมกำแพงนี้ ถือเป็นวิธีการหนึ่งในการตกแต่งบริเวณอารามจากกรณีที่พบทั้งหมด จะพบว่า มักใช้กับพระอารามที่มีเขตกำแพงพุทธาวาสกว้างขวางเพื่อช่วยแต่งเติมที่ว่างในภาพรวม หรือตั้งอยู่ด้านหน้าอาคารหลังใดหลังหนึ่ง เพื่อเป็นความสำคัญหรือส่งเสริมความสง่างามของอาคาร

นอกจากนี้ ยังพบว่า รูปแบบของพระเจดีย์และพระปรางค์มุมกำแพงของพระอารามในกลุ่มพระมหากษัตริย์จะมีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ คือ ฐานซึ่งรองรับองค์เจดีย์หรือปรางค์นั้น จะมีลักษณะเป็นฐานประทักษิณสูง เสมือนกับหอคอยหรือป้อมริมกำแพง โดยมักมีบันไดทางขึ้นจากด้านในเขตพุทธาวาสอีกด้วย ส่วนพระเจดีย์และพระปรางค์มุมกำแพงของกลุ่มอื่น ๆ นั้น จะมีลักษณะฐานที่ต่อเนื่องจากตัวกำแพงแก้ว โดยก่อให้เป็นฐานตันกว้างพอติขนาดพระเจดีย์นั้น ๆ ยกเว้น พระปรางค์มุมกำแพงแก้วรอบพระวิหาร ของวัดประยูรวงศาวาส ซึ่งมีลักษณะเป็นหอสูง เหมือนกับของกุ่มกษัตริย์ ซึ่งอาจเป็นการเลือกรูปแบบองค์ประกอบของพระมหากษัตริย์มาใช้เพื่อความสง่างาม และแสดงเกียรติยศแก่ตนก็เป็นได้

ภาพที่ 6.86 พระปรางค์มุมกำแพงแก้วด้านหน้า
พระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม

ภาพที่ 6.87 พระเจดีย์มุม วัดดาวดึงษาราม

4.2.9 สรุปลักษณะความสัมพันธ์โดยรวมขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมภายนอกและภายในอาคารของพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์ ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระอารามหลวงในกลุ่มที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระมหากษัตริย์จะมีลักษณะการใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกันมากที่สุด แต่ทั้งนี้ มิได้หมายความว่า ความสอดคล้องนั้นแปลว่ามีประเภทตรงกันเสมอไปทุกส่วน แต่ในแต่ละองค์ประกอบนั้นจะมีคุณลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอย่างน้อยที่สัมพันธ์กัน คุณลักษณะต่าง ๆ นั้นประกอบไปด้วย

- รูปแบบทางศิลปะ
- เนื้อหาและความหมายเชิงสัญลักษณ์
- ความประณีตของวัสดุและกรรมวิธี

ดังนั้น จึงพบว่า แม้ในบางกรณีการจับคู่องค์ประกอบต่าง ๆ อาจมีรายละเอียดในคุณลักษณะหนึ่ง ๆ ไม่ตรงกัน เช่น ในอาคารหลังหนึ่งของพระอารามในกลุ่มพระมหากษัตริย์อาจมีหลังคาเป็นแบบพระราชนิยม ในขณะที่หน้าบานประตูเป็นลวดลายแบบประเพณีนิยม แต่ในอีกคุณลักษณะหนึ่งอาจสอดคล้องกัน เช่น หน้าบานประตูนั้นมีลวดลายที่สื่อความหมายถึงฐานานุศักดิ์ของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

ส่วนในกลุ่มผู้สร้างและปฏิสังขรณ์อื่น ๆ คือ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ความเชื่อมโยงของรูปแบบองค์ประกอบต่าง ๆ กับฐานานุศักดิ์นั้น เป็น ไปอย่างไม่เคร่งครัดเท่าพระอารามในกลุ่มพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ เนื่องมาจากการที่ทั้งสองกลุ่มต่างมิได้อยู่ในจุดสูงสุดของระบบชนชั้นในสังคม จึงไม่มีความยึดติดกับอัตลักษณ์ของฐานานุศักดิ์ ประกอบกับการที่ชนชั้นขุนนางเริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้นเรื่อย ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้การแสดงออกต่าง ๆ ของทั้งสองกลุ่มมีช่องว่างน้อยลง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรมที่ผดแผงออกไปจากแบบแผนที่พระมหากษัตริย์ทรงริเริ่มไว้ ลวดลายและระบบสัญลักษณ์ที่ใช้

ในการตกแต่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ จึงมักเป็นไปเพื่อเหตุผลทางความงามและความแปลกใหม่เป็นหลัก สิ่งนี้เองที่ช่วยขจัดความแตกต่างระหว่างพระอารามหลวงในกลุ่มพระมหากษัตริย์และกลุ่มที่เหลือ

การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงในรัชกาลที่ 3 สามารถแบ่งฐานานุศักดิ์ของผู้อุปถัมภ์การก่อสร้างออกเป็น 3 กลุ่มคือ พระมหากษัตริย์, พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง-ข้าราชการ โดยจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประวัติผู้อุปถัมภ์การก่อสร้างตลอดจนมูลเหตุและศักราชในการสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงในช่วงรัชกาลที่ 3 พบว่า พระอารามโดยพระมหากษัตริย์นั้น นอกจากวัดนางนองซึ่งสร้างเป็นการส่วนพระองค์แล้ว ทั้งหมดที่เหลืออีก 4 วัด เป็นการสร้างและปฏิสังขรณ์เพื่อเป็นเกียรติยศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในและราชินิกุลฝ่ายพระราชมารดาทั้งสิ้น ฝ่ายพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง-ข้าราชการก็มักดำเนินการเป็นการส่วนตัว บ้างก็เพื่อเป็นเกียรติยศและเป็นวัดประจำตระกูล ตัวผู้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามก็มักเป็นผู้มีตำแหน่งทางราชการสูงหรือมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์และมีทรัพย์สินมากน้อยต่างกันไป ซึ่งมีอำนาจสนามากและมีทรัพย์สินมาก ก็ยิ่งสร้างวัดได้ใหญ่โต เช่น กรมพระราชวังบวรมหาดคีพลเสพ หรือขุนนางตระกูลบุญนาค เป็นต้น

นอกจากนี้ ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานว่า หากคำนึงถึงฉันทลักษณ์ทางฐานานุศักดิ์ ในสถาปัตยกรรมไทยที่มีมาแต่เดิม พระอารามหลวงในรัชกาลที่ 3 ก็ควรเป็นไปตามนั้นเช่นกัน คือ พระอารามโดยพระมหากษัตริย์จะวิจิตรและยิ่งใหญ่ที่สุด รองลงมาคือ พระอารามโดยพระบรมวงศานุวงศ์ และพระอารามโดยขุนนาง-ข้าราชการตามลำดับ นอกจากนี้ยังต้องมีการแบ่งแยกระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเหมาะสมตามฐานานุศักดิ์

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบ ลักษณะทางกายภาพ แม้ว่าพระอารามหลวงโดยพระมหากษัตริย์จะมีขนาดและความวิจิตรมากที่สุดตามลำดับฐานานุศักดิ์ แต่พระอารามหลวงในกลุ่ม พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง-ข้าราชการ กลับไม่มีความแตกต่างตามลำดับฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจน สิ่งที่ทำให้แตกต่างกันกลับเป็นเรื่องของกำลังทรัพย์มากกว่า ซึ่งความมั่งคั่งนี้ส่วนใหญ่เป็นไปตาม อำนาจสนามาและฐานะทางสังคม โดยทั้งนี้พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงอยู่ในฐานะพระประมุขย่อมอยู่ในจุดสูงสุดทั้งทางอำนาจและการเงิน ส่วนช่องว่างระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์ กับขุนนางนั้นก็กลับค่อยๆ แคบลงเรื่อยๆ เนื่องจากบทบาททางสังคมของชนชั้นขุนนางที่เพิ่มขึ้น ดังกรณีของขุนนางตระกูลบุญนาค ซึ่งสามารถสร้างพระอารามที่ใหญ่โตและวิจิตรได้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชนชั้นขุนนางจะมีศักยภาพในการสร้างและปฏิสังขรณ์พระอาราม แต่เนื่องจากข้อคำนึงถึงการแสดงออกที่ต้องไม่ขัดกับฐานานุศักดิ์ ทำให้ชนชั้นขุนนางต้องหาทางเลือกในการแสดงออกที่ไม่ได้เป็นการทำเทียมพระมหากษัตริย์ แต่สามารถเป็นเครื่องเชิดหน้าชูตาแก่ตนได้ อย่างเหมาะสมตามกำลังทรัพย์ โดยถือเอาลักษณะพระอารามของพระมหากษัตริย์เป็นเกณฑ์ตั้งต้น ที่ทำได้ใหญ่โตก็อาจทำให้ข้อมกว่าของพระมหากษัตริย์อยู่บ้างหรือองค์ประกอบอาคารน้อยกว่า บ้างก็เลือกใช้วัสดุหลายสัญลักษณ์การตกแต่งที่ต่างออกไป บ้างก็ทดลองออกแบบรูปร่างสัดส่วนและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แผลงไปจากเดิม เป็นต้น

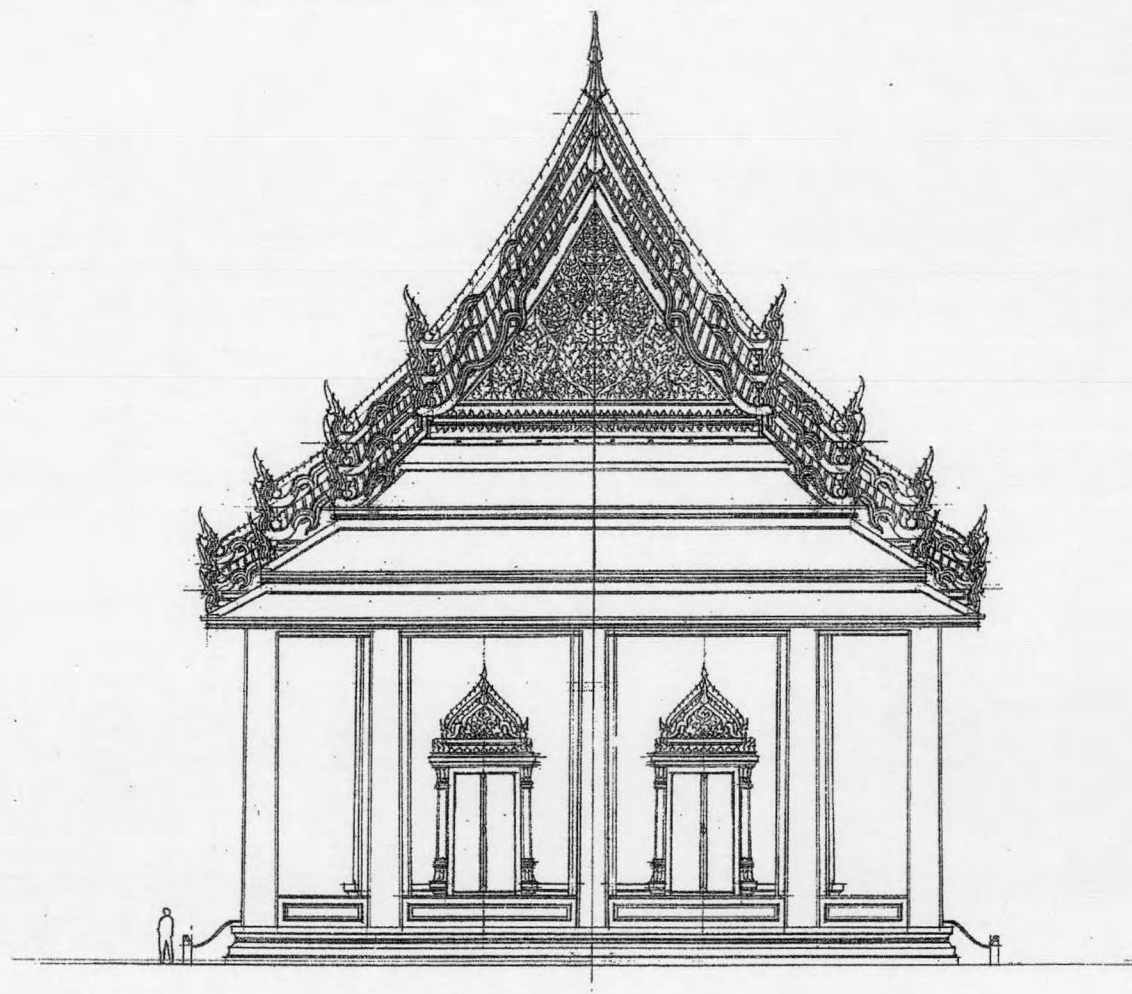
ส่วนการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลเชิงกายภาพของพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมดนั้น ประเด็นที่สำคัญคือ ผังบริเวณเขตพุทธาวาสมีความคลี่คลายไปจากลักษณะการวางผังบริเวณเขตพุทธาวาสดั้งเดิม โดยเฉพาะการกำหนดชนิดและตำแหน่งของสิ่งก่อสร้างที่เป็นประธานในผัง รวมทั้งการวางอาคารต่าง ๆ ตามแนวแกนที่แตกต่างและซับซ้อนยิ่งขึ้น โดยมีพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยพระมหากษัตริย์เป็นแม่แบบใหญ่เนื่องจากมีผังที่ประกอบด้วยชนิดของสิ่งก่อสร้างที่หลากหลายที่สุด คือ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และอาคารประธาน โดยเฉพาะอาคารที่เป็นประธานของผังนั้น ได้เลือกใช้ชนิดของสิ่งก่อสร้างอื่นๆ มาแทนที่ตำแหน่งของพระเจดีย์ประธาน อาทิ วิหารพระพุทธไสยาสน์ (วัดราชโอรส), โถหะปราสาท (วัดราชนัคคาราม)

เป็นต้น และเมื่อจัดวางตำแหน่งอาคารต่าง ๆ ลงในผังก็จะใช้แนวแกนที่มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งแกนที่เกิดระหว่างอาคารแต่ละหลังและแกนตามยาวของตัวอาคารเอง ซึ่งทำให้เกิดลักษณะการวางอาคารขวางแกนกันเอง ที่ไม่ค่อยพบในสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนายุคก่อนหน้า

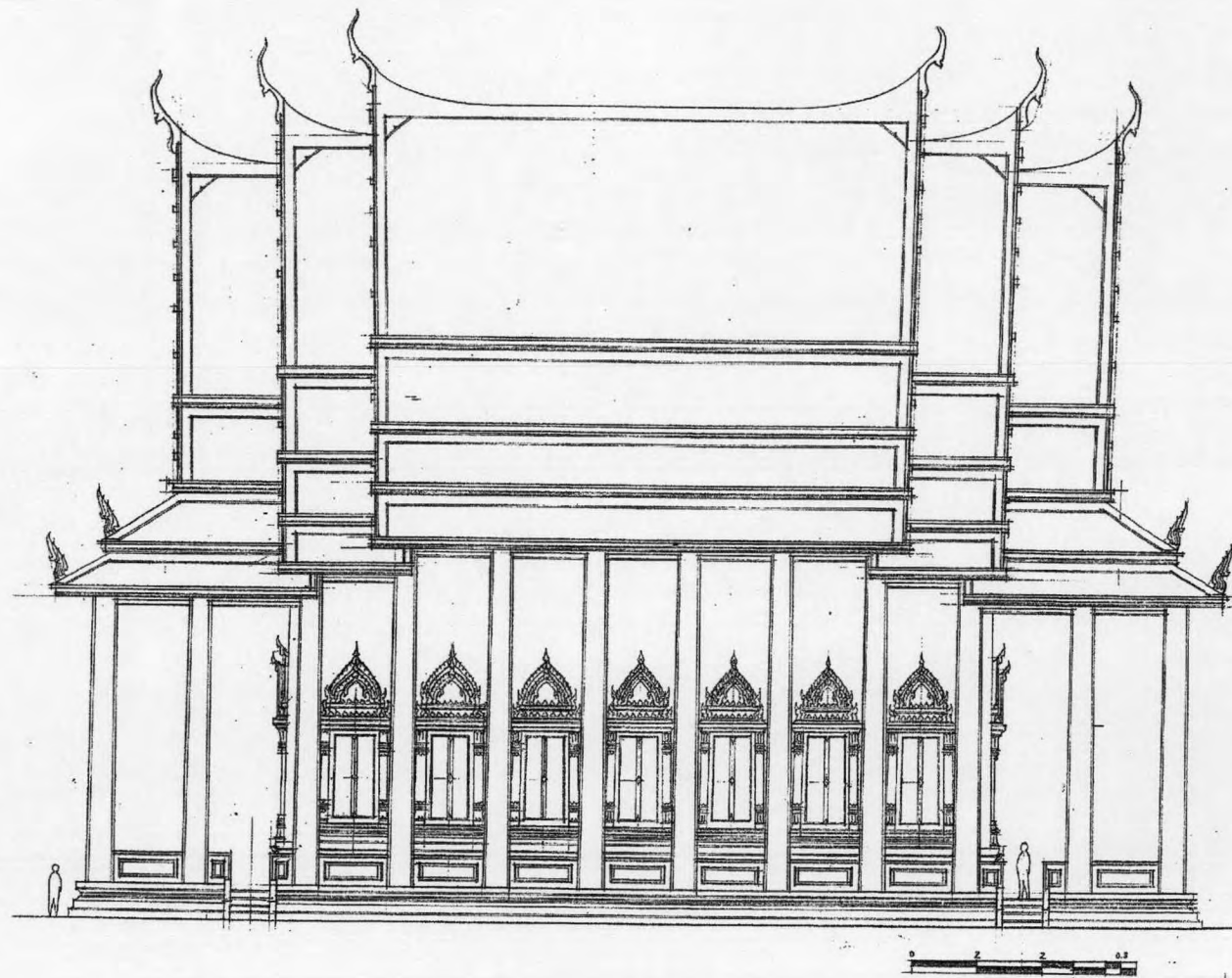
นอกจากนี้ ในประเด็นเกี่ยวกับพระอารามหลวงที่ปฏิสังขรณ์มาจากวัดโบราณ พบว่า การวางผังบริเวณเขตพุทธาวาสมักคำนึงถึงสิ่งก่อสร้างเก่าในผัง เช่น พระปรางค์ หรือ พระอุโบสถ-พระวิหารเก่า ซึ่งมักจะถูกใช้เป็นตัวตั้งต้นในการกำหนดตำแหน่งอาคารที่จะสร้างใหม่ อาทิ การใช้พระปรางค์เดิมเป็นแกนกลาง แล้วสร้างพระอุโบสถ-พระวิหารหลังใหม่ให้สมมาตรกับอาคารที่ปฏิสังขรณ์บนตำแหน่งอาคารเดิมอีกฟากหนึ่ง เช่น วัดนางนอง วัดหนัง วัดนางชี เป็นต้น

เกี่ยวกับรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม สืบเนื่องจากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้นำแห่งสมัยนิยมในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรม แนวทางการออกแบบรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในพระอารามหลวงที่ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์จึงได้กลายเป็นแม่แบบให้แก่ผู้ได้คล้อยตามสมัยนิยมนั้น ซึ่งได้นำไปปรับใช้และคลี่คลายต่อไปอีก ทั้งสถาปัตยกรรมไทยแบบ “พระราชนิยม” และ “ประเพณี” ทำให้การตกแต่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ที่ปรากฏในรัชกาลมีความหลากหลายอย่างยิ่ง ทั้งนี้หากพิจารณาถึงจุดเริ่มต้นแห่งการคลี่คลายรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยที่มีมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 2 แล้ว ก็ต้องนับเอาผลงานของ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ เป็นแนวทางที่โดดเด่นอีกฝ่ายหนึ่ง เนื่องจากทรงเป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้สร้างสรรค์ผลงานที่อยู่ในแนวทางเดียวกัน เมื่อล่วงเข้าสู่แผ่นดินรัชกาลที่ 3 พร้อมกับตำแหน่งวังหน้า ผลงานของพระองค์ยังทรงแสดงออกถึงความโดดเด่น แต่น่าเสียดายที่ทรงมีเวลาอยู่ไม่นานนักก็สวรรคตไปเสียก่อนปรากฏผลงานพระอารามที่ทรงสร้างเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น

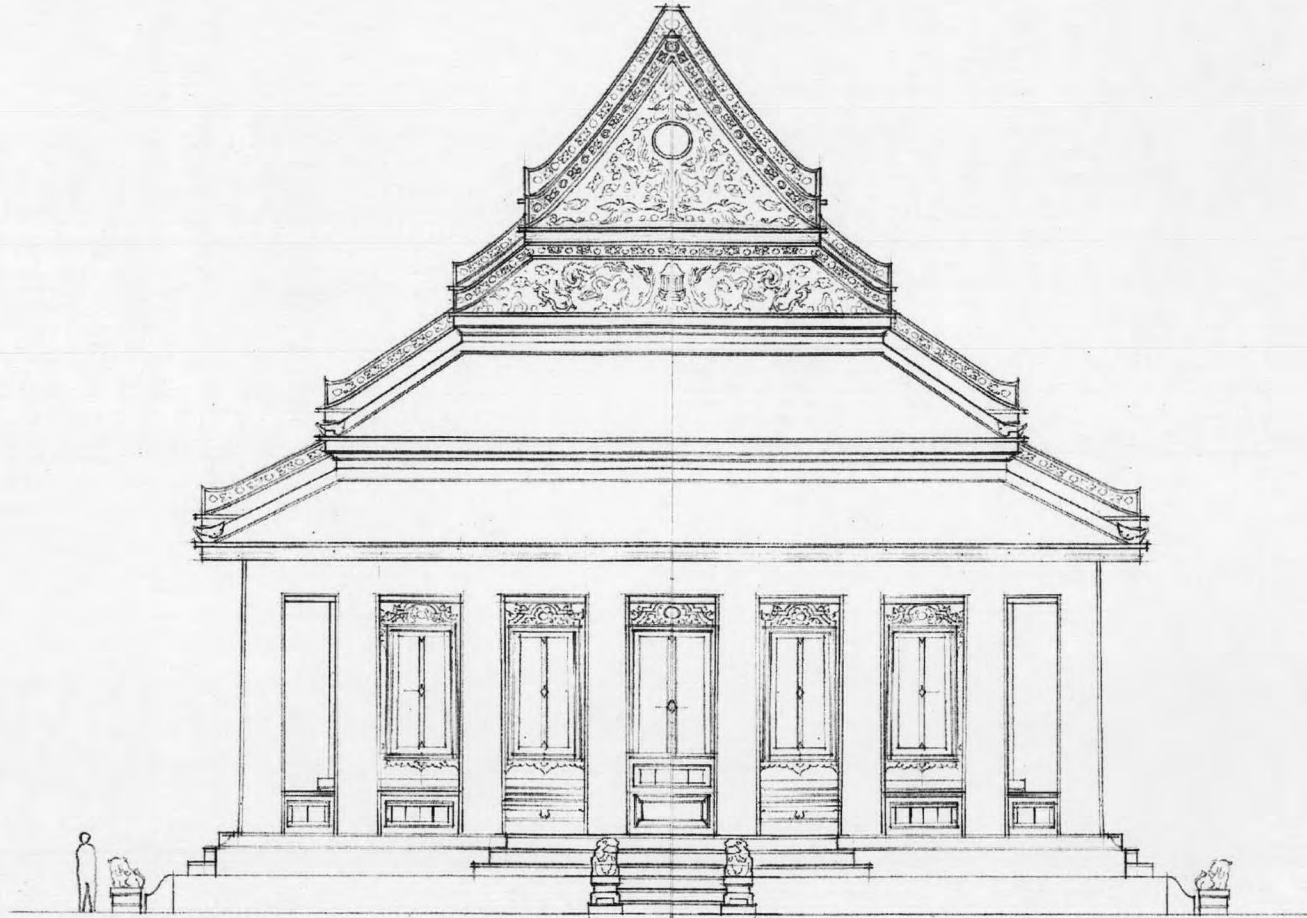
อย่างไรก็ตาม ในชั้นหลังมักมีผู้เข้าใจว่า ศิลปะสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 รับอิทธิพลจากศิลปะจีนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งต่อมาก็ได้มีผู้ศึกษาวิจัยสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมสามารถแจ่มแจ้งได้ว่า นั่นมิใช่การรับเอาทั้งหมด แต่เป็นการเลือกใช้ศิลปะการตกแต่งของจีนบางประการ มาปรับใช้ในองค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย โดยที่เค้าโครงโดยรวมมิได้สูญเสียสาระสำคัญทางสถาปัตยกรรมไทยเลย ในการส่วนของวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในรายละเอียดอีกว่า การนำเอาอิทธิพลศิลปะสองรูปแบบมาผสานกันเข้าในสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงรัชกาลที่ 3 นี้ มิใช่เป็นแต่การเอาศิลปะแบบจีนเข้ามาแทรกอยู่ในศิลปะไทยเพียงด้านเดียว ยังได้คลี่คลายย้อนกลับเอาศิลปะแบบไทยเข้าไปผสมผสานกับศิลปะแบบพระราชนิยมที่เกิดในเบื้องต้นอีกด้วย เรียกได้ว่าใน **ไทยมีจีน ในจีนก็มีไทย** นอกจากนี้ การดำรงอยู่ของสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยม ก็มีไว้เป็นเพียงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นส่วนเหลือนอกเหนือจากแบบพระราชนิยม แต่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยที่อยู่ควบคู่กัน โดยมักถูกเลือกใช้ด้วยเหตุผลแห่งความกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมเดิมอันเป็นคุณลักษณะหนึ่งของงานออกแบบที่ดี แต่ในรายละเอียดกลับมิได้ทั้งศิลปะอิทธิพลจีนที่เป็นพระราชนิยมในครั้งนั้น แต่สามารถนำไปแทรกอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกัน

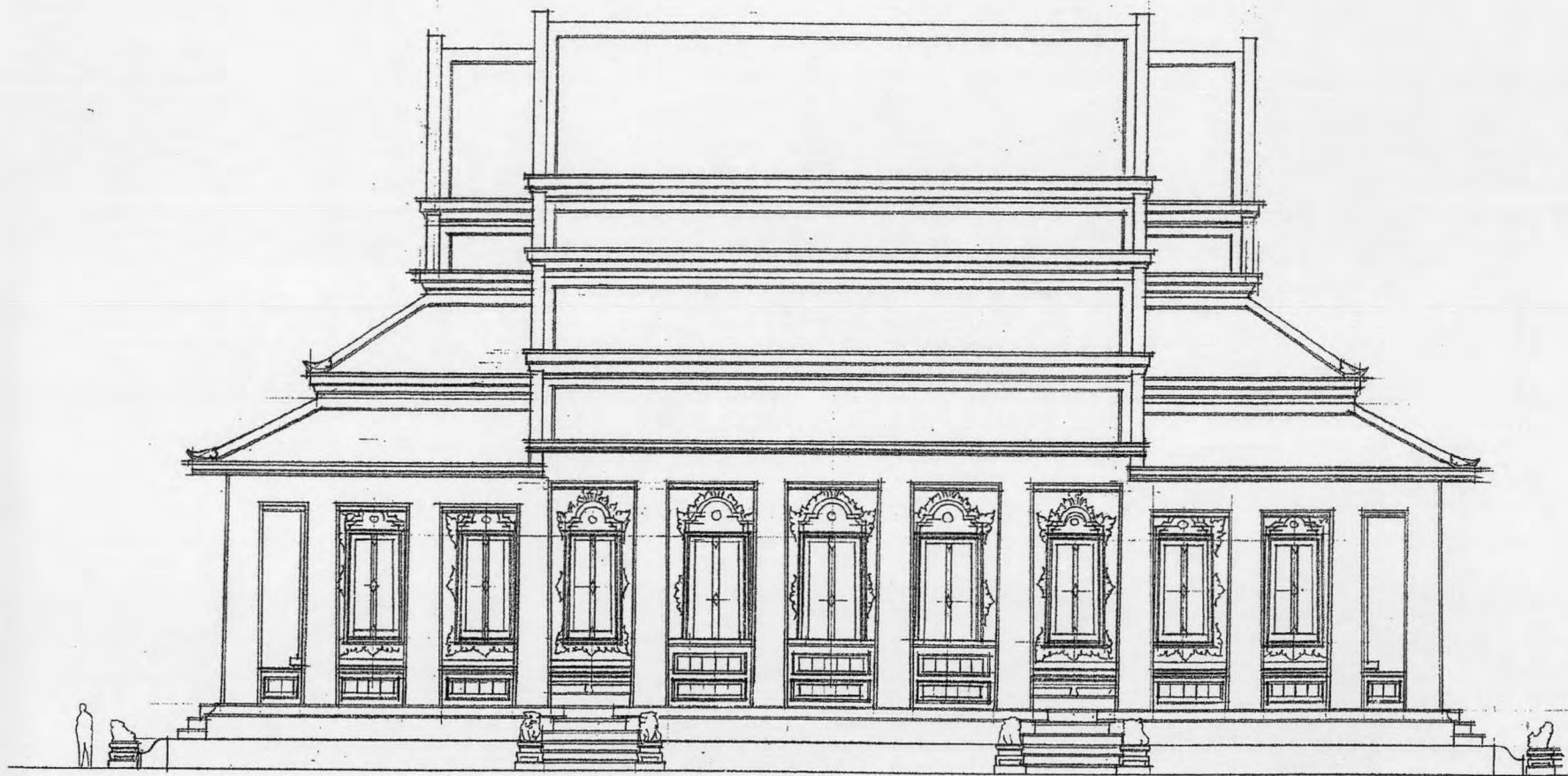
ภาพลายเส้นที่ 6.25 รูปตั้งด้านหน้า พระอุโบสถ วัดราชนัคคารามวรวิหาร

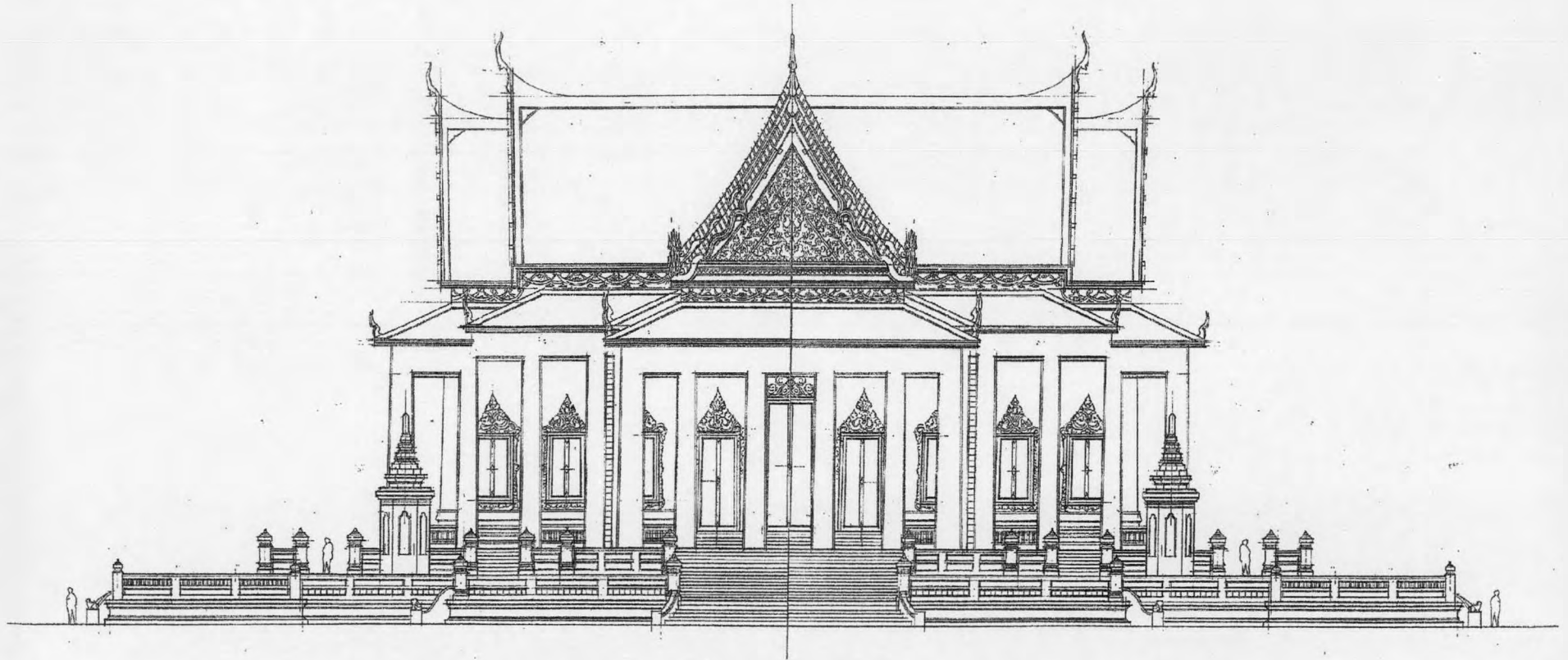
ภาพลายเส้นที่ 6.26 รูปตั้งด้านข้าง พระอุโบสถ วัดราชนัคคารามวรวิหาร

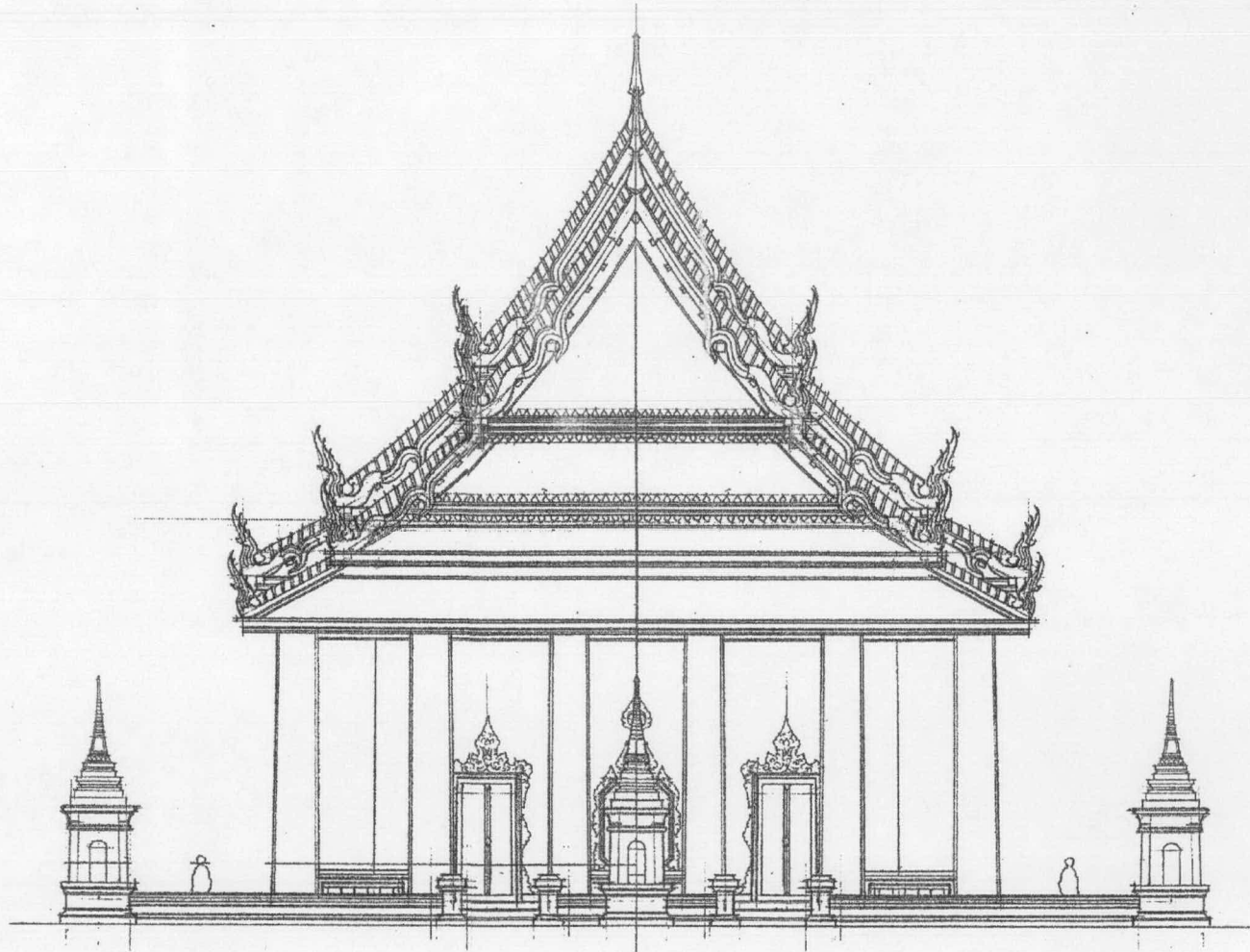
ภาพลายเส้นที่ 6.27 รูปตั้งด้านหน้า วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

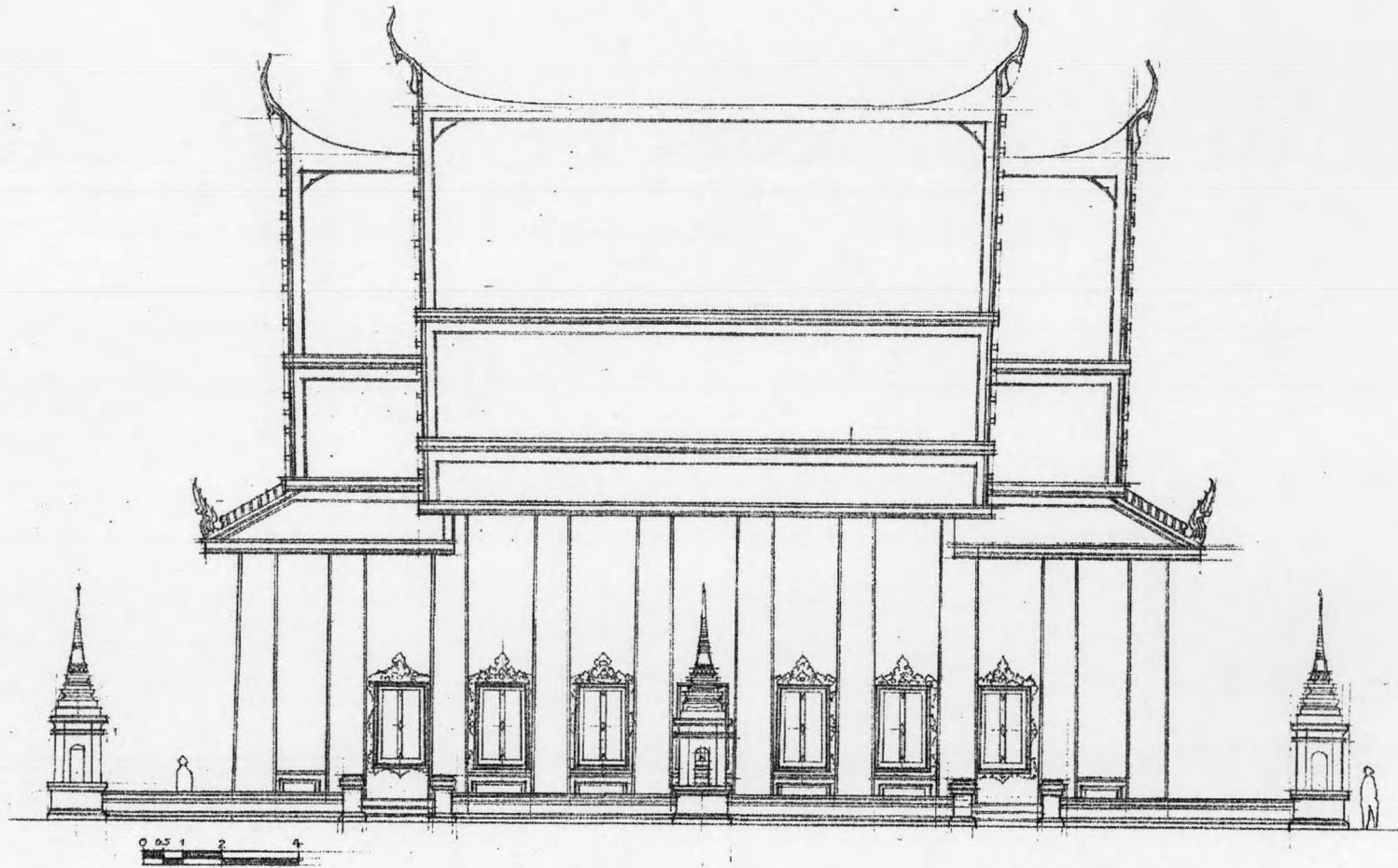
ภาพลายเส้นที่ 6.28 รูปตัดด้านข้าง วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

ภาพลายเส้นที่ 6.29 รูปตั้งด้านหน้า พระอุโบสถ วัดบวรสถานสุทธาราวาส

ภาพลายเส้นที่ 6.30 รูปตั้งด้านหน้า พระอุโบสถ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร

ภาพลายเส้นที่ 6.31 รูปตั้งด้านข้าง พระอุโบสถ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร